

**B.Karaýew, G.Ataýew, B.Mätliýew**

# **DIPLOMATIK WE KONSULLYK HUKUGY**

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby

*Türkmenistanyň Bilim ministrligi  
tarapyndan hödürlenildi*

Aşgabat  
Türkmen döwlet neşirýat gullugy  
2015

**Karaýew B. we başg.**

**K 21 Diplomatik we konsullyk hukugy.** Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby. – A.: Türkmen döwlet neşirýat gullugy, 2015.

«Diplomatik we konsullyk hukugy» okuw kitabynda halkara syýasatynyň we döwletara gatnaşyklarynyň esasy resmi görnüşini bolan diplomatiki we konsullyk gatnaşyklarynyň halkara hukugy we milli kanunçylyk taýdan kadalaşdyrylyşy açylyp görkezilýär. Döwletleriň ikitaraplaýyn derejesinde we olaryň halkara guramalary bilen diplomatiki we konsullyk gatnaşyklarynyň ýola goýluşy, alnyp barylýşy we bes edilişi, daşary-syýasy edaralaryň, diplomatik wekilhanalaryň we konsullyk edaralaryň, diplomatik we konsullyk wezipeli şahslaryň işleriniň hukuk esaslary, diplomatiki artykmaçlyklar we aýratyn hukuklar, ýagny immunitetler baradaky meseleler bu okuw kitabynda öz beýanyny tapýar. Okuw kitabynda diplomatik we konsullyk hukugynyň çäklerindäki düşüňjeleriň many-mazmunyny açyp görkezmeklige we olaryň iş ýüzünde amala aşyrylyşyna aýratyn orun berilýär.

Okuw kitaby «Diplomatik we konsullyk hukugy» dersini öwrenýän ýokary okuw mekdepleriniň talyplary, şeýle hem mugallymlar we aspirantlar üçin niýetlenilýär.



**TÜRKMENISTANYŇ PREZIDENTI  
GURBANGULY BERDIMUHAMEDOW**





**TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET TUGRASY**



**TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET BAÝDAGY**

## TÜRKMENISTANYŇ DÖWLET SENASY

Janym gurban saňa, erkana ýurdum,  
Mert pederleň ruhy bardyr köňülde.  
Bitarap, garaşsyz topragyň nurdur,  
Baýdagyň belentdir dünýäň önünde.

*Gaytalama:*

Halkyň guran Baky beýik binasy,  
Berkarar döwletim, jigerim-janym.  
Başlaryň täji sen, diller senasy,  
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

Gardaşdyr tireler, amandyr iller,  
Owal-ahyr birdir biziň ganymyz.  
Harasatlar almaz, syndyrmaz siller,  
Nesiller döş gerip gorar şanymyz.

*Gaytalama:*

Halkyň guran Baky beýik binasy,  
Berkarar döwletim, jigerim-janym.  
Başlaryň täji sen, diller senasy,  
Dünýä dursun, sen dur, Türkmenistanym!

## MAZMUNY

GIRIŞ .....	9
-------------	---

### Birinji bölüm

#### DIPLOMATIK HUKUGY

§ 1. Diplomatik hukugy hakynda düşünje .....	11
§ 2. Diplomatik hukugynyň taryhyndan .....	13
§ 3. Diplomatik hukugynyň häzirki zaman ulgamynyň emele gelmegi we ösmegi .....	20
§4. «Diplomatik gatnaşyklar baradaky» Wena konwensiýasy.....	24
§5. Diplomatik hukugynyň hereket ediş çäkleri we çeşmeleri .....	27
§6. Diplomatik gatnaşyklary ýola goýmagyň halkara-hukuk ýörelgeleri we şertleri.....	32
§7. Diplomatik gatnaşyklary alyp baryjy döwlet edaralary .....	36
§8. Diplomatik gullugyň hukuk esaslary .....	40
§9. Diplomatik wekilhananyň baştutanynyň wezipä belenilmegi we işe girişmegi. Akkreditirlemek. ....	42
§10. Diplomatik wekilhananyň işgärleri.....	46
§11. Diplomatik korpus.....	48
§12. Türkmenistanyň diplomatik wekilhanasynyň işiniň hukuk esaslary ...	49
§13. Türkmenistanyň diplomatik wekilhanasynyň baştutanyny we işgärlerini wezipä bellemegiň hukuk esaslary.....	51
§14. Diplomatik wekilhananyň artykmaçlyklary we aýratyn hukuklary ..	56
§15. Diplomatlaryň artykmaçlyklary we aýratyn hukuklary .....	60
§16. Diplomatik agentniň işleriniň tamamlanmagy .....	66
§17. Ýörite missiýalaryň hukugy .....	67
§18. Birleşen Milletler Guramasynyň we onuň wezipeli adamlarynyň halka- ra-hukuk derejeleriniň aýratynlygy .....	69
§19. Döwletleriň özara wekiliýetleri alyşmalarynyň halkara-hukuk esas- lary .....	71

## **Ikinji bölüm**

### **KONSULLYK HUKUGYNUŇ ESASLARY**

§1. Konsullyk gatnaşyklary we olary hukuk taýdan kadalaşdyrmagyň ähmiýeti .....	76
§ 2. Konsullyk wezipeleri .....	78
§ 3. Konsullyk gatnaşyklaryny ýola goýmak.....	80
§4. Konsullyk edarasynyň baştutanyny wezipä bellemek. Konsullyk patenti we ekzekwatura .....	84
§ 5. Konsullyk personalyň mukdar sany, işgärleriň özara ululyk tertibi we olaryň raýatlygy meseleleri .....	89
§ 6. Konsullyk edaralarynyň işgärleriniň wezipe borçlarynyň tamamlanmagy we olaryň yzyna gaýtmaklary .....	91
§7. Konsullyk hukugyndaky artykmaçlyklar we aýratyn hukuklar .....	92
§8. Konsullyk wezipeli şahslaryň we beýleki işgärleriň oňaýlyklary, artykmaçlyklary we aýratyn hukuklary .....	98
§9. Konsullyk wezipelerini ýerine ýetirmegiň tertibi .....	104
§10. Wiza we pasport meseleleriniň konsullyk-hukuk tertibi.....	109
§11. Konsullyk okrugynda ýerine ýetirilýän işler.....	112
§12. Konsullyk ýygymlary.....	116
§ 13. Ýol-ulag we duralga ýerlerde konsulyň wezipeleri we hukuklary. ....	117
§ 14. Resminamalary talap etmek we kanunlaşdyrmak boýunça konsullyk hereketleri .....	119
<b>GOŞUNDYLAR</b> .....	123
<b>Peýdalanylan edebiýatlar</b> .....	140



## GIRIŞ

Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň alyp barýan döwlet syýasatynyň binýatlyk ýörelgeleriniň biri hem onuň kanunçylyk-hukuk esaslaryny berkitmek we döwrüň talabyna görä kämilleşdirmek bilen baglydyr. Türkmenistanyň halkara gatnaşyklary ulgamynda ygtybarly hyzmatdaş hökmünde uly abraýa eýe bolmagy köp derejede onuň halkara-hukuk ýörelgelerine we kadalaryna laýyk gelýän, ýurduň milli bähbitlerine, içeri we daşary syýasatyň talaplaryna jogap berýän, öndebaryjy we barha kämilleşýän kanun esaslarynyň berkidilmegi bilen bagly bolup durýar.

Halkara gatnaşyklarynyň we halkara syýasatyň hukuk taýdan kadalaşdyrylmagy, ikitaraplaýyn we köptaraplaýyn şertnamalaryň hem-de ylalaşyklaryň gyşarnyksyz ýerine ýetirilmegi gadymyýetden bäri gelýän örän möhüm ýörelge hasaplanýar. Bu babatda halkara hukugy döwletara gatnaşyklarynda uly orun tutýar we ýüze çykýan meseleleriň parahatçylykly, özara düşünişmek arkaly we dawasyz çözülmegine hyzmat edýär.

Halkara syýasatynyň we döwletara gatnaşyklarynyň esasy resmi görnüşi bolan diplomatiki hem-de konsullyk gatnaşyklar hem halkara hukugy taýdan kadalaşdyrylýar. Halkara hukugynyň baý we örän gadymy taryhy bolan bu pudagynyň ylmy taýdan öwrenilmegi diplomatiki we konsullyk gatnaşyklary ýola goýmakda we alyp barmakda, häzirki zamanda ýüze çykýan dürli meseleleri kadaly çözmekde, döwletleriň, halkara guramalarynyň, umuman, halkara gatnaşyklarynyň subýektleriniň ornuny we derejesini kesgitlemekde uly ähmiýete eýedir.

Bitarap Türkmenistan halkara-hukuk gatnaşyklarynyň deň hukukly agzasy hökmünde dünýä bileleşigine goşulyşmagyň milli

ýörelgelere we bähbitlere laýyk gelýän ýoluna eýermek bilen, döwletara gatnaşyklaryny ýola goýmak we amala aşyrmak işini sazlaşykly alyp barýar. Türkmenistan öz daşary gatnaşyklaryny, ilkinji nobatda, ikitaraplaýyn esasyda, deňhukukly we özara bähbitli hyzmatdaşlyga esaslanýan ýörelgelere laýyklykda ýola goýýar we alyp barýar. Netijede daşary ýurtlar bilen dostluk we hyzmatdaşlyk hakynda, söwda-ykdysady we medeni gatnaşyklary ösdürmek hakynda şertnamalaryň we ylalaşyklaryň tutuş toplumynyň baglaşylandygyny bellemek möhümdir.

Türkmenistan halkara-hukuk ýörelegelerine hormat goýýar we öz üstüne alan borçnamalaryny gyşarnyksyz ýerine ýetirýär. Şunuň bilen bir wagtda, Türkmenistanyň daşary gatnaşyklar we halkara syýasaty babatyndaky milli kanunçylygy hem ýylyň-ýylyna ösýär we kämilleşýär. Türkmenistan umumy ykrar edilen halkara konvensiýalaryna we ylalaşyklaryna gatnaşygy bolup durýar we olaryň arasynda diplomatiki hem-de konsullyk hukugyna degişli resminamalar esasy orun tutýar.

Bu okuw kitaby diplomatik we konsullyk hukugynyň esaslaryny özleşdirmek üçin niýetlenendir we onda halkara-hukuk kadalary, milli kanunçylyk ýörelgeleri we talaplary barada zerur maglumatlar ýerleşdirilendir.

## Birinji bölüm

### DIPLOMATIK HUKUGY

#### §1. Diplomatik hukugy hakynda düşünje

Mälim bolşy ýaly, dünýä syýasaty we döwletara gatnaşyklary halkara hukugy esasynda kadalaşdyrylýar. Halkara hukugy hem özüniň hereket ediş çäklerine görä dürli pudaklara bölünýär. Olaryň hatarynda diplomatik hukugy iň gadymy hukuk ulgamlarynyň biri bolmak bilen, özüniň aýratyn we ähmiýetli ornuny eýeleýär.

Diplomatik hukugy – resmi derejede halkara işlerine gatnaşýan doly hukukly taraplaryň ýa-da subýektleriň, ilkinji nobatda bolsa, döwletleriň we halkara guramalarynyň özara ikitaraplaýyn we köptaraplaýyn resmi gatnaşyklaryny kadalaşdyryjy halkara-hukuk toplумы bolup durýar. Halkara gatnaşyklary ulgamynda hereket etmek bilen bir wagtda, diplomatik hukugy her bir ýurduň milli kanunçylygyndan gelip çykýan çesmeleri hem öz içine alýar. Hususanda, olar döwletiň halkara gatnaşyklarynyň we daşary syýasatynyň hukuk esaslaryny kesgitleýän konstitusion kadalary, daşary gatnaşyklary alyp barýan döwlet edaralarynyň we guramalarynyň, daşary ýurtlardaky wekilhanalarynyň hukuk derejelerini we olaryň ýerine ýetirýän işlerini hukuk taýdan esaslandyrýarlar. Diplomatik wezipeleri iş ýüzünde ýerine ýetirmek üçin diplomatik wekilhanalaryndan, degişli döwlet edaralaryndan we beýleki ýörite edaralardan ybarat bolan ulgamlar hereket edýärler.

---

*Diplomatik hukugy – resmi derejede halkara işlerine gatnaşýan doly hukukly taraplaryň ýa-da subýektleriň, ilkinji nobatda bolsa, döwletleriň we halkara guramalarynyň özara ikitaraplaýyn we köptaraplaýyn resmi gatnaşyklaryny kadalaşdyryjy halkara-hukuk toplумы bolup durýar.*

---

Diplomatiýanyň mazmuny, ony alyp barmagyň ýollary we usullary ilki bilen halkara hukugyna, şeýle hem taryhy ösüşiň dowamynda halkara gatnaşyklarynda emele gelen däplere we kadalara esaslanýar. Şunuň bilen baglylykda, diplomatik hukugynyň

çeşmeleriniň hatarynda diplomatik däpler hem esasy orunlaryň birini eýeleýär. Eger-de käbir resmi hereketler döwletara gatnaşyklarynda ýa-da halkara tejribesinde köp gezeklik we birmeňzeş görnüşde ulanylsa, onda olar umumy ykrar edilen diplomatik döp hökmünde kabul edilýärler. Olar berjaý edilmeli hukuk kadalaryna öwrülen wagtyndan başlap diplomatik hukugynyň toplumyna girýärler.

---

***DIPLOMATIÝA*** – döwletiň daşary syýasatynyň amala aşyrylyşynyň syýasy we resmi usuly hem-de guralydyr. Onuň esasy mazmuny döwletara, hökümetara we beýleki halkara derejelerinde deňhukukly we birek-birege hormat goýmak esasynda özara bähbitli gatnaşyklary ýola goýmaga, saklamaklyga we ösdürmäge gönükdirilendir.

---

Diplomatik hukugy, diplomatiýa we daşary syýasat özara aýrylmaz baglanyşykly düşüňjelerdir. Mälim bolşy ýaly, diplomatiýa döwletiň daşary syýasatyny amala aşyrmagyň guraly bolmak bilen ol harby däl çäreleriň, usullaryň we çemeleşmeleriň toplumyny öz içine alýar. Olaryň her biri anyk ýagdaýlara laýyklykda ulanylýar. Has giň manyda, diplomatiýa - bu döwletiň daşary syýasatyny parahatçylykly ýollar bilen we gepleşikler arkaly amala aşyrmagyň resmi görnüşidir. Daşary syýasat islendik döwletiň bähbitleriniň, maksatlarynyň we onuň halkara gatnaşyklaryndaky tutýan ornunyň ýüze çykması bilen bagly bolup durýar. Diplomatiýa bolsa, döwletiň daşary syýasatynyň amala aşyrylyşynyň syýasy we resmi usuly hem-de guralydyr. Onuň esasy mazmuny döwletara we beýleki halkara derejelerinde deňhukukly we birek-birege hormat goýmak esasynda özara bähbitli gatnaşyklary ýola goýmaga, saklamaklyga we ösdürmäge gönükdirilendir. Diplomatik ýol bilen alnyp barylýan gatnaşklar resmi görnüşde halkara-hukuk taýdan we umumy ykrar edilen diplomatik döp-dessurlara eýermek arkaly kadalaşdyrylýar. Şeýlelik bilen, diplomatiýa – döwletiň daşary syýasatyny amala aşyrmagyň wajyp guraly bolup, syýasy sungatyň aýratyn bir görnüşidir. Şeýle hem, diplomatiýa - döwletleriň arasyndaky gatnaşyklary ýola goýmakda we ösdürmekde, giň halkara hyzmatdaşlygyny alyp barmakda esasy ýörelgedir. Diplomatik hukugy bolsa diplomatiýanyň we diplomatik gatnaşyklaryň hukuk esaslaryny hem-de ýörelgelerini kesgitleýär.

## Barlag soraglary

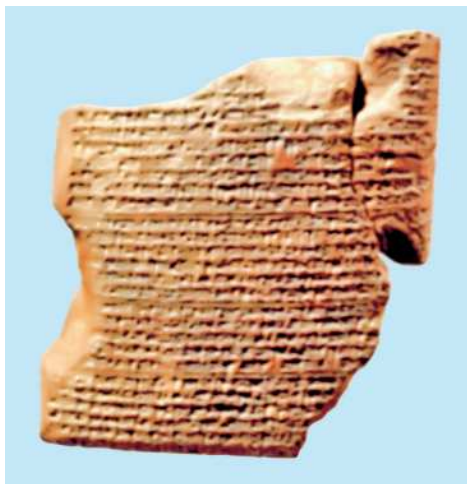
1. Diplomatik hukugy näme?
2. Diplomatiýanyň mazmuny nämeden ybarat?
3. Diplomatiýanyň we diplomatik hukugynyň özara arabaglanyşygy nähili?

## §2. Diplomatik hukugynyň taryhyndan

Diplomatik hukugynyň emele geliş taryhy öz gözbaşyny örän gadymyýetden alyp gaýdýar we onuň başlangyç görnüşleriniň döremegi dünýädäki ilkinji döwletleriň halkara sahnasyna gelmegi, olaryň resmi görnüşde özara ylalaşyklary we şertnamalary baglaşmaklary bilen bellidir. Dürli şertnamalardan başga-da, diplomatiýa we degişlilikde diplomatik hukugy müňýyllyklaryň dowamynda, köplenç ýagdaýda, umumy kabul edilen kadalar, halkara gatnaşyklarynda emele gelen döp-dessurlar arkaly amala aşyrylypdyr.

Gadymy Gündogaryň diplomatiýasynyň we halkara hukugynyň taryhynda ilkinji mysallaryň biri hökmünde häzirki Hindistanyň çäklerinde mundan dört müň ýyl ozal dörän Manu kanunlary bolup durýar. Manu atly hindi hökümdarynyň ady bilen baglanyşykly ol kanunlarda diplomatiýa uruşlaryň önüni almagyň we parahatçylygy berkitmegiň sungat derejesine ýeten ussatlygy hökmünde kesgitlenýär. Bu babatda diplomatyň şahsy häsiýetlerine we ussatlygyna uly üns berilýär. Manu kanunlarynda aýdylyşyna görä: «Parahatçylyk we onuň tersi bolan uruş ilçilere baglydyr. Sebäbi diňe şolar bileleşikleri döredip we bozup bilýärler. Olar patyşalaryň arasynda ýaraşygyň ýada dawanyň döremegine sebäp bolýan işleri alyp barýarlar... İlçi öz hökümdaryny keseki hökümdarlaryň meýilleri we maksatlary barada habardar edýär. Şeýdibem, ilçiler köp howplaryň önüni almaga ukyply bolýarlar. Şonuň üçin hem, ilçiler önünden görüji, hemmetaraplaýyn bilimli, alçak, halal, ýatkeş, dilewar hem-de wezipe borçlaryna ygrarly bolmalydyr». Şeýlelik bilen, Manu kanunlarynda diplomatiýa çözgüt bar bolan wagtynda, güýç ulanmak syýasaty soňraky orunda goýulýar.

Mundan üç ýarym müň ýyl ozal Müsür döwletiniň hukuk kadalaryna esaslanmak bilen diplomatik gepleşikleri alyp



1-nji surat.

Berlin muzeýinde saklanýan bu hat b.e.ö. 1359-1335-nji ýý. döwrüne degişlidir. Onda şol wagtky Wawilon şasy Burnaburiaş II Müsür faraony Amen-hotep IV gudaçylyk baglaşmagy teklipe edýär we munuň üçin öz ýetişen gyzyny ugradýandygyny aýdýar. Hökümdarlaryň arasynda gudaçylyk baglaşylyp, garyndaşlyk açylmagy özara parahatçylygy saklamagyň ygtybarly usuly hasaplanylýdyr.

barandygyna we degişli şertnamalary baglaşandygyna şaýatlyk edýän taryhy maglumatlar bar. Diplomatik hukugynyň iň gadymy hukuk resminamalarynyň biri hem Müsür faraony Ramzes II bilen Hett döwletiniň şasy Hettuşil III arasynda b.e.ö. 1278-nji ýylda baglaşylan Amarna şertnamasy ady bilen belli şertnamadyr. Bu şertnama ýaraşyk şertnamasy bolup, onuň ilkinji taslamasy Hettuşil tarapyndan kümüş tagta ýazylypdyr. Onuň gurluş düzümi giriş, esasy tekst we soňlaýjy bölümlerden ybarat bolupdyr. Bu şertnamanyň kümüş tagtada beýan edilen birinji nusgasy Hettuşil tarapyndan ýollanylýdyr. Ony kabul eden Ramzes II hem sonuň ýaly nusgany beýleki kümüş tagta ýazmak bilen Hettuşile iberipdir.

Şertnamanyň kümüş tagta ýazylymagynda hem simwoliki many bar. Türkmenlerde, «edil daşa ýazylan ýaly» diýlişi ýaly, Amarna şertnamasynyň kümüş tagta ýazylymagy hem şertiň şert bolmalydygyny, onuň müdimiligini hem-de bozulmazlygyny aňladýar. Bu şertnama diňe ýaraşyk häsiýetli bolmak bilen çäklenmän, eýsem bilelikde goranmagyň we duşman üstüne ýöriş etmek baradaky harby bileleşigiň hem borçlaryny öz içine alypdyr.

Gadymy Hytaýyň diplomatiýasynyň taryhynda hem ýüze çykýan dawalary parahatçylykly ýol bilen çözmek we birek-birege garşy uruş alyp barmazlyk hakynda baglaşylan şertnamalar hakyndaky maglumatlar bar.

2-nji surat.

B.e.ö XIV asyryň ortasynda Hett imperatory Suppiliuma I bilen kenarýaka Ugarit ülkesiniň soltany Nikmaddiniň arasynda baglaşylan şertnamanyň tekstiniň toýundan bişirilip ýasalan görnüşi. Şertnama laýyklykda, Nikmaddin soltan özüniň imperator Suppiliuma I-niň agalygyny ykrar edýänligini we her ýyl paç tölejekdigini aýdýar.



Günbatar diplomatiýasynyň we onuň hukuk kadalarynyň emele gelşi gadymy Gresiýa, Rim we Wizantiýa, şeýle hem Orta asyr Ýewropa döwletleriniň taryhy arkaly yzarlanýar.

Ilçä eldegirmesizlik kadasy gadymy Gresiýada ornap, däbe öwrülipdir. Adatça, ilçiler Germes hudaýynyň howandarlygy astynda diýlip düşünilipdir we olara «diploma» diýlip atlandyrylan degişli şahadatnamalar berlipdir. Gadymy Rimde bolsa ilçihananyň mukaddesligi diýen ilkinji hukuk düşüňjeleri emele gelipdir we berjaý edilipdir. Grek diplomatlaryndan tapawutlylykda, Rim ilçisi diploma götermän, aýratyn möhür şekilli ýüzük dakynar eken.

Orta asyrlarda diplomatik wekiliň ýerli jenaýat, raýat we dolandyryş (administratiw) kanunçylyklardan garaşsyz bolmak kadasy emele gelip başlapdyr.

B.e. IV asyrynyň ahyryndan «Halklaryň beýik göçüp-gonuşy» adyny alan taryhy eýýam başlanýar. Bu eýýam Rim imperiýasynyň ýykylmagyna getirýär. 476-njy ýylda Günbatar Rim imperiýasy gutarnykly ýykylandan soň, paýtagty Konstantinopol bolan Wizantiýa - Gündogar Rim imperiýasy güýçlenip ugraýar. Wizantiýa diplomatiýasy aýratyn hem, imperator Ýustinianyň (527-565 ýý.) dowründe ýokary derejä ýetýär. Wizantiýanyň daşary syýasatynyň we diplomatiýasynyň ençeme usullary, däpleri we kadalary şu günki diplomatiýada hem wajyp orun eýeläp gelýär. Ilçileriň eldegirilmesizligi, hemişelik



ilçihanalaryň ilkinji görnüşleri, diplomatik protokolyň kadalary, halkara şertnamalarynyň baglaşylmagy we berjaý edilmegi bilen bagly baý tejribe toplan Wizantiýa ençeme asyrlaryň dowamynda halkara gatnaşyklary ulgamynda görnükli we täsirli orun eýeledi.

Diplomatik hukugynyň baý taryhy çeşmelerini Orta asyrlardaky yslam siwilizasiýasynyň ösen döwletlerinde hem görmek bolýar. Olar baradaky maglumatlar X-XI asyrlaryň görnükli akyldarlary bolan Abu-Nasr Muhammad al-Farabiniň «Kitab fi Mabadi ara abl al-Madina al-Fadila» (Kämil döwletiň ýörelgeleri we taglymaty), «Kitab al-Syýasa al-Madaniýa» (Syýasy dolandyryş) eserlerinde, Al-Biruniniň 1000-1003-nji ýyllarda ýazan «Kitab al-Atbar al-Bakyýa» (Gadymy milletleriň hronologiýasy) eserinde berilýär. Mundan başga-da, XI asyryň görnükli alymlary Mumammed al-Juweýniniň, Al-Gazalynyň, Nyzam al-Mülküň eserlerinde hem döwleti dolandyryş we syýasy-diplomatik gatnaşyklaryň kadalary barada düýpli garaýyşlar we pikirler beýan edilýär.

Turkmen döwletleriniň taryhynyň irki döwürlerinde diplomatik gatnaşyklaryň goňşy we sebit ýurtlary bilen guralandygyny görmek bolýar. Orta asyrlarda halkara gatnaşyklarynyň ösmegi we syýasatyň çylşyrymlaşmagy bilen diplomatiýa babatynda hem kämilleşmek talaplary ösüpdür. Bu babatda, türki halklaryň özara ýakyn gatnaşyklarda bolup, medeni taýdan baýlaşmaklary, şol bir wagtyň özünde hem, uzak ülkeler bolan Hytaý, Hindistan, Merkezi we Günbatar Ýewropa ýurtlary bilen aragatnaşyklar diplomatiýanyň usullarynyň kämilleşmeginde uly ähmiýete eýe bolupdyr.



3-nji surat. Soltan Alp Arslan

Seljuk imperiýasynyň örän uly geografi giňişlikleri eýeländigini göz önüne getirmek bilen, onuň çetki welaýatlarynyň goňşy döwletler bilen gepleşikleri alyp barmaga we göni söwda-ykdysady hyzmatdaşlygy ýola goýmaga ygtyýarlyklarynyň bolandygyny ýatlamak ýerlikli bolar. Kähalatlarda, welaýat häkimdarlaryna olara goňşy bolan daşary döwlet ýa-da serhetýaka sebitler babatynda hatda daşary



syýasat işlerini alyp barmaga, galyberse-de, döwlet derejesindäki ylalaşyklary baglaşmaga hem ygtyýar berlipdir.

Türkmen döwletleriniň diplomatik döpleriniň halkara-hukuk derejesinde wajyplyga eýe bolan ýörelgeleriniň biri hem ilçiniň goragy we onuň eldegirilmesizliginiň üpjün edilmegidir. Munuň aýdyň ýüze çykmany hökmünde „Ilçä ölüm ýok“ diýen nakyly görkezip bolar. Bu ýöne ýerden däl, sebäbi iň gadymy döwürlerden başlap, hatda orta asyrlara çenli halkara gatnaşyklarynda gönüden-göni güýç ulanyş we basyş ediş syýasatynyň agdyklyk edenligini görmek bolýar. Gepleşikler arkaly ylalaşyga gelinmedik ýagdaýlarynda, iki tarapyň özara dawasynyň çaknyşyk ýagdaýyna geçen halatlary az bolmandyr. Şonuň üçin-de, şol döwürleriň diplomatiýasynda harby güýjüň gepleşikleriň gidişine we şertnamanyň baglaşylyşyna goşulmaklygy häsiýetli zatdyr. Şu ýagdaýlar ilçileriň adatdan daşary derejeli bolmagyny, artykmaçlyklardan we aýratyn hukuklardan peýdalanmagyny şertlendiripdir.

Seljuk döwletinde ilçiniň iberilen ýurdunyň hökümdary tarapyndan gaýra goýulmazdan, hormat we dabara bilen garşylanmagyny ileri tutupdyrlar. Ilçä hormat goýulmagy bolsa, döwlete we onuň baştutanyna hormat goýulmagyny aňladýar. Türkmen ilçileri beýleki ölkelere iberilende resmi we gizlin tabşyryklary hem ýerine ýetiripdirler. Ilçi ikiçäk söhbetdeşlikde, öz soltanyň tabşyryklaryny kabul edýän hökümdaryň hut özüne beýan edip, soňra ýönekeý diplomatik gürüşçilige geçipdir. Taryhdan belli bolşy ýaly, seljuk soltanlary tarapyndan olaryň ilçilerine ynanç hatlary ýazmaça görnüşde berlipdir. Şeýle-de, ilçä ýörite nyşan hem berlipdir.

Seljuklaryň daşary syýasat babatyndaky gyşarnyksyz berjaý eden kadalarynyň esasynda parahatçylygy uruşdan ileri tutmak, parahat ilata ynsanperwerlik bilen garamak, dürli milletleriň milli, medeni we dini döp-dessurlaryna hormat goýmak ýaly belent ýörelgeler goýlupdyr. Seljuklar eýýamynda Beýik Yüpek ýoly diňe



4-nji surat.  
Nyzam al-Mülküň  
Eýranyň Maşat  
şäherindäki ýadygärligi

söwda-ykdysady gatnaşyklary däl-de, eýsem medeni-siwilizasion alyş-çalşygyň akgyňly gitmegine esas bolupdyr, aýratyn hem, bu ýagdaý Ýewropa, Merkezi Aziýa, Orta we Uzak Gündogar ülkeleriniň özara aragatnaşyklarynyň parahatçylykly ýagdaýda alnyp barylmagyna ýardam beriji şertleri döredipdir. Beýik ýüpek ýolunyň ugrunda bina edilen kerwensaraýlar, bazarlar, köpri-ýol desgalary öz döwrüniň iň kämil ussalary we arhitekturlary tarapyndan gurlupdyr. Ol ýollar bilen barýan ilçiler bolsa belent hormat bilen garşylanypdyr we ugradylypdyr.

Taryhdan mälim bolşy ýaly, diplomatiýanyň irki döwürlerinde hemişelik däl-de, wagtlaýyn wekilçilik ikitaraplaýyn gatnaşyklaryň esasy görnüşi bolupdyr. Şeýle wekilçiliklere, köplenç, ilçiler, kähalatda bolsa, hökümdarlaryň hut özleri baştutanlyk edipdirler. Bu bolsa iň ýokary derejedäki dostlukly gatnaşyklara şaýatlyk edipdir.

Seljuklaryň beýik weziri bolan we özüniň „Syýasatnama“ atly meşhur eseri bilen taryha giren Nyzam al-Mülk özüniň bu kitabyňyň «Ilçiler we olaryň edebi hakynda» diýen XXI babynda şeýle ýazypdyr: «Ilçi bolmak üçin şalaryň hyzmatynda bolan, batyrgaý gürläp bilýän, ýöne az gepli, köp syýahat eden, her bir ylymdan baş çykarýan, ýatkeş, ätiýaçly, öz mertebesini bilýän, görk-görmekli bolmak gerekdir. Bu aýdylanlaryň üstesine-de, ol danyşment, akly goýalyşan adam bolsa, has hem gowudyr... Eger ilçi edilip nedim (han-beglerden) iberilse, bu has ynamdar bolar. Eger ilçi hökmünde, harby-söweşjeň tejribeli, batyr hem edermen adam iberilse, muňa ýetesi zat ýokdur. Munuň özi biziň adamlarymyzyň hemmesi şeýle kişilerdir diýildigini aňladar. Eger ilçi pygamber neslinden bolsa, onuň sylag-sarpasy aýratyn bolup, asylzadalar ýaly uly hormat goýlar. Ilçi öz patyşasynyň beýik mertebesiniň we pähim-paýhasynyň aýnasydyr».

Seljuklar döwletinde ilçileri saýlap almak we olary jogapkärçilikli wezipelere bellemek kadalary, olary soňraky synaglardan geçirmek tejribesi ylmy taýdan çuňňur öwrenilmäge mynasypdyr. Hususan-da, Şarif Muhammet Mansur Said Abul Faraj Mübärek şa bu babatda gyzykly maglumatlary galdyrypdyr. Onuň “Ilçileri ýollamak we sowgat-peşgeş bermek hakynda” atly eserinde şol wagtky gündogar diplomatiýasyna mahsus ýörelgeler barada söz açylýar, hususan-da,

ilçiniň esasy wezipesiniň döwletara gatnaşyklarynyň sazlaşmagyna ýardam bermelidigi barada aýdylýar.

Seljuklaryň daşary-syýasy we diplomatiki döplerini dowam eden Osman döwleti, Akgoýunlylar we Garagoýunlylar döwletleri hem ilçileri ibermek we gepleşikleri geçirmek sungatyny has-da kämilleşdiripdirler, bu babatda täze usullary ulanyypdyrlar. Mysal üçin, Akgoýunlylaryň hökümdary Uzyn Hasan Ýewropa ülkelerine olardaky ýerli ýaşajylaryň arasyndan abraýy uly bolan adamlary hem öz wekili hökmünde belläpdir. Mundan başga-da, daşary ýurtly ilçileriň ikitaraplaýyn wekilçiligi amala aşyran halatlary hem bolupdyr. Mysal üçin, Uzyn Hasanyň köşgündäki wenesiýaly ilçä Katerino Dzeno şol bir wagtyň özünde Akgoýunly döwletiniň Wenesiýadaky adatdan daşary ilçilik hukugyny alypdyr. Ol 1473-nji ýylyň 18-nji awgustynda latyn we italýan dillerine terjime edilen degişli hatlar bilen üpjün edilip, yzyna Ýewropa ugradylypdyr.

Uzyn Hasanyň Wenesiýanyň hökümdary Nikolo Trona ýollan hatynda ilçä Katerino Dzenonyň hut öz hökümdary, ýagny Nikolo Tron bilen, şeýle-de Rim papasy Sikston IV, german imperatory Fridrih Gabsburg, Neopolitan koroly Ferdinand, Polşanyň koroly Kazimir IV Ýagellonçik, wenger koroly Matýaş Hunýandi bilen Akgoýunly döwletiniň hökümdarynyň adyndan gepleşikleri alyp barmaga hukugynyň bardygyny tassyklapdyr.

Bu wakadan bir ýyl öň, Uzyn Hasan Nikolo Trona ilçä Isagyň üsti bilen iberen hatynda syrlylygy saklamak üçin, dil üsti bilen habar alyşmagyň hem maksadalaýykdygyny mälim edipdir we şeýle ýazypdyr: «Men hatyň üsti bilen hem köp zatlary aýdyp bilerdim. Ýöne, meniň permanym bilen, lukmanlaryň lukmany, beýik lukman, dilewarlygyň ussady, ilçä Isak meniň size diýjek sözlerimi dil üsti bilen beýan eder. Şu ynam bilen, biz ony siziň ýanyňyza ýollaýarys we biz oňa doly ynanýarys. Ol örän ynamdar adamdyr we Siz onuň bilen wajyp we syrly gepleşikleri maslahatlaşyp bilersiňiz. Biz onuň bilen alnyp barlan gepleşiklere edil özümüz gatnaşan ýaly hasaplaýarys».

Biziň ata-babalarymyzyň ýokary ahlak we adamkärçilik häsiýetlerinden halkara ulgamynda gysarnyksyz berjaý edilýän diplomatik kadalaryň hataryna geçen döpleriniň biri hem wada wepalylykdyr.

Aslynda, şerti ýa-da şertnamany bozmagyň uly biabraýçylyk hasaplanandygyny aýratyn bellemek zerurdyr. XIII asyrdan ýaşan awtory näbelli bolan «Dünýäniň täsinlikleri» atly eserde oguz-seljuk türkmenleriniň kasam ediş dessury barada aýdylýar. Hususan-da, olar kasam edenlerinde, jamy suwdan dolduryp, oňa altynyň bir bölegini atyp, şol bir wagtda-da, giň aýal geýmini taýýarlap we ony görkezip: «Kim kasamy bozsa, goý, ol biabraý bolsun!» diýipdirler.



5-nji surat.  
Westfal ýarashygyna gol çekilmegi,  
Mýunster ş., 1648 ý.

Geografiki açyşlar eýýamynyň başlanmagy we dünýädäki halkara gatnaşyklaryna girýän döwletleriň sanynyň artmagy bilen wagtlaýyn däl-de, hemişelik wekilhanalara we edaralara zerurlyk ýüze çykyp başlapdyr. «Daşary işler ministrligi» diýen edara ady ilkinji gezek Fransiýada 1589-njy ýylda peýda bolupdyr.

### **Barlag soraglary**

1. Manu kanunlarynda haýsy meselelere aýratyn üns berlipdir?
2. Gadymy Gündogarda halkara şertnamalarynyň mazmuny nähili bolupdyr?
3. Günbataryň ilkinji döwletleriniň diplomatik hukugy nähili döräpdir?
4. Orta asyr Gündogar akyldarlarynyň haýsy eserlerinde diplomatik hukuk baradaky maglumatlar bar?

## **§3. Diplomatik hukugynyň häzirki zaman ulgamynyň emele gelmegi we ösmegi**

Diplomatik hukugy tarapyndan kadalaşdyrylýan esasy ulgamlaryň biri hem diplomatik wekilhanalar bolup durýar. Olar wagtlaýyn – belli bir maksatly ýa-da hemişelik görnüşde bolýarlar. Döwletleriň arasynda diplomatik wekilçilik maksady bilen hemişelik

ilçihanalaryň alşylmagy XV asyrda ýüze çykyp ugraýar we bu kada Günbatar Ýewropada Westfal ýaraşygyndan (1648) soň has giň ornap başlaýar.

Diplomatik hukugynyň häzirki zaman ulgamynyň sözün doly manysyndaky esaslary XX asyryň başlarynda aýratyn halkara-hukuk ulgamy hökmünde resmileşip ugrady. Ondan öňki döwürlerde diplomatik hukugy ilçihana hukugy, ýagny ilçileriň hukuk ýagdaýyny kesgitleýän kadalar toplумы görnüşinde bolupdyr. Britan-amerikan hukuk edebiyatynda geçen asyryň başyndaky emele gelen diplomatik hukugynyň esasy bolup hyzmat eden ýörelgeleriň we kadalaryň toplумы “Diplomatiýany iş ýüzünde berjaý etmegiň Düzgünnamasy” diýlip atlandyrylýar.

Ol Düzgünnamada diplomatik gepleşikleriň geçiriliş kadalaryna aýratyn üns berilýär. Hususan-da, halkara hukugynyň döredilişiniň özi diplomatik gepleşikleriň dowamynda bolup geçýär diýilse, ýerlikli bolar. Gepleşikleriň we pikir alyşmalaryň dowamynda gatnaşýan taraplaryň, hususan-da, döwletleriň daşary syýasy maksatlary we ýörelgeleri, şeýle-de wajyp halkara-hukuk meseleleri boýunça garaýyşlar beýan edilýär. Taraplar gepleşikler ýoly bilen özara ylalaşylan garaýyşlary we çözgütleri işläp düzýärler. Netijede, ol ýa-da beýleki kadalaýjy hukuk esaslar döredilýär. Soňra bolsa, gol çekilen halkara-hukuk resminamalary özara ylalaşýan taraplaryň içki kanunçylygyna laýyklykda tassyklanýar we diplomatik ýollar arkaly ykrar edilmegi netijesinde olar güýje girýär.

---

*Halkara hukugynyň döredilişi belli bir derejede diplomatik gepleşikleriň dowamynda bolup geçýär diýip bolar. Olaryň barşynda döwletiň daşary syýasatynyň maksatlary we ýörelgeleri, wajyp meseleler boýunça halkara-hukuk garaýyşlar beýan edilýär, özara ugurdaş pikirlerdir çemeleşmeler we gapma-garşylyklar aýan bolýar. Taraplar gepleşikler ýoly bilen özara ylalaşylan garaýyşlary we çözgütleri işläp düzýärler. Netijede, ol ýa-da beýleki kadalaýjy hukuk esaslar döredilýär.*

---

XX asyryň ortalaryna çenli diplomatik hukugy, köplenç halatda, adaty hukugyň kadalaryna esaslanýardy. Şeýle-de bolsa häzirki

zaman dipolomatik hukugyň emele gelmeginde birnäçe halkara resminamalarynyň, ilkinji nobatda, 1815-nji ýylyň 19-njy martynda kabul edilen «Diplomatik wekilleriň ranglary hakyndaky» Wena reglamentini mysal getirip bolar. Bu Reglamentiň iş ýüzünde öz beýanyny tapan derwaýys kadalary diplomatik gatnaşyklar baradaky 1961-nji ýylyň Wena konwensiýasyna hem girizildi.

Halkara hukugynyň taryhynda diplomatik hukugy, ilkinji nobatda, artykmaçlyklara we aýratyn hukuklara degişli kadalary resmi däl görnüşde rejelemek synanyşyklary hem bolup geçdi. Bu babatda, mysal hökmünde, Blýunçliniň kodeksini (1868 ý.), Fioranyň taslamasyny (1890 ý.), Halkara hukugy institutynyň Gamburgda (1889 ý.), Ženewada (1892 ý.) we Kembrijde (1895 ý.) bolan mejlislerinde öňe süren tekliplerini mysal getirip bolar. Soňky mejlisde uly ähmiýete eýe bolan Kembrij reglamenti kabul edildi we ol uzak wagtlap diplomatik tejribede öz beýanyny tapdy.

1928-nji ýylda Gawanada bolup geçen Panamerikan bileleşiginiň VI maslahatynda «Diplomatik agentler hakyndaky» Konwensiýanyň kabul edilmegi hem taryhy ähmiýetli waka boldy. Onuň mazmuny, köp babatda, 1961-nji ýylyň Wena konwensiýasy üçin esas bolup hyzmat etdi. 1929-njy ýylda Halkara hukuk instituty diplomatiki aýratyn hukuklar baradaky rezolýusiýany, 1950-nji ýylda bolsa – diplomatiki gaçybatalga baradaky rezolýusiýany kabul etdi.

Wena reglamenti diplomatik hukugynyň käbir meselelerini kadalaşdyrsa-da, bu çäkdäki ençeme meseleler halkara-hukuk nukdaýnazaryndan öz çözgüdini tapmady. Şonuň üçin hem 1928-nji ýylyň 20-nji fewralynda «Diplomatik wekiller baradaky» Gawana konwensiýasyna gol çekilmegi hem örän wajyp waka boldy.

Şeýle-de, diplomatik hukugyň emele geliş taryhynda 1946-njy ýylyň 13-nji fewralynda kabul edilen «BMG-niň artykmaçlyklary we aýratyn hukuklary baradaky» we 1946-njy ýylyň 21-nji noýabrynda kabul edilen «BMG-niň ýöriteleşdirilen guramalarynyň artykmaçlyklary we aýratyn hukuklary» atly konwensiýalary taryhy ähmiýete eýe boldular. Soňra diplomatik hukugynyň kämilleşmeginiň tapgyrlaýyn mysallary hökmünde 1961-nji ýylyň 18-nji aprelinde kabul edilen «Diplomatik gatnaşyklar baradaky» Wena konwensiýasyny,

1969-njy ýylyň 12-nji noýabrynda kabul edilen «Ýörite missiýalar hakyndaky» Konwensiýany, 1973-nji ýylyň 14-nji dekabrynda kabul edilen «Halkara goragyndan peýdalanýan şahslara garşy jenaýatlaryň önüni almak we jeza bermek baradaky» konwensiýany, 1975-nji ýylda martynda Wenada kabul edilen «Döwletleriň uniwersal häsiýetli halkara guramalary bilen gatnaşyklaryndaky wekilçilikleri baradaky» Konwensiýany görkezmek bolar.

BMG-niň Baş Assambleýasynyň 1952-nji ýylyň 5-nji dekabrynda kabul eden rezolýusiýasyna laýyklykda, halkara hukugyny rejelemek (rus dilinde: *кодификация*; iňlis dilinde: *codification* – B.K.) işi BMG-niň halkara hukugy baradaky Komissiýasynyň üstüne ýüklenildi. Bu Komissiýanyň 1953-nji ýylda bolan başynjy sessiýasynda bu rezolýusiýadan gelip çykýan ilkinji wezipe hökmünde diplomatik gatnaşyklar we diplomatik aýratyn hukuklar baradaky kadalary rejelemek boýunça işlere seredildi. 1954-nji ýylda, Komissiýa özüniň 6-njy sessiýasynda bu meselä girişmegi karar etdi we ýörite hasabatçyny belledi. 1957-nji ýylda, Komissiýanyň 9-njy sessiýasynda ýörite hasabatçynyň maglumatlary esasynda agzalan mesele boýunça maddalar toplumynyň we olara bellikleriň deslapky taslamasy kabul edildi. Bu taslama soňra BMG-ä agza döwletleriň garamagyna berildi.

Bu Komissiýanyň 1958-nji ýylda bolan 10-njy sessiýasynda 21 döwletiň hökümetleriniň belliklerini göz önünde tutmak bilen taslamanyň gaýtadan işlenen görnüşi kabul edildi. Netijede, Komissiýa diplomatik gatnaşyklar we diplomatik aýratyn hukuklar baradaky maddalar toplumyny konwensiýa görnüşinde gol çekişmek üçin BMG-niň agzasy bolan döwletlere hödürledi. Bu taslama diplomatik wekilhanalaryň diňe hemişelik görnüşine degişli bolup durýardy we wagtal-wagtal ulanylýan «ad hoc» diplomatiýasyny göz önünde tutmaýardy.

1961-nji ýylyň aprelinde Awstriýanyň paýtagty Wena şäherinde halkara konferensiýasy öz işine başlady we onuň işine BMG-ä we onuň ýöriteleşdirilen edaralaryna agza bolan 74 döwletiň wekilleri gatnaşdylar. Onda BMG-niň halkara hukugy baradaky Komissiýasy tarapyndan işlenilip taýýarlanylýan konwensiýanyň taslamasy ara



alnyp maslahatlaşyldy. Netijede, 1961-nji ýylyň 18-nji aprelinde BMG-niň ýörelgelerine laýyk gelýän «Diplomatik gatnaşyklar baradaky» konwensiýa kabul edildi.

Türkmenistan hem bu Konwensiýa 1996-njy ýylyň 18-nji iýunynda ýurdumyzyň Mejlisiniň karary esasynda goşuldy.

### **Barlag soraglary**

1. Diplomatik hukugynyň häzirki zaman ulgamy haýsy döwürde resmileşip ugrady?
2. Diplomatik wekilhanalaryň haýsy görnüşleri bar?
3. «Diplomatik gatnaşyklar baradaky» Wena konwensiýasyna taýýarlygyň haýsy tapgyrlary bolup geçdi?

## **§4. «Diplomatik gatnaşyklar baradaky» Wena konwensiýasy**

1961-nji ýylda Wena şäherinde «Diplomatik gatnaşyklar baradaky» ýörite konwensiýanyň kabul edilmegi halkara hukugynyň ulgamynda taryhy ähmiýetli waka boldy «Diplomatik gatnaşyklar baradaky» Wena konwensiýasy diplomatik gatnaşyklaryň ýola goýluşy, olaryň wezipeleri we alyp barýan işleri, diplomatik wekilhananyň baştutanynyň we personalynyň işe bellenilişi we yzyna çagyrylyşy, diplomatik artykmaçlyklary we aýratyn hukuklary we başga-da meseleleri kadalaşdyrýar.

Wena konwensiýasynyň kabul edilmegi bilen, diplomatiği tejribede şu aşakdaky halkara-hukuk kadalary ykrar edildi:

- birinjiden, diplomatik wekilhananyň we onuň diplomatik işgärleriniň artykmaçlyklary we aýratyn hukuklary özara tapawutlandyryldy. Mysal üçin, diplomatik wekilhananyň artykmaçlyklary we aýratyn hukuklary onuň baştutanynyň şahsyýeti mynasybetli däl-de, onuň wekilçilik edýän döwletine goýulýan hormatyň ýüze çykması bilen düşündirilýär.

- ikinjiden, diplomatik artykmaçlyklardan we aýratyn hukuklardan peýdalanýan täze subýektler döredi, hususan-da, olar indi halkara guramalarynyň ýokary wezipeli şahslaryna hem berilýär.



1961-nji ýylyň Wena konwensiýasy häzirki zaman diplomatik hukugynyň esasy çüşmesi bolup durýar we onda diplomatik tejribede öňden gelýän adaty döpler ýa-da kadalar tertipleşdirilen görnüşde öz beýanyny tapýar. Bu konwensiýanyň möhüm aýratynlyklarynyň biri, ol hem, onuň giriş bölümünde, ýagny preambulasynda diplomatik wekilhananyň döp bolan adaty işleri bilen birlikde, olaryň dürli syýasy we durmuş-ykdysady meseleler boýunça hyzmatdaşlygyň ösmegine, ilkinji nobatda, döwletleriň özara parahatçylykly hem-de dostlukly gatnaşyklarynyň berkemegine ýardam bermekleri baradaky wezipeler hem kesgitlenýär, şeýle hem, preambulada diplomatik artykmaçlyklaryň we aýratyn hukuklaryň hökmany gerekligi barada aýdylýar. Sebäbi olara eýe bolmaklyk belli bir şahslaryň bähbitleri üçin däl-de, eýsem döwlet we halkara gatnaşyklarynyň bähbitlerine gönükdirilendir.

«Diplomatik gatnaşyklar baradaky» Wena konwensiýasy 53 maddadan ybarat bolmak bilen, olarda diplomatik gatnaşyklaryň, artykmaçlyklaryň we aýratyn hukuklaryň esasy meseleleriniň ählisi öz beýanyny tapýar. Wena konwensiýasynda diplomatik wekilhanalaryň döwlet edarasy hökmündäki statusy, ýagny halkara-hukuk derejesi berkidilýär.

Bu konwensiýanyň 2-nji maddasynda umumy ykrar edilen ýörelge hökmünde döwletleriň arasynda diplomatik gatnaşyklary ýola goýmagyň we hemişelik diplomatik wekilhanalaryň açylmagynyň bu babatda gyzyklanma bildiren döwletleriň özara ylalaşygy esasynda bolup geçýänligi tassyklanýar.

Konwensiýanyň 3-nji maddasynda hem örän wajyp bolan wezipe, ýagny diplomatik wekilhanalary açmaklygyň döwletleriň arasynda ikitaraplaýyn dostlukly gatnaşyklaryň, ykdysady, medeni we ylmy arabaglanyşyklaryň ösmegine ýardam berýänligi bellenýär. Bu wezipäniň konwensiýa girizilmegi bilen, diplomatik wekilhananyň işiniň özeni hökmünde diňe protokol taýdan (wekilçilik wezipesini alyp barmak, gepleşikleri geçirmek we ş.m.) däl, eýsem mazmun taýdan (döwletleriň arasynda dostlukly gatnaşyklary, ykdysady, medeni we başga arabaglanyşyklary ösdürmek) hem açylyp görkezilýär. Bu bolsa Birleşen Milletler Guramasynyň Tertipnamasynyň 1-nji maddasynda

doly laýyk gelýär we döwletleriň arasyndaky parahatçylykly gartnaşyklaryň üpjün edilmegine halkara hukugy taýdan uly esas bolup durýar.

---

*1961-nji ýylyň Wena konwensiýasy häzirki zaman diplomatik hukugynyň esasy çeşmesi bolup durmak bilen, onda diplomatik hukugyna degişli öňden bar bolan adaty döpler ýa-da kadalar halkara-hukuk taýdan tertibe getirilendir.*

---

Konwensiýanyň 14-nji maddasynda ähli wekilhana baştutanlaryna, olaryň klaslaryna garamazdan, deň derejede hormat goýulýanlygy barada aýratyn nygtalýar. Olara tapawutly garamaklyk diňe diplomatik etikiň we protokolyň çäklerinde ýol berilýär, şeýlelik bilen, ilçi derejesinde seredilýän diplomatik wekilleriniň arasyndaky tapawut, olaryň dürli klaslara degişli bolmagyna garamazdan, hukuk taýdan aradan aýrylýar.

Diplomatik wekilhanalaryň jaýlarynyň eldegirilmesizligi Konwensiýada aýratyn tekrarlanýar. Bolýan döwletiniň resmi wekillerine bu jaýlara diňe wekilhananyň razyçylygy bilen barmak bolýar. Konwensiýanyň 22-nji maddasynda görkezilişi ýaly, wekilhananyň jaýlary, olaryň içindäki emläkleri we goşlary hiç hili gözleg-agtaryş, öý döküş, tussag astyna alyş ýa-da beýleki ýerine ýetiriş çärelerine sezewar edilip bilinmez.

Bu Konwensiýa goşmaça hökmünde iki sany fakultatiw protokol hem kabul edildi. Olaryň biri bu Konwensiýa degişli ähli jedelleriň hökmany suratda BMG-niň Halkara kazyýetinde çözülmelidigini kesgitleýär. Beýleki fakultatiw protokolda bolsa diplomatik wekilhananyň işgärleriniň we olaryň maşgala agzalarynyň bolýan döwletiniň kanunlaryna görä ol döwletiň raýatlygyny almaklyga degişli dældiklerini görkezýär, ýagny eger diplomatik wekilhananyň işgäri ýa-da onuň maşgala agzasy tarapyndan bolýan döwletiniň raýatlygyny almak barada meýil ýüze çykanda bu ýerde diňe ol döwletiň raýatlygy baradaky milli kanunçylygynyň ýeterlik dældigi aňladylýar.

Şeýlelik bilen, 1961-nji ýylda kabul edilen «Diplomatik gatnaşyklar baradaky» Wena konwensiýasy şu günki gün diplomatik hukugynyň in esasy şertnama resminamasy bolup durýar.

## Barlag soraglary

1. «Diplomatik gatnaşyklary baradaky» Wena konwensiýasynyň ähmiýeti nämede?
2. Bu Konwensiýanyň esasy mazmuny nämeden ybarat?
3. Türkmenistan «Diplomatik gatnaşyklary baradaky» Wena konwensiýasyna haçan goşuldy?

## §5. Diplomatik hukugynyň hereket ediş çäkleri we çeşmeleri

Diplomatik hukugy halkara-hukuk ulgamynyň, şeýle hem her bir döwletiň milli kanunçylygynyň möhüm bölegi bolup durýar. Ol, ilkinji nobatda, diplomatik ulgamyndaky aragatnaşyklary halkara-hukuk taýdan kadalaşdyrmaga gönükdirilendir.

---

### *Diplomatik hukugynyň esasy çeşmeleri:*

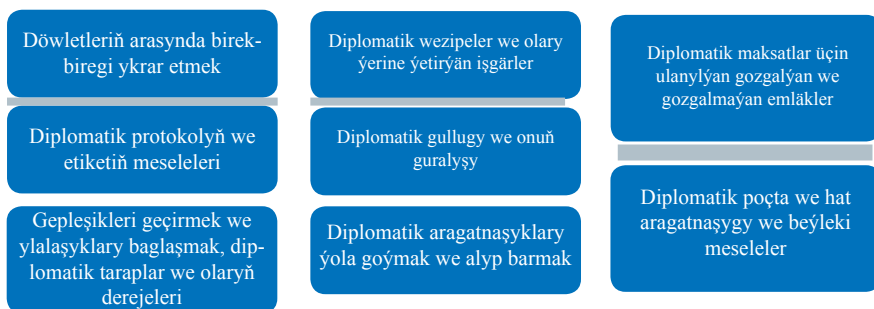
- *Diplomatiki däpler;*
  - *Halkara konwensiýalary we şertnamalary;*
  - *Milli kanunçylyk ulgamy.*
- 

Şunuň bilen baglylykda, döwletleriň arasynda birek-biregi ykrar etmek, diplomatik gatnaşyklary ýola goýmak we alyp barmak, diplomatik gullugynyň guralyşy, diplomatik protokolyň we etiketiň meseleleri, gepleşikleri geçirmek we ylalaşyklary baglaşmak, diplomatik taraplar we olaryň derejeleri, diplomatik wezipeler we olary ýerine ýetiriýän işgärler, diplomatik maksatlar üçin ulanylýan gozgalýan we gozgalmaýan emläkler, hat aragatnaşygy we başga-da ençeme meseleler diplomatik hukugynyň çäklerinde kadalaşdyrylýar.

Şeýle hem, diplomatik hukugy daşary ýurtlardaky diplomatik wekilhanalaryň hukuk ýagdaýy, olaryň baştutanlaryny bellemek we akkreditasiýa etmek, yzyna çagyrmak, diplomatik derejeleri bermek, wekilahananyň işgärleri bilen bagly we başga-da köp dürli degişli meseleleri hukuk taýdan düzgünleşdirýär. Mundan başga-da diplomatik hukugy döwletara we hökümetara gatnaşyklaryň tertibini, ikitaraplaýyn we köptaraplaýyn diplomatiýanyň, ýokary derejedäki halkara maslahatlarynyň çäklerindäki çäreleriň geçirilişini, döwletleriň

daşary-syýasy edaralarynyň hukuk derejesini, halkara guramalarynyň döredilişini, olaryň iş tertibini we düzümini hukuk taýdan kesgitleýär.

Aşakda diplomatik hukugyň hereket edýän çäkleri görkezilýär.



Diplomatik hukugynyň çeşmeleri, sözüň giň manysynda, halkara hukugynyň emele geliş binýatlaryna esaslanýar. Şunuň bilen bir wagtda, diplomatik hukugynyň gadymyýetden bäri gelýän we taryhyň dürli éýýamlarynda kämilleşýän özboluşly esaslary we çeşmeleri bardyr. Olaryň hatarynda diplomatik däplere möhüm orun degişlidir. Käbir diplomatik kadalaryň halkara tejribesinde köp ýyllaryň dowamynda we şol bir tertipde ulanylmagy we olary döwletleriň köpçüligi tarapyndan ykrar edilmegi esasynda diplomatik däpler emele gelýär. Ol däpleriň has derwaýyslary diplomatik hukugynda we diplomatiki protokolyň umumy kabul edilen kadalarynda öz beýanyny tapýar.

Diplomatik hukugynyň ýene bir çeşmesi hem halkara şertnamasydyr we onuň derejesinde bildirilýän talaplar gatnaşýan taraplar üçin hökmany güýje eýedir. «Halkara şertnamalary baradaky» Wena konwensiýasynyň 2-nji maddasyna görä, halkara şertnamasy, bu onuň görnüşine garamazdan, döwletleriň arasynda hat üşti bilen baglaşylan ylalaşykdyr. Halkara şertnamalary ikitaraplaýyn ýa-da köptaraplaýyn görnüşde bolýarlar. Diplomatik nukdaýnazardan bolan talaplary we şertleri göz önünde tutýan köptaraplaýyn halkara ylalaşyklary häzirki zaman halkara hukugynyň ileri tutulýan ýörelgelerine esaslanýarlar. Ol ýörelgeleriň esaslary şulardan ybaratdyr:

- özygtyýarly deňlik;

- özygytyýarlylyga hormat goýmak we birek-biregiň içerki işlerine goşulmazlyk;

- halkara hukugynyň bozulmagy bilen bagly jogapkärçilik we şeýle ýagdaýda bir tarapyň beýleki tarapa deň derejede degişli çäre bilen jogap bermegi.

Halkara gatnaşyklary ulgamynyň diplomatik çäklerinde dürli halkara duşuşyklary, sammitler, maslahatlar ýa-da forumlar geçirilýär. Olarda degişli ylalaşyklaryň, şertnamalaryň, rezolýusiýalaryň, konwensiýalaryň taslamalaryna garalýar we gol çekilýär. Şeýle çäreler ikitaraplaýyn ýa-da köptaraplaýyn häsiýete eýe bolýar. Döwletara we halkara derejesinde kabul edilýän syýasy-hukuk resminamalary, jarnamalar we beýannamalar, ähtnamalar, notalar we hatlar hem özlerinde diplomatik hukugynyň ýörelgelerini we kadalaryny saklaýarlar. Olaryň ýuridiki ähmiýeti we güýji halkara hukugynyň çäklerinde kesgitlenýär. Şu sebäpden, öz içine halkara-hukuk kadasyna degişli bölekleri alýan syýasy beýannamalaryň we jarnamalaryň arasynda hatarynda hem ýuridik taýdan hökmany görnüşleri hem bolup biler.

Umuman, şertnamalaryň we olaryň taslamalarynyň halkara derejesine degişliligi şu aşakdaky häsiýetler arkaly kesgitlenilip bilner:

1) şertnama baglaşýan taraplar halkara hukugynyň subýektleri bolup durýarlar;

2) şertnama arkaly kadalaşdyrylýan meseleler halkara gatnaşyklaryna degişli bolup durýarlar;

3) taraplaryň hukuklaryny we borçlaryny kesgitleýän kadalar halkara hukugynyň ulgamyna girýärler;

4) ylalaşyklaryň özi halkara hukugynyň subýektleriniň erk-islegleriniň utgaşdyrylmagynyň netijesi bolup durýar;

5) ylalaşyga gol çekilmeginiň tertibi halkara hukugynyň halkara ylalaşyklary üçin kesgitlän tertibine laýyk gelýär;

6) şeýle şertnamalary ýerine ýetirmekde ýüze çykýan meseleleriň çözgüdi döwletleriň milli kanunçylygynyň astyna düşmeýär we olar bilen bagly jedeller halkara-hukuk derejesinde çözülýär.

Hazirki zaman diplomatik hukugynyň binýadyny emele getirýän halkara-hukuk resminamalarynyň hatarynda şu aşakdakylary görkezip bolar:

- 1911-nji ýylda kabul edilen «Konsullyk funksiýalary (wezipeleri) baradaky» Karakas konwensiýasy;
- 1928-nji ýylda kabul edilen «Diplomatik çinownikler (resmiler) baradaky» Gawana konwensiýasy;
- 1928-nji ýylda kabul edilen “Diplomatik gaçybatalga baradaky” Gawana konwensiýasy;
- 1946-njy ýylda kabul edilen «BMG-niň artykmaçlyklary we aýratyn hukuklary baradaky» Konwensiýa;
- 1947-nji ýylda kabul edilen «BMG-niň ýöriteleşdirilen edaralarynyň artykmaçlyklary we aýratyn hukuklary baradaky» Konwensiýa;
- 1961-nji ýylda kabul edilen «Diplomatik gatnaşyklar baradaky» Wena konwensiýasy;
- 1969-njy ýylda kabul edilen «BMG-niň ýörite missiýalary baradaky» Konwensiýa;
- 1973-nji ýylda kabul edilen «Halkara goragyndan peýdalanýan şahslaryň, şol sanda BMG-niň diplomatik agentleriniň garşysyna jenaýatçylygyň önüni almak we jenaýatçylary jezalandyrmak baradaky» Konwensiýa;
- 1975-nji ýylda kabul edilen «Döwletleriň uniwersal häsiýetli halkara guramalary bilen gatnaşyklaryndaky wekilçilikler baradaky» Wena konwensiýasy.

Diplomatik hukugyň çeşmeleriniň hatarynda milli kanunçylyk ulgamy hem möhüm orun eýeleýär. Ol, ilkinji nobatda, döwletiň daşary syýasaty we halkara gatnaşyklary, diplomatik gullugy hem-de beýleki ugurlar boýunça degişli meseleleri kadalaşdyrýar.

1995-nji ýylda kabul edilen «Türkmenistanyň halkara şertnamalaryny baglaşmagynyň, ýerine ýetirmeginiň we denonsirlemeginiň tertibi hakynda» Türkmenistanyň Kanunyna laýyklykda, Türkmenistanyň daşary ýurt döwletler we halkara guramalary bilen öz aralaryndaky halkara gatnaşyklarynyň dürli

meseleleri boýunça oňa gatnaşýanlar üçin halkara hukuklaryny we borçlaryny belleýän, Türkmenistan tarapyndan baglaşylýan şertnamalar Türkmenistanyň halkara şertnamalary bolup durýar.

Milli kanunçylygyk ulgamynda diplomatik hukugyna degişli meseleler, esasan, döwletiň daşary ýurtlardaky diplomatik wekilhanalarynyň, daşary ýurtlaryň degişli döwletdäki diplomatik wekilhanalarynyň döwletiň çäklerindäki hukuk ýagdaýlary, döwletiň diplomatik gullugy we daşary-syýasy edarasy, halkara şertnamalary, döwlet protokoly, döwlet Baştutany tarapyndan gol çekilen permanlar, kararlar, düzgünnamalar we beýleki hukuk kadalaýjy namalary öz içine alýar. Mysal üçin, Türkmenistanyň milli kanunçylygynda şu aşakdaky görkezilen kanunlar möhüm orun eýeleýärler, ýagny:

- Türkmenistanyň Konstitusiyasy (1992);
- «Türkmenistanyň hemişelik Bitaraplygy hakynda» Konstitusion Kanun, (1995);
- «Diplomatik gulluk hakynda» Türkmenistanyň Kanuny, (2013);
- «Diplomatik ranglar hakynda» Türkmenistanyň Kanuny, (2013);
- «Türkmenistanyň daşary ýurtlardaky diplomatik wekilhanalarynyň statusy hakynda» Türkmenistanyň Kanuny, (1996);
- «Türkmenistanyň daşary ýurtlardaky konsullyk edaralary hakynda» Türkmenistanyň Kanuny, (1996);
- «Adatdan daşary we Doly ygtyýarly ilçiler hakynda» Türkmenistanyň Kanuny, (2002);
- «Türkmenistanyň halkara şertnamalaryny baglaşmagynyň, ýerine ýetirmeginiň we denonsirlemeginiň tertibi hakynda» Türkmenistanyň Kanuny (1995);
- «Döwlet protokoly hakynda» Türkmenistanyň Kanuny, (2002);
- «Daşary ýurt döwletleriniň Türkmenistandaky diplomatik wekilhanalary hakynda» Türkmenistanyň Kanuny (1996).

Ýokarda görkezilen milli kanunçylyk resminamalarynda halkara-hukuk kadalary hem göz önünde tutulýar.

## Barlag soraglary

1. Diplomatik hukugy, esasan, haýsy meseleleri kadalaşdyrýar?
2. Diplomatik hukugyň haýsy çeşmeleri bar?
3. Halkara şertnamasynyň nähili ähmiýeti bar?

## §6. Diplomatik gatnaşyklary ýola goýmagyň halkara-hukuk ýörelgeleri we şertleri

Diplomatik gatnaşyklar halkara gatnaşyklar ulgamynyň binýady bolup durýar we her bir döwlet ol gatnaşyklary ýola goýanda halkara hukugyna we kadalaryna laýyklykda, şeýle hem milli kanunçylyga görä hereket edýär. Diplomatik gatnaşyklary ýola goýmak üçin degişli syýasy-hukuk şertleri hökmany bolup durýar. Olaryň arasynda iň esasyly bolsa «de ýure», ýagny halkara-hukuk talaplaryna laýyklykda resmi beýan edilen görnüşde ykrar edilmegi we diplomatik gatnaşyklary açmak baradaky özara razylykdyr.

Döwletleriň arasyndaky diplomatik gatnaşyklar birek-biregi ykrar etmek we hormat goýmak esasyndaky parahatçylykly gatnaşyklardyr. Halkara gatnaşyklarynyň subýektiniň, ilkinji nobatda, döwletiň ykrar edilmegi – bu degişli netijelere alyp barýan diplomatik-hukuk hereketidir. Bu ýerde gürrüň diňe ol ýa-da beýleki özygtyýarly döwletiň döränligini tekrarlamak barada däl-de, eýsem ykrar edijiniň ol döwlet bilen halkara hukugyna laýyklykda gatnaşyklara girmäge taýýarlygy hakyndadyr.

Diplomatik hukugy halkara gatnaşyklarynda bar bolan we umumy kabul edilen kadalara we düplere hormat goýmaklygy göz önünde tutýar. Diplomatiýada esasy gatnaşygy tarap hökmünde döwlet, döwletler topary ýa-da olaryň özara ylalaşygy esasynda döredilen gurama çykyş edýär. Olar özara ylalaşmazdan bilelikdäki hereketlere girişmeýärler. Bu aýdylanlar diplomatik hukugynda hem öz beýanyny tapýar. Hususan-da, «Diplomatik gatnaşyklar baradaky» Wena konwensiýasynyň 2-nji maddasynda şeýle diýilýär: «Döwletleriň arasynda diplomatik gatnaşyklaryň ýola goýulmagy we hemişelik diplomatik wekilhanalaryň döredilmegi ikitarapalýyn razylaşmak esasynda amala aşyrylýar».



Diplomatik gatnaşyklarda deslapky şert hökmünde resmi taraplaryň, ilkinji nobatda, döwletleriň, özygtyýarly deňlik ýörelgesiniň we olaryň ileri tutýan maksatlarynyň halkara parahatçylygyny we howpsuzlygy saklamak, döwletleriň arasyndaky dostlukly gatnaşyklary ösdürmeklige goldaw bermek bilen baglydygy tekrarlanýar.

---

*«Diplomatik gatnaşyklar baradaky» Wena konwensiýasynyň 2-nji maddasy: «Döwletleriň arasynda diplomatik gatnaşyklaryň ýola goýulmagy we hemişelik diplomatik wekilhanalaryň döredilmegi ikitarapalýyn razylaşmak esasynda amala aşyrylýar».*

---

1975-nji ýylda bolup geçen Ýewropada howpsuzlyk we hyzmatdaşlyk baradaky maslahatyň Jemleýji aktynda 10 sany ýörelge sanalyp geçilýär. Onda halkara hukugyna hormat goýmak barada aýratyn nygtamak bilen şeýle diýilýär: «Ähli gatnaşyjy döwletler halkara hukugynyň çäklerinde birek-birege hormat goýarlar we olar başga döwletler bilen gatnaşyklaryny öz garaýyşlaryna görä esaslanmak bilen halkara hukugyna laýyklykda we şu Jarnamanyň ruhunda kesgitleýler we amala aşyrarlar... Olar şeýle hem halkara guramalaryna degişli ýa-da degişli däl bolup bilerler, bileleşikleriň şertnamalaryna girip ýa-da girmän bilerler. Olar şeýle hem bitaraplyga bolan hukuga eýe bolup bilerler».

Bu ýerde her bir döwletiň beýleki döwletler bilen gatnaşyklary gurmakda saýlap alyş erkinligi açylyp görkezilýär we ol erkinlik halkara hukugyna laýyklykda öz beýanyny tapmalydyr.

Bu ýörelge, umuman, özygtyýarlylygy ykrar etmekligiň däp bolan diplomatik gatnaşyklaryny ýola goýmak arkaly ykrar etmekden has giň çäkleri eýedigini görkezýär. Ykrar etmeklik we diplomatik gatnaşyklaryny ýola goýmaklyk döwletiň özygtyýarly saýlap alyş erki esasynda kabul edilen çözgüdini aýdyň beýan edýän resminama laýyklykda amala aşyrylýar ýa-da bu babatda degişli ylalaşyga getiriji ýagdaýlaryň netijesinde bolup geçýär.

Ýokarda belleniş ýaly, diplomatik gatnaşyklary ýola goýmak üçin hukuk taýdan, ýagny de ýure ykrar etmek esasy şert bolup

durýar. Eger diplomatik gatnaşyklar iş ýüzünde eýýäm ýola goýlan bolsa-da, taraplaryň birek-biregi «de ýure» ykrar etmekleri hökmany bolup durýar.

---

*De jure – recognition in accordance with the international law;  
Де-юре - признание в соответствии с международным правом;  
De ýure – halkara hukugyna laýyklykda ykrar etmeklik.*

---

Eger dünýäniň syýasy giňişliginde öňden bar bolan we ykrar edilen döwletleriň arasynda diplomatik gatnaşyklary ýola goýmak meselesi ýüze çykanda, birek-biregi ykrar etmek meselesi öňde durmaýar. Bu ýerde diňe bir şert – diplomatik gatnaşyklary ýola goýmaga döwletleriň özara resmi razylýk bildirmekleri esasynda ikitaraplaýyn ylalaşyga gelmek şerti durýar.

Diplomatik gatnaşyklary ýola goýmaklyk nota alyşmak arkaly amala aşyrylan ýagdaýynda, ol notalara döwletara ylalaşygy derejesinde garalýar.

Diplomatik hukugyna laýyklykda, diplomatik gatnaşyklar taraplaryň resmi wekilçiliginiň üsti bilen amala aşyrylýar. Munuň üçin her bir gatnaşygy tarap özüniň wekilini ýa-da wekilhanasyny belleýär. Ýokarda belläp geçilişi ýaly, şeýle wekilçiligi ýerine ýetirmek üçin ygtyýarlandyrylan şahslara umumy görnüşde «diplomatik agent» diýilýär we her bir döwlet tarapyndan şeýle wekilniň statusynyň ykrar edilmegi hökmanydyr. «Diplomatik gatnaşyklar baradaky» Wena konwensiýasynyň 1-nji maddasynda diplomatik agent hökmünde diplomatik wekilhananyň baştutanyna düşünilýär. Emma bu düşünje has giň mana eýedir we ol diplomatik we konsullyk borçlary amala aşyrylan diplomatik we konsullyk işgärleri hem öz içine alýar. Diplomatiki wekilçiligiň iň ýokary derejesi hökmünde özara ilçihanalary alyşmak bolup durýar.

Diplomatik agentlere öz wezipe borçlaryny talabalaýyk ýerine ýetirmekleri üçin goldaw beriji häsiýetdäki oňaly şertler ýa-da oňalyklar, şeýle hem artykmaçlyklar we aýratyn hukuklar berilýär. Olar diplomatik işgärleriň hususy bähbitleri üçin däl-de, olaryň özlere ynanylan wezipäni doly, gyşarnyksyz we netijeli ýerine ýetirmekleri üçin hyzmat etmelidir.

Diplomatik gatnaşyklar ýola goýlanyndan soňra taraplar özara diplomatik wekilleri alyşýarlar. Taraplaryň iki görnüşi tapawutlandyrylýar:

- a) Wekili ýollaýjy tarap;
- b) Wekili kabul ediji tarap.

Diplomatik gatnaşyga girişýän taraplaryň halkara-hukuk babatyndaky meseleleri şu aşakdaky ugurlary öz içine alýar:

- Döwletleriň daşary gatnaşyklarynyň tertibi (reglamenti);
- Olaryň daşary ýurtlardaky wekilhanalarynyň görnüşleri;
- Diplomatik protokolyň we etiketiň meseleleri;
- Diplomatik namalaryň taýýarlanylyşy we döredilişi, olaryň

klassifikasiýasy;

- Diplomatik hünärmenleriň taýýarlanylyşy;
- Raýat-hukuk häsiýetli meseleleriň toplumy.

Halkara ulgamynda alnyp barylýan diplomatik çäreleriň şu aşakdaky esasy görnüşlerini tapawutlandyryp bolar:

- Gepleşikler;
- Şertnamalary we ylalaşyklary taýýarlamak we baglaşmak;
- Diplomatik hat alşygy;
- Wekilçiligi amala aşyrmak;
- Halkara guramalaryna gatnaşmak;
- Hökümetiň pikirini we garaýşyny metbugatda beýan etmek;
- Resmi maglumatlary çap etmek.

Umumy halkara hukugyndaky kanunalaýyklyklara görä, diplomatik hukugynda bar bolan tertipleşdiriji kadalar ylalaşyklaryň, döwletleriň erk-isleginiň netijesinde emele gelýärler. Kadalar deňhukukly we ýuridiki taýdan bir-birine garaşsyz bolan taraplaryň azyndan ikisiniň gatnaşmagynda döreýärler. Halkara hukugynyň kadalarynyň emele gelmeginde diplomatiýa uly orun degişlidir.

Bir ýa-da birnäçe döwletler haýsydyr bir daşary-syýasy ýa-da umumy halkara meselesi babatynda täze garaýyşlary, teklipleri we çemeleşmeleri öňe sürüp bilerler. Eger-de olar ählumumy häsiýete eýe bolmak bilen, halkara gatnaşyklary ulgamyna gatnaşyjylaryň köpçüligi tarapyndan ykrar edilen ýagdaýynda, onda halkara hukugynyň kadalaryna öwrülip bilerler.

## **Barlag soraglary**

1. Diplomatik gatnaşyklary ýola goýmak meselesine haýsy ýörelge esasynda seredilýär?
2. Halkara-syýasy garaýyşlar ýa-da teklipler haýsy ýagdaýda diplomatik hukugyň kadalaryna öwürlip bilerler?
3. Türkmenistanyň halkara şertnamalary nähili häsiýetlendirilýär?

## **§7. Diplomatik gatnaşyklary alyp baryjy döwlet edaralary**

Diplomatik hukugynda daşary gatnaşyklary alyp baryjy döwlet edaralary iki görnüşe bölünýärler, ýagny:

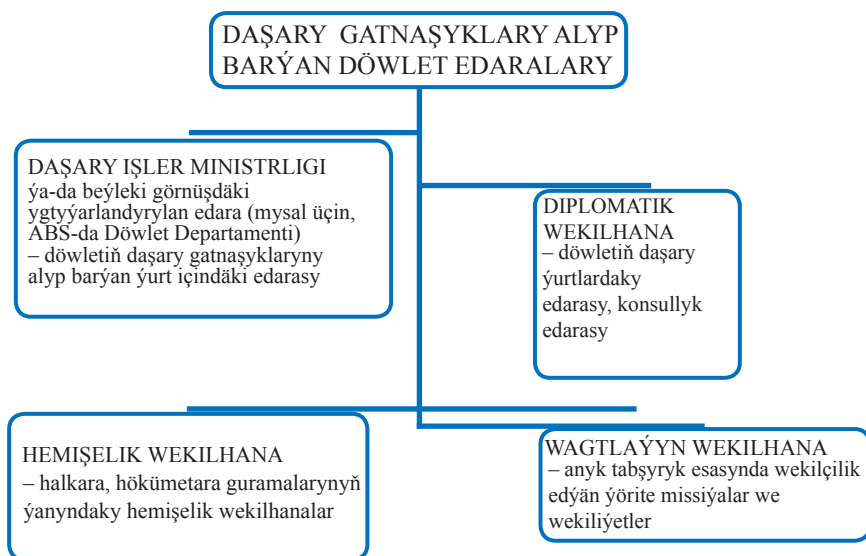
1) Döwletiň daşary gatnaşyklaryny alyp baryan ýurt içindäki edaralar;

2) Döwletiň daşary gatnaşyklaryny alyp baryan daşary ýurtlardaky edaralar.

Ýurt içindäki edaralara in ýokary döwlet edaralary, hususan-da: halkara gatnaşyklary ulgamynda döwlete in ýokary derejede wekilçilik edýän döwlet baştutany, döwletiň daşary syýasatynyň esaslaryny kesgitleýän in ýokary wekilçilikli edara, döwletiň daşary syýasatyna umumy ýolbaşçylygy amala aşyrýan hökümet, daşary işler edarasy girýärler.

Her döwlet özüniň milli kanunçylygyna görä, daşary syýasat we diplomatiýa babatyndaky önde goýlan wezipeleri ýerine ýetirmek we bu ugurdaky gündelik işleri alyp barmak üçin ygtyýarly bolan edarany kesgitleýär. Köplenç halatda, şeýle edara hökmünde Daşary işler ministrligi çykyş edýär. Emma käbir ýurtlarda olar başgaça atlandyrylyp hem biler. Mysal üçin, Amerikanyň Birleşen Ştatlarynda oňa Döwlet Departamenti diýilýär.

Döwletiň daşary ýurtlardaky edaralaryna «diplomatik wekilhanalar» diýilýär. Olar hemişelik ýa-da wagtlaýyn häsiýetli bolýarlar. Hemişelik edaralara diplomatik wekilhanalar (ilçihanalar, missiýalar), halkara guramalarynyň ýanyndaky hemişelik wekilhanalar, konsullyk edaralary girýärler. Wagtlaýyn edaralara halkara maslahatlarynda ýa-da halkara edaralarynda wekilçilik edýän ýörite missiýalar we wekiliýetler degişlidir.



Daşary döwletlerdäki hemişelik diplomatik wekilhana «Ilçihana» diýilýär, halkara guramalarynyň ýanyndaky wekilhanalara bolsa – «Hemişelik wekilhana» diýilýär. Mysal üçin, «Türkmenistanyň Russiýa Federasiýasyndaky Ilçihanasy» ýa-da «Türkmenistanyň Birleşen Milletler Guramasynyň ýanyndaky Hemişelik wekilhanasy» we ş.m. Ýokarda belenilip geçilişi ýaly, ilçihanalary alyşmaklyk diplomatik gatnaşyklaryň ýola goýulmagynyň in ýokary derejesi bolup durýar.

Eger wekilhana wagtlaýyn we anyk wezipäni ýerine ýetirmek üçin ýollanan bolsa, oňa, köplenç halatda, «missiýa» diýilýär. Halkara guramalarynyň dürli döwletlerdäki ýa-da sebitlerdäki wekilhanalaryna hem, adatça, «missiýa» diýilýär.

Diplomatik wekilhanalaryň esasy wezipeleri diplomatik gatnaşyklaryň şu esasy görnüşlerine baglylykda amala aşyrylýar:

1) Diplomatik wekilhanalaryň ýa-da ýörite missiýalaryň üsti bilen amala aşyrylýan ikitaraplaýyn diplomatiýa;

2) Halkara maslahatlarynda we halkara guramalarynyň mejlislerinde resmi wekiliýetler tarapyndan amala aşyrylýan köptaraplaýyn diplomatiýa;

3) Döwletleriň halkara guramalarynyň ýanyndaky hemişelik wekilhanalary tarapyndan amala aşyrylýan köptaraplaýyn diplomatiýa.

Daşary gatnaşyklaryň iň wajyp häsiýetnamasy, ol hem şeýle gatnaşyklaryň ýörite döredilen edara ýa-da gurama tarapyndan ýerine ýetirilmegidir. Olaryň işi islendik döwletiň halkara hyzmatdaşlygynyň wajyp bölegini düzýär.

«Diplomatik gulluk hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň 5-nji maddasynda görkezilişi ýaly, diplomatik gullugynyň ulgamyna şular girýärler: «Türkmenistanyň Daşary işler ministrligi, Türkmenistanyň daşary ýurt döwletlerindäki diplomatik wekilhanalary we konsullyk edaralary, halkara guramalaryň ýanyndaky Türkmenistanyň wekilhanalary, Daşary işler ministrliginiň Türkmenistanyň çägendäki wekilhanalary, şeýle hem Türkmenistanyň daşary syýasy ugrunyň amala aşyrylmagyny üpjün etmek üçin döredilen we bellenen tertipde Türkmenistanyň Daşary işler ministrliginiň garamagyna degişli edilen edaralar, guramalar, okuw mekdepleri (mundan beýläk — diplomatik gullugyň ulgamyna girýän edaralar we guramalar)».

Bu Kanunda görkezilişi ýaly “Türkmenistanyň Daşary işler ministrligi daşary syýasat işini alyp barýan we Türkmenistanyň diplomatik gullugynyň ulgamyna ýolbaşçylyk edýän merkezi ýerine ýetiriji edara bolup durýar”.

«Türkmenistanyň daşary ýurtlardaky diplomatik wekilhanalarynyň statusy hakyndaky» Türkmenistanyň Kanunynyň 4-nji we 5-nji maddalarynda görkezilişi ýaly, Türkmenistanyň diplomatik wekilhanalary Türkmenistanyň Daşary işler ministrliginiň düzümine girýärler we öz işinde oňa hasabat beriji bolup durýarlar. Türkmenistanyň daşary ýurtlardaky diplomatik wekilhanalary ilçihanalara we missiýalara bölünýär. Türkmenistanyň ilçihanalaryna Türkmenistanyň ilçileri baştutanlyk edýärler.

Gysga wagtylyk, esasan hem, halkara maslahatlaryna ýa-da köptaraplaýyn gepleşiklere gatnaşmak üçin döwletler tarapyndan wekilçilikli topar ugradylýar we olar, adatça, resmi wekiliýet diýlip atlandyrylýar. Iň ýokary derejedäki resmi wekiliýete döwlet ýolbaş-

çysy baştutanlyk edýär. Döwlet tarapyndan iberilýän wekiliýetleriň düzümine hökümet derejesindäki resimler girýärler we olar tabşyrylan wezipäni ýerine ýetirmek babatynda ýörite ygtyýarnamaly bolýarlar.

«Diplomatik gatnaşyklar baradaky» Wena konwensiýasynda görkezilişi ýaly, diplomatik wekilhananyň wezipeleri şu aşakdakylardan ybarat:

a) Bolýan döwletinde akkreditirleýän döwlete, ýagny öz döwletine wekilçilik etmek;

b) Bolýan döwletinde öz döwletiniň we onuň raýatlarynyň bähbitlerini halkara hukugynyň ýol berýän çäklerinde goramak;

c) Bolýan döwletiniň hökümeti bilen gepleşikleri alyp barmak;

d) Bolýan döwletindäki ýagdaýlary we bolup geçýän wakalary ähli kanuny ýollar arkaly anyklamak we olar hakda öz döwletiniň Hökümetine habar bermek;

e) Akkreditirleýän döwlet bilen bolýan döwletiniň arasynda dostlukly gatnaşyklary goldamak we olaryň ykdysady, medeni we ylmy ugurlarda aragatnaşyklarynyň ösmegine ýardam bermek;

«Türkmenistanyň daşary ýurtlardaky diplomatik wekilhanalarynyň statusy hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň 1-nji maddasynda nygtalysyna görä, „Türkmenistanyň daşary ýurtlardaky diplomatik wekilhanalary olaryň bolýan döwletleri bilen resmi döwletara gatnaşyklaryny saklamak, Türkmenistanyň we onuň raýatlarynyň, hukuklaryna we bähbitlerine wekilçilik etmek we goramak üçin döredilýär“. Bu Kanunda kesgitlenilişi ýaly, Türkmenistanyň diplomatik wekilhanalary şu aşakdaky işleri amala aşyrýarlar, ýagny:

1. Bolýan döwletinde Türkmenistana wekilçilik edýärler;

2. Bolýan döwletinde halkara hukugy we bu döwlet bilen ikitaraplaýyn şertnamalar we ylalaşyklar, şonuň ýaly-da iki döwletiň gatnaşýan köp taraply şertnamalary arkaly ýol berilýän çäklerde Türkmenistanyň we onuň raýatlarynyň bähbitlerini goraýarlar;

3. Bolýan döwletiniň hökümeti we beýleki edaralary bilen gepleşikleri alyp barýarlar;

4. Bolýan döwletiniň daşary-syýasy edarasy bilen, şeýle hem ol döwletde ýerleşen diplomatik wekilhanalar we missiýalar bilen hemişelik aragatnaşyklary saklaýarlar;

5. Bolýan döwletindäki wakalar hakynda habary ähli kanuny ýollar we serişdeler arkaly alýarlar we olar hakda Türkmenistanyň Daşary işler ministrliginiň üsti bilen Türkmenistanyň Hökümetine habar berýärler;

6. Bolýan döwleti bilen Türkmenistanyň dostlukly gatnaşyklarynyň we aragatnaşyklarynyň pugtalanmagyna ýardam edýärler we durmuş-ykdysady, medeni, ylmy we beýleki çygyrlarda olaryň özara gatnaşyklaryny ösdürmäge kömek berýärler;

7. Wekilhanalaryň ygtyýaryna degişli edilen beýleki wezipeleri amala aşyrýarlar;

8. Türkmenistanyň daşary ýurtlardaky diplomatik wekilhanalary Türkmenistanyň Daşary işler ministriň tabşyrmagy boýunça konsullyk wezipelerini hem ýerine ýetirip bilerler.

### **Barlag soraglary**

1. Diplomatik hukugynda daşary gatnaşyklary alyp barýan döwlet edaralary haýsy görmüşlere bölünýärler?
2. Ýurt içindäki edaralara haýsylar girýärler?
3. Diplomatik wekilhana näme?

## **§8. Diplomatik gullugyň hukuk esaslary**

Her bir döwlet özüniň diplomatik gullugyny döredýär we ol kanun tarapyndan kadalaşdyrylýar. «Diplomatik gulluk hakynda» Türkmenistanyň Kanunyna laýyklykda bu gullugyň kesgitnamasy şeýle berilýär:

Bu Kanunyň 1-nji maddasynda diplomatik gulluk barada şeýle düşünje berilýär: «Diplomatik gulluk — bu döwlet gullugynyň Türkmenistanyň daşary syýasat ugrunyň durmuşa geçirilmegi boýunça ygtyýarlyklaryň ýerine ýetirilmegi, halkara gatnaşyklar çygrynda Türkmenistanyň, onuň raýatlarynyň we ýuridik şahslarynyň



hukuklaryna we kanuny bähbitlerine wekilçilik edilmegi hem-de olaryň goralmagy bilen baglanyşykly görnüşini».

Ýokarda agzalan Kanunyň 6-njy maddasynda diplomatik gullugy ýerine ýetirmek üçin şu aşakdaky diplomatik wezipeler girizilýär:

- 1) Daşary işler ministri;
- 2) Daşary işler ministriniň orunbasary;
- 3) Daşary işler ministrliginiň aýratyn tabşyryklar boýunça Ilçisi;
- 4) Daşary işler ministrliginiň diplomatik gullugynyň wezipelerini we borçlaryny ýerine ýetirmek bilen gös-göni bagly bolup durýan işleri amala aşyryýan düzümläýin birliginiň ýolbaşçysy;
- 5) Daşary işler ministrliginiň Türkmenistanyň çägendäki wekilhanasynyň ýolbaşçysy;
- 6) Daşary işler ministriniň kömekçisi;
- 7) Geňeşçi;
- 8) Birinji sekretar;
- 9) Ikinji sekretar;
- 10) Üçünji sekretar;
- 11) Attaşe.

Türkmenistanyň diplomatik gullugynyň ulgamyna şular girýär:



Şu maddanyň birinji böleginiň 4-nji we 5-nji bentlerinde görkezilen wezipeleriň atlary Türkmenistanyň Daşary işler ministrliginiň Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan tassyklanylýan düzüm gurluşyna laýyklykda kesgitlenilýär.

### **Barlag soraglary**

1. Diplomatik gulluk name?
2. Diplomatik wezipeleriň sanawyny getiriň.
3. Diplomatik gullugyň haýsy milli kanunçylyk çeşmeleri bar?

## **§9. Diplomatik wekilhananyň baştutanynyň wezipä bellenilmegi we işe girişmegi. Akkreditirlemek**

Diplomatik wekiliň öz wezipesine doly derejede girişmegi üçin onuň kabul edýän tarapyň ýanynda akkreditirlenmegi zerurdyr. Akkreditirlemek düşüňjesi aslynda «*accredere*» diýen latyn sözünden gelip çykmak bilen, ol ynanmak manysyny aňladýar.

Diplomatiki tejribede «akkreditasiýa edýän» ýa-da daşary ýurt döwletinde diplomatik wekilhananyň baştutanyny bellemekligiň we onuň wezipesine girişmekligiň tertibini aňladýar.

Diplomatik wekili ýollaýjy döwlete «akkreditasiýa edýän» ýa-da «akkreditirleýän döwlet», beýleki tarapa bolsa “kabul edýän döwlet” diýip bolar. Adatça, diplomatik wekil öz wezipesine girişenden soň, kabul edýän döwleti «bolýan döwleti» diýlip atlandyrylýar.

Diplomatik wekilhananyň baştutanyny wezipä bellemezden ozal, akkreditirleýän döwlet kabul edýän döwletden diplomatik ýollar arkaly razylyk soraýar. Ol razylyk «agreman» diýlip atlandyrylýar. Resmi manyda agreman – bu kabul edýän döwletiň ol döwletde ilçi ýa-da beýleki derejedäki wekilhana baştutaný hökmünde hödürlenýän şahs baradaky razylygyny aňladýar. Agreman soramagyň kadalary 1961-nji ýylyň «Diplomatik gatnaşyklar baradaky» Wena konwensiýasynda anyk görkezilendir. Eger razylyk bar bolsa, onda bu mesele uzaga çekdirilmeýär. Eger razylyk berlimeýän bolsa, onda «ýok» ýa-da «razy däl» manydaky kesgitli we göni jogap berilmeýär. Adatça, şeýle ýagdaýda kabul edýän döwlet jogaby has gijikdirýär ýa-da asla jogap gaýtarmaýar.

Wena konwensiýasyna laýyklykda, eger kabul edýän döwlet agreman bermese, onda ol onuň sebäbini düşündirmeklige borçly däl. Soralýan agremana kanagatlanyryjy jogap berilýänçä akkreditirleýän döwlet ilçini wezipä bellemeyär. Şeýle hereketler diplomatik hukugy nukdaýnazaryndan diplomatik däpleriň çäklerindäki kadalara girýär.

---

*Agreman daşary ýurt diplomatiki wekilhananyň baştutany hökmünde hödürleýän adama ony kabul edýän döwlet tarapyndan berilýän razylgy aňladýar.*

---

Agreman alnan wagty hem akkreditirleýän döwlet özüniň belleýän hut şol şahsy üçin razylgy berlendigine anyk göz ýetirmelidir.

Akkreditirleýän döwlet kabul edýän döwleti degişli tertipde habarly edip, ol döwletdäki wekilhananyň baştutanyny beýleki bir ýa-da birnäçe döwlete, eger olar tarapyndan garşylyk bildirilmedik ýagdaýynda, akkreditirläp biler.

Eger akkreditirleýän döwlet wekilhananyň baştutanyny bir ýa-da birnäçe döwletde belleýän bolsa, onda ol wekilhananyň baştutanynyň hemişelik bolup bilmeýän döwletleriniň her birinde işleri wagtlaýyn ynanylan wekil tarapyndan baştutanlyk edilýän diplomatik wekilhanany dördedip biler.

Wekilhananyň baştutany ýa-da diplomatik personalyň islendik agzasy akkreditirleýän döwletiň islendik halkara guramasynyň ýanyndaky wekili hökmünde hereket edip biler.

Eger kabul edýän döwlet garşy bolmasa, iki ýa-da birnäçe döwletler şol bir şahsy beýleki döwletde wekilhananyň baştutany hökmünde akkreditirläp bilerler.

1961-nji ýylyň Wena konwensiýasynda diplomatik wekilhananyň baştutanynyň işe girişmeginiň, ýagny akkreditirlemegiň tertibi jikme-jik kadalaşdyrylýar. Akkreditirlemek birnäçe yzygiderli çärelerden durýar, ýagny:

- ilçi hökmünde wezipä belleniljek adamy kesgitlemek;
- agreman, ýagny kabul edýän döwletiň razylgyny soramak;
- ilçini wezipä belleýän milli kanunçylyk namasyny (aktyny) çykarmak;

-ilçiniň ony kabul edýän döwlete barmagy;

- kabul edýän döwlete gelen ilçiniň deslapdan Daşary işler ministrliginde duşuşygy we ministre Ynanç hatynyň nusgasynyň gowşurylmagy;

- döwlet Baştutanyna resmi dabarada ilçiniň özi tarapyndan Ynanç hatynyň gowşurylmagy we onuň resmi ýagdaýda wezipesine girişmegi.

Ýokarda görkezilen çäreleriň amala aşyrylmagy we Ynanç hatynyň gowşurylmagy bilen ilçi özüniň diplomatik wezipesini ýerine ýetirmäge resmi ýagdaýda girişdi hasaplanýar we bu barada metbugatda degişli maglumat çap edilýär.

Resmi ýagdaýda wekilhananyň ýolbaşçysy öz işine Ynanç hatyny kabul edýän döwletiň Baştutanyna, parlament ýolbaşçysyna ýa-da bellenen tertipde ygtyýarlandyrylan beýleki ýokary wezipeli wekiline gowşurmagy bilen başlanýar. Diplomatik wekilhananyň beýleki personallary üçin agreman soralmaýar, olar bellenen ýurda gelenden soň işe başlaýarlar we olar şol ýurdyň degişli edarasy tarapyndan hasaba alynýarlar (adatça, ýurduň Daşary işler ministrligi tarapyndan).

Akkreditirleýji döwlet kabul edýän döwletiň Daşary işler ministrligine ýa-da ylalaşylyşyna görä beýleki degişli daşary-syýasy edarasyna şu aşakdaky meseleler barada habar berýär:

- Wekilhananyň işgärleriniň bellenilendigi, olaryň gelýänligi we olaryň gutarnykly gidýänligi ýa-da olaryň wekilhanadaky wezipeleriniň bes edilýänligi barada;

- Wekilhananyň işgäriniň maşgala agzasyna degişli şahsyň gelýänligi we gutarnykly gidýänligi, gerek bolan ýagdaýlarda, ol ýa-da beýleki şahsyň wekilhananyň işgäriniň maşgala agzasy bolup durýanlygy ýa-da şeýle bolmagyny bes edýänligi barada;

- Kabul edýän döwletde ýaşaýan şahslar babatynda olaryň artykmaçlyklary we aýratyn hukuklary bolan wekilhananyň işgäri ýa-da öý işgäri hökmünde hakyna tutulmagy ýa-da işden boşadylmagy hakynda.

Wena konwensiýasynda aýdylyp geçilişi ýaly, işgäriň gelşi we gutarnykly gidişi hakynda mümkin boldugyça, önünden habar edilmelidir.

Kabul edýän döwlet wekilhananyň baştutanynyň ýa-da wekilhananyň diplomatik personalynyň haýsydyr bir agzasynyň *persona non grata*, ýagny ony kabul ederlik dälidiği hakynda sebäbini düşündirmezden mälim edip biler. Şu hili ýagdaýda, akkreditirleýän döwlet *persona non grata* hökmünde ygılan edilen şahsy yzyna çagyrmalydyr ýa-da onuň wekilhanadaky işini bes etmelidir. *Persona non grata* hökmünde entäk ýurda gelip ýetişmedik şahs hem ygılan edilip bilner.

Döwletleriň arasynda käbir ýagdaýlarda diplomatik gatnaşyklarynyň togtadylmagy bolup geçýär. Muňa esas hökmünde şu sebäpler bolup bilerler, ýagny döwletleriň arasynda resmi gatnaşyklaryň kesilmegi; döwletleriň arasynda diplomatik gatnaşyklaryň kesilmegi; harby dawalaryň döremegi; bir tarapyň halkara-hukuk subýektligini ýitirmegi (meselem: bir döwletiň başga bir döwletiň düzümine girmegi netijesinde şol döwlet halkara hukugynyň subýektinden aýrylýar); döwletleriň haýsy hem bolsa biriniň içinde hökümet agdarylyşygynyň bolmagy we ş.m.

Diplomatik wekilhananyň işgärleriniň iş wezipesiniň togtadylmagy hem degişli hukuk kadalary arkaly amala aşyrylýar. Hususanda, diplomatyň döwletiniň ony yzyna çagyrmagy bilen, bolýan döwleti tarapyndan onuň *persona non grata* diýlip ygılan edilmegi bilen, bolýan döwletiniň kanuny-hukuk düzgünlerini gödek bozan ýagdaýynda, şeýle hem onuň öz wezipesini ýerine ýetirmekden boýun gaçyran ýagdaýynda togtadylyp (*dismissal*) bilner.

Wena konwensiýasynyň 47-nji maddasyna laýyklykda kabul edýän döwletakkreditasiýa edýän döwletleriň arasynda aýrybaşgalama (*discrimination*) geçirmeli dälidir.

Emma şu ýagdaýlarda aýrybaşgalama hasaplanmaýar, ýagny:

a) eger kabul edýän döwlet şu Konwensiýanyň haýsydyr bir tertibini çäklendiriş häsiýetli ulansa we bu ýagdaý onuň akkreditirleýän döwletdäki wekilhanasy babatynda şol tertibiň çäklendiriş häsiýetli ulanylmagy bilen bagly bolsa;

b) eger bar bolan adata ýa-da ylalaşyga görä, döwletler şu Konwensiýada göz önünde tutulan tertipden has oňaly tertibi birek-birege berseler.

## Barlag soraglary

1. «Akkreditasiýa» sözünüň manysy name?
2. Agreman nämäni aňladýar?
3. Akkreditasiýa etmeklik haýsy çärelerden durýar?

## §10. Diplomatik wekilhananyň işgärleri

Diplomatik derejeleri bolan we degişli wezipäni ýerine ýetirýän adamlara diplomatik işgärler diýilýär. Diplomatik işgärler toplumyna bolsa, diplomatik personal diýilýär. «Diplomatik ranglar hakynda» Türkmenistanyň Kanunyna laýyklykda, diplomatik wezipeleri eýeleýän işgärlere bellenilen tertipde diplomatik derejeler dakylýar.

Türkmenistanyň daşary ýurtlardaky diplomatik wekilhanalarynyň, diplomatik personalynyň baştutanlary we agzalary diňe Turkmenistanyň raýatlary bolup bilerler.

Türkmenistanyň daşary ýurtlardaky diplomatik wekilhanasynyň dolandyryş-tehniki we hyzmat ediji işgärler toplumynyň agzalary wekilhananyň bolýan döwletiniň raýatlaryndan hem bolup bilerler. Olary işe kabul etmek we boşatmak bolýan döwletiniň Daşary işler ministrligini habarly etmek bilen amala aşyrylýar.

Türkmenistanyň daşary ýurt döwletlerindäki diplomatik wekilhanalary we konsullyk edaralary, halkara guramalaryň ýanyndaky Türkmenistanyň wekilhanalary üçin aşakdaky diplomatik wezipeler bellenilýär:

- 1) Adatdan daşary we Doly ygtyýarly Ilçi;
- 2) Halkara guramanyň ýanyndaky Hemişelik wekil;
- 3) Wekil;
- 4) İşler ynanylan wekil;
- 5) Baş konsul;
- 6) Geňeşçi-wekil;
- 7) Halkara guramanyň ýanyndaky Hemişelik wekiliň orunbasary;
- 8) Geňeşçi;
- 9) Konsul;

- 10) Birinji sekretar;
- 11) Konsulyň orunbasary;
- 12) Ikinji sekretar;
- 13) Konsullyk agenti;
- 14) Üçünji sekretar;
- 15) Attaşe.

Türkmenistanyň daşary ýurt döwletlerindäki diplomatik wekilhanalarynyň harby attaşе, metbugat sekretary, söwda wekili, söwda wekiliniň orunbasary, medeniýet boýunça attaşе wezipeleri diplomatik wezipelere deňelýär.

Diplomatik hukugyň tejribesine görä, ylym we bilim, oba hojalygy ýa-da beýleki ugurlarda tejribe öwrenmek üçin iş saparyna iberilen şahslar hem diplomatik işgärlere degişli edilip bilner. Olaryň hemmesi wekilhananyň wezipe sanawyna degişli diplomatik wezipelere girizilýär. Her ilçihanada olaryň düzümi sanawy aýratynlykda kesgitlenýär.

Däp boýunça diplomatik işgärleriň ýurda gelýändigini ýa-da ýurtdan gidýändigini barada wekilhana bolýan döwletiniň Daşary işler ministrligini ýazmaça nama bilen habarly edýär. Şol bir wagtyň özünde gelýän diplomatlar üçin giriş wizalary soralyar. Bu ýagdaýda bolýan döwleti ol ýa-da beýleki şahsa öz garaýşyny degişli wizany bermek ýa-da bermekden boýun gaçyrmak arkaly ýüze çykaryp bilýär.

Wekilhananyň personalynyň sany barada anyk ylalaşyk bolmadyk ýagdaýynda, bolýan döwleti özünde bar bolan ýagdaýlary we şertleri nazara tutmak bilen hem-de wekilhananyň zerurlygyna görä, onuň maksadalaýyk hasaplaýan sanynyň çäklerinde bolmagyny teklip edip biler.

Diplomatiki işgärlerden başga, wekilhanada dolandyryş-tehniki işgärler, hyzmat ediji we öý işgärleri hem işleýärler. Olar wekilhanada kätip, sürüji, ussa, tam süpüriji we ş.m. wezipelerde işleýärler.

### **Barlag soraglary**

1. Diplomatik wekilhananyň işgärleri haýsy wezipe toparlaryna bölünýärler?

2. Diplomatik wezipeleriň sanawyny getiriň.
3. Wekilhananyň personalynyň sany nähili kesgitlenýär?

## §11. Diplomatik korpus

Has giň manyda, diplomatik korpus degişli döwletde ýerleşýän ähli daşary ýurt diplomatik wekilhanalaryň işgärleriniň we olaryň maşgala agzalarynyň toplumyny aňladýar.

Diplomatik korpus aýratyn bir gurama ýa-da ýuridiki şahs hökmünde bolmaýar. Şol bir wagtda, diplomatik korpusyň ilçiler derejesindäki agzalary bolýan döwletindäki dürli çärelere bilelikde gatnaşmak üçin özara hereketlerini utgaşdyrýarlar. Diplomatik korpusyň döwletiň içerki işlerine gatyşmaga haky ýokdyr we oňa syýasy çykyşlar ýa-da çagyryşlar bilen hereket etmeklik gadagandyr. Emma onuň toplumlaýyn ýagdaýda dürli dabaraly çärelere gatnaşmagy, resmi gutlagy ýa-da gyançlary bildirmegi mümkindir.

Diplomatik korpusyň aýratyn bir gurluş ýa-da toplum görnüşindäki hukuk ýagdaýyny belleýän, onuň ygtyýarlyklaryny we wezipelerini kadalaşdyrýan ýörite görnüşdäki halkara-hukuk resminamasy ýokdur. 1961-nji ýylyň «Diplomatik gatnaşyklar baradaky» Wena konwensiýasyna görä, diplomatik korpusyň başynda resmi däl görnüşde Duaýeniň durýanlygy kesgitlenýär. Duaýen – bu ýurtda hereket edýän ähli daşary ýurt ilçileriniň arasynda sene we wagt hasaby boýunça iň irki möhletde Ynanç hatyny gowşuran ilçidir.

Duaýen gadymy döwürlerden bäri hormatly dereje bolup durýar. Ol derejä eýe bolan ilçä resmi ýa-da dabaraly çäreler, beýleki meseleler boýunça diplomatik wekilhanalaryň baştutanlary bilen yzygiderli maslahatlaşmalary geçirýär. Bu maslahatlar resmi däl hasiýete eýe bolup, adatça, wekilhanalaryň baştutanlary üçin guralýan ertirlik ýa-da günortanlyk nahar wagtynda bolup geçýär. Şular ýaly ertirlikler we günortanlyklar, şeýle hem diplomatik wekilhananyň öz Watanynda gaýdýan baştutanynyň hormatyna guralýan kabul edişlikler, gül çemenlerini we sowgatlary almak bilen bagly çykdajylar diplomatik korpusyň agzalarynyň gatançlarynyň hasabyna harç edilýär.

Diplomatik korpusyň bilelikdäki umumy pulhanasyna gatançlary ýygnamaklyk bilen wekilhanalaryň baştutanlarynyň makullamagy



bilen saýlanýan gaznaçy meşgullanýar. Gaznaçy wagtal-wagtal diplomatik korpusyň önünde serişdeleriň harç edilişi we olaryň pulhanada barlygy we mukdary hakynda hasabat berýär.

---

### **Duaýen**

*Duaýen – bu ýurtda hereket edýän ähli daşary ýurt ilçileriniň arasynda sene we wagt hasaby boýunça iň irki möhletde Ynanç hatyny gowşuran ilçidir.*

---

Diplomatik korpusyň adyndan dabaraly çärelerde çykyş etmek, resmi adamlara gutlaglary ýetirmek ýa-da gynanç bildirmek ýaly işler hem, köplenç halatda, Duaýeniň paýyna düşýär. Eger ol ýerli häkimiýetiň hereketlerinde diplomatik korpusyň ýa-da onuň aýry-aýry agzalarynyň hukuklary çäklendirilýär hasap etse, onda olaryň goragy üçin degişli çäre geçirmäge haklydyr. Ýöne, şeýle çäreler diňe Duaýeniň hukuklarynyň çäklerinde amala aşyrylmalydyr. Şol bir wagtda, Duaýen diplomatik korpusyň adyndan ýa-da onuň tabşyrmagy bilen haýsydyr bir syýasy beýannamalar bilen çykyş edip bilmeýär.

### **Barlag soraglary**

1. Diplomatik korpus näme?
2. Duaýen kim?
3. Duaýeniň esasy wezipesi haýsy hereketleri göz önünde tutýar?

## **§12. Türkmenistanyň diplomatik wekilhanasynyň işiniň hukuk esaslary**

Türkmenistanyň diplomatik wekilhanasynyň işiniň hukuk esaslary hökmünde Türkmenistanyň Konstitusiyasy, «Diplomatik gulluk hakyndaky» Türkmenistanyň Kanuny, «Türkmenistanyň daşary ýurtlardaky diplomatik wekilhanalarynyň statusy hakynda» Türkmenistanyň Kanuny, «Diplomatik ranglar hakynda» Türkmenistanyň Kanuny, «Adatdan daşary we Doly ygtyýarly ilçiler hakynda» Türkmenistanyň Kanuny we beýleki kanuny namalar, şeýle hem degişli halkara-hukuk resminamalary, ilkinji nobatda bolsa «Diplomatik gatnaşyklar barada» 1961-nji ýylyň Wena konwensiýasy we beýleki resminamalar bolup durýarlar. «Diplomatik gulluk

hakynda» Türkmenistanyň Kanunyna görä, Türkmenistanyň daşary ýurt döwletlerindäki diplomatik wekilhanalary we konsullyk edaralary, halkara guramalaryň ýanyndaky wekilhanalary Türkmenistanyň diplomatik gullugynyň ulgamyna girýärler.

---

### ***Ilçihana***

*Ilçihana - Türkmenistanyň daşary ýurtlardaky wekilçiligini amala aşyrýan, daşary gatnaşyklaryň daşary ýurt döwlet edarasynyň iň ýokary derejelisi bolup durýar.*

---

Ilçihana - Türkmenistanyň daşary ýurtlardaky wekilçiligini amala aşyrýan, daşary gatnaşyklaryň daşary ýurt döwlet edarasynyň iň ýokary derejelisi bolup durýar. Türkmenistanyň daşary ýurtlardaky ilçihanalaryna Türkmenistanyň ilçileri baştutanlyk edýärler.

Türkmenistanyň diplomatik wekilhanalary aşakdaky wezipeleri amala aşyrýarlar:

- a) bolýan döwletinde Türkmenistana wekilçilik edýärler;
- b) bolýan döwletinde halkara hukugy we bu döwlet bilen ikitaraplaýyn şertnamalar we ylalaşyklar, şonuň ýaly-da iki döwletiň gatnaşýan köp taraply şertnamalary arkaly ýol berilýän çäklerde Türkmenistanyň we onuň raýatlarynyň bähbitlerini goraýarlar;
- ç) bolýan döwletiniň hökümeti we beýleki edaralary bilen gepleşikler alyp barýarlar;
- d) bolýan döwletiniň daşary-syýasy edarasy bilen, şeýle hem bu döwletde ýerleşen diplomatik we gaýry wekilhanalar bilen hemişelik aragatnaşyk saklaýarlar;
- e) bolýan döwletindäki wakalar hakynda habary ähli kanuny serişdeler bilen alýarlar we olar hakda Türkmenistanyň Daşary işler ministrliginiň üsti bilen Türkmenistanyň Hökümetine habar berýärler;
- ä) bolýan döwleti bilen Türkmenistanyň dostlukly gatnaşyklarynyň we aragatnaşyklarynyň pugtalanmagyna ýardam edýärler we durmuş-ykdysady, medeni, ylmy we beýleki çygýrlarda olaryň özara gatnaşyklaryny ösdürmäge kömek berýärler;
- f) olaryň ygtyýaryna degişli edilen beýleki wezipeleri we işleri amala aşyrýarlar.

Türkmenistanyň daşary ýurtlardaky diplomatik wekilhanalary degişli kanuny tertipde konsullyk wezipelerini hem ýerine ýetirip bilerler.

### **Barlag soraglary**

1. Türkmenistanyň diplomatik wekilhanasynyň işiniň hukuk esaslary haýsy resminamalardan durýar?
2. Daşary ýurtlardaky diplomatik wekilhanalaryň haýsy görnüşleri bar?
3. Ilçihanany diplomatik gatnaşyklar derejesinden nähili häsiýetlendirip bolar?

## **§13. Türkmenistanyň diplomatik wekilhanasynyň baştutanyny we işgärlerini wezipä bellemegiň hukuk esaslary**

Türkmenistanyň daşary ýurtlardaky wekilhanalarynyň baştutanlary (ilçiler, wekiller we işleri ynanylanlar) Türkmenistanyň Prezidentiniň Permany bilen wezipä bellenilýär. Türkmenistanyň diplomatik wekilhanasynyň baştutanyny wezipesine bellemeklik üçin degişli daşary ýurt döwletiniň agremany bellenilen tertipde alnandan soňra Türkmenistanyň daşary işler ministri tarapyndan tekliپ edilýär. Diplomatik wekilhananyň beýleki işgärleri Türkmenistanyň daşary işler ministriniň buýrugy bilen bellenilýär.

Türkmenistanyň daşary döwletdäki Adatdan daşary we Doly ygtyýarly ilçisi (mundan beýläk İlçi diýlip atlandyrylýar) bolýan döwletinde Türkmenistanyň bellenen ýokary resmi wekili hasaplanylýar.

Türkmenistanyň ilçisi öz wezipesine Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan bellenilýär. «Diplomatik ranglar hakynda» Türkmenistanyň Kanunyna laýyklykda, İlçä Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan „Adatdan daşary we Doly ygtyýarly ilçisi“ diýen diplomatik dereje berilýär. Ýokarda bellenilişi ýaly, İlçi öz wezipesine bellenilmezinden öň ony kabul etjek daşary ýurt döwletiniň deslapky razylgy, ýagny agreman alynýar. Ondan soň, daşary işler ministriniň hödürlemegi boýunça ol döwletin Baştutany tarapyndan bellenilýär.

Türkmenistanyň Ilçisi, eger bolýan döwletleriniň islendik biri tarapyndan garşylyk mälüm edilmese, onda ol şol bir wagtda döwletleriň birnäçesinde bellenip bilner. Ol şeýle hem islendik halkara guramasynyň ýanynda Türkmenistanyň wekilligine bellenip bilner.

Öz bellenilen döwletine gidýän Türkmenistanyň ilçilerine we wekillerine Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan gol çekilen we Türkmenistanyň daşary işler ministri tarapyndan kontrassiglenen Ynanç haty gowşurylýar. Ol Ilçi tarapyndan ony kabul edýän döwletiň Baştutanyna gowşurylýar.

Öz bellenilen döwletine gidýän Türkmenistanyň işlerine ynanylanlara Türkmenistanyň daşary işler ministriniň degişli haty gowşurylýar. Bu hat kabul edýän döwletiň daşary işler ministrine gowşurylýar.

Öz gezeginde Türkmenistanda daşary ýurtlaryň ilçileriniň Ynanç hatlarynyň gowşurylyş tertibi «Döwlet protokoly barada» Türkmenistanyň Kanunynda kesgitlenendir. Bu Kanunyň 11-nji maddasyna laýyklykda daşary ýurt döwletleriniň Adatdan daşary we Doly ygtyýarly ilçileri tarapyndan Ynanç hatlary Türkmenistanyň Prezidentine ýa-da onuň tabşyrmagy boýunça Türkmenistanyň Mejlisiniň Başlygyna gowşurylýar.

Türkmenistanyň Prezidentiniň Diwanynyň degişli düzüm birligi Türkmenistanyň Daşary işler ministrliği bilen bilelikde Ynanç hatlarynyň gowşurylyş dabarasynyň taýýarlanylmagyny we geçirilmegini üpjün edýär. Ynanç hatlaryny gowşurmagyň senesi diplomatik ýollar boýunça ylalaşylyr. Türkmen tarapy Ynanç hatlarynyň gowşurylýan gününde ilçä Türkmenistanyň Daşary işler ministrliğinden Ynanç hatynyň gowşurylýan ýerine barmak we yzyna gaýtmak üçin ulag berýär.

Ynanç hatyny gowşuryş resmi dabarasynda döwlet baýdaklary (uly ölçegdäki we stoluň üstünde goýulýan kiçi ölçegdäki), hormat garawulynyň esgerleri, Türkmenistanyň Prezidentiniň ilçiniň adyna gutlag haty hökmany protokol nyşanlary hasaplanylýar.

Türkmenistanyň Adatdan daşary we Doly ygtyýarly ilçileriniň Ynanç hatlaryny taýýarlamak işi Türkmenistanyň Prezidentiniň Diwanynyň degişli düzüm birligi tarapyndan Türkmenistanyň Daşary

işler ministrligi bilen bilelikde alnyp barylýar. Türkmenistanyň Adatdan daşary we Doly ygtyýarly ilçisini şol döwlete bellemek hakyndaky ýüztutmasyna daşary ýurt döwletinden razylyk, ýagny agreman alnandygy hakynda Türkmenistanyň Daşary işler ministrliginiň habary esasynda Ynanç we Yzyna çagyrylma hatlary taýýarlanýar.

Ynanç we Yzyna çagyrylma hatlary döwlet tugrasy bolan kagyзда döwlet dilinde taýýarlanylýp, olara bu hatlaryň resmi terjimeleri goşulýar. Ynanç we Yzyna çagyrylma hatlarynyň nusgalary Türkmenistanyň Daşary işler ministrligine berilýär.

Ilçi özüniň bolýan döwletinde özüniň wezipelerini ýerine ýetirmäge şol döwletde berjaý edilýän kada baglylykda girişýär we adaçä, ol umumy kabul edilen halkara-hukuk ýörelgelerine laýyk gelýär. Ilçi şu aşakda görkezilen pursatlardan başlap öz wezipesine girişdi hasap edilýär, ýagny:

1) Ynanç hatyny özüniň bellenen döwletiniň Baştutanyna gowşuran pursatyndan başlap, ýa-da

2) Bellenen döwletinde daşary işler ministrine özüniň gelendigini habar beren we Ynanç hatynyň tassyklanman nusgasyny gowşuran pursatyndan başlap.

Ilçihananyň bolýan ýurdunda esasy wezipesi hökmünde Türkmenistanyň ol ýurt bilen syýasy-diplomatiki, söwda-ykdysady, ylmy-tehniki, medeni we özara gyzyklanma bildirilýän beýleki ugurlarda ikitaraplaýyn hyzmatdaşlygyny ösdürmegi diplomatik usullar we serişdeler arkaly üpjün etmek bolup durýar.

Şol bir wagtda, bolýan ýurdy hakynda maglumatlary taýýarlamak we ilkinji nobatda, ol ýurduň Türkmenistan bilen dostlukly gatnaşyklaryny ösdürmegiň ýollaryny seljermek hem ilçihananyň möhüm wezipeleriniň hataryna girýär.

Ýokarda agzalan meseleleriň hemmesi babatda, ilçihana özüniň döwletiniň ýolbaşçylaryna, hökümetine we daşary işler ministrligine habar bermelidir, iki ýurduň arasynda gatnaşyklary ösdürmek we degişli sebitde Türkmenistanyň bähbitlerini üpjün etmek boýunça teklipleri bellenen tertipde hödürlemelidir.

Ilçihananyň wezipeleri onuň bolýan döwleti bilen halkara şertnamalaryny taýýarlamak, ikitaraplaýyn şertnamalary we ylalaşyklary baglaşmak, olary ýerine ýetirmek, olaryň hereketini ýatyrmak ýa-da wagtlaýyn togtatmak bilen bagly teklipleri işläp düzmegi, şertnama-hukuk işleriniň beýleki meselelerine işjeň gatnaşmagyny göz önünde tutýarlar.

Mundan başga-da ilçihananyň wezipelerine şu aşakdakylar degişlidir:

- iň ýokary we ýokary, resmi derejedäki wekiliýet alyşmalaryny guramak;

- konsullyk işini, şol sanda, bolýan döwletinde ýerleşen öz döwletiniň konsullyk edaralarynyň işine umumy ýolbaşçylygy alyp barmak, daşary ýurtda ýaşaýan watandaşlar bilen aragatnaşyklaryň ýola goýulmagyna we ösdürilmegine ýardam bermek;

- ilçihananyň özüniň hem-de ähli daşary ýurtdaky edaralaryň, olaryň işgärleriniň we maşgala agzalarynyň howpsuzlygyny üpjün etmek boýunça çäreleri amala aşyrmak, adatdan daşary ýagdaýlarda öz raýatlarynyň hereketlerini guramak we şol hereketlere ýolbaşçylyk etmek;

- degişli şertnamalaryň esasynda üçünji ýurtlaryň bähbitlerine wekilçilik etmek.

Ilçihananyň işiniň esasy meselelerini we wezipelerini, gurluşyny we guralyşyny kesgitleýän resminamalardan başga, ilçiniň wezipeleri, hukuklary we borçlary kanun esasynda ýörite kesgitlenýär.

Ýokarda bellenişi ýaly, Adatdan daşary we Doly ygtyýarly ilçiler daşary ýurt döwletinde akkreditirlenen iň ýokary resmi wekil bolup durýar. Ol diplomatik wekilhananyň, ilkinji nobatda, ilçihananyň baştutany bolup durýar we onuň işine gönüden-göni ýolbaşçylyk edýär, Ilçihana tabşyrylan we onuň üstüne ýüklenen wezipeleriň ýerine ýetirilmeginde şahsy jogapkärçilik çekýär hem-de görkezmeleriň we tabşyryklaryň ýerine ýetirilişi hakynda degişli tertipde Merkeze öz wagtynda hasabat, maglumat ýa-da habar berýär.

Ilçi bolýan ýurdunda öz döwletiniň daşary syýasat ugruny durmuşa geçirmegi üpjün edýär we onuň esasy mazmuny ýurduň

milli bähbitleriniň, özygtyýarlylygynyň, howpsuzlygynyň we çäk bitewiliginiň, şeýle hem raýatlarynyň we edara görnüşli taraplarynyň hukuklarynyň we bähbitleriniň goralmagyna gönükdirilendir. Ol şu maksat bilen bolýan ýurdunda ýerleşýän öz döwletiniň beýleki wekilçilikleriniň, edaralaryň, guramalaryň we kärhanalaryň wekilleriniň, wekiliýetleriniň we hünärmenler toparlarynyň işini utgaşdyrýar hem-de olaryň işine gözegçiligi amala aşyrýar.

Öz gezeginde, görkezilen wekilçilikleriň, wekiliýetleriň we toparlaryň ýolbaşçylary öz işini Ilçi bilen ylalaşmaga, oňa öz ygtyýarlyklaryny amala aşyrmaga ýardam bermäge we öz işi hakynda habar bermäge borçludylar.

Ilçä Daşary işler ministrligini habardar etmek bilen ýokarda agzalan edaralaryň, guramalaryň we kärhanalaryň kararlary we hereketleri öz döwletiniň bähbitlerine laýyk gelmeýän halatynda, olaryň kararlarynyň ýerine ýetirilmeginiň we hereketleriniň önüni almak hukugy berlendir. Zerur bolan ýagdaýda Ilçi öz döwletiniň DIM-i bilen ylalaşmak arkaly ilçihananyň we degişli daşary ýurtda ýerleşýän beýleki wekilçilikleriniň, döwlet we ýerine ýetiriji edaralaryň, guramalarynyň we kärhanalarynyň wekilleriniň, olaryň wekiliýetleriniň we hünärmenler toparlarynyň agzalarynyň işini möhletinden ön togtatmak meseleleri barada hem öz tekliplerini berip bilýär.

Wena konwensiýasynda görkezilişine görä, eger wekilhananyň baştutanynyň wezipesi boş bolsa ýa-da wekilhananyň baştutanynyň öz işlerini berjaý etmäge ýagdaýy bolmasa, onda işler wagtlaýyn ynanylan wekil wekilhananyň başlygynyň wezipesini wagtlaýyn ýerine ýetiriji bolup durýar. İşler wagtlaýyn ynanylan wekiliň ady-familiýasy wekilhananyň baştutany ýa-da eger onuň muňa ýagdaýy bolmasa, onda akkreditasiýa edýän döwletiň Daşary işler ministrligi tarapyndan kabul edýän döwletiň Daşary işler ministrligine ýa-da ylalaşyga görä görkezilen beýleki ministrlige habar berilýär.

Türkmenistanyň ilçisiniň öz wezipesinde wagtlaýyn bolmadyk halatynda, onuň işlerini Türkmenistanyň ilçihanasynyň diplomatik işgärleriniň arasyndan wezipesi boýunça ulusy ýerine ýetirýär.

## Barlag soraglary

1. Diplomatik wekilhanalaryň iň ýokary derejelisi nähili atlandyrylýar?
2. Ilçiniň esasy wezipeleri haýsylar?
3. Ynanç haty näme?

## §14. Diplomatik wekilhananyň artykmaçlyklary we aýratyn hukuklary

Diplomatik hukugynyň esasy aýratynlyklarynyň biri hem onda ileri tutulýan artykmaçlyklar we aýratyn hukuklar baradaky kadalarydyr. Diplomatik wekilhanalara we olaryň işgärlerine şeýle hukuklar olaryň wezipelerini we ygtyýarlyklaryny netijeli we päsgelsiz ýerine ýetirmek üçin berilýär.

Halkara hukugynda kabul edilen we iňlis dilinde aňladylan „privilege“ we „immunity“ düşüňjeleri, degişlilikde diplomatik hukugynda ýeňillikler taýdan „artykmaçlyklar“ we eldegirmesizlik taýdan „aýratyn hukuklar“ hasaplanýar. Aýratyn hukuklar diplomatik hukugynda esasy düşüňjedir. Onuň esasynda duran „immunitus“ latyn söz bolup - „el degirilmezlik“, „özbaşdak“, „azat bolmak“ diýen manylary aňladýar. Ol, sözüň doly manysynda, diplomatik agentiniň onuň bolýan döwletiniň dolandyryş, raýat, jenaýat kanunçylygynyň astyna düşürilmezligi we hukuk taýdan goragly bolmagy bilen bagly aýratyn hukuklara eýe bolmakdyr. Diplomatik artykmaçlyklar we aýratyn hukuklar döwletara gatnaşyklarynyň taryhy ösüş eýýamlarynyň dowamynda we toplanan tejribeler esasynda emele geldi.

Mysal üçin, gadymy Manu kanynlarynda hem ilçä el galdyrmazlygy ykrar edipdirler we munuň üçin ölüm jezasy kesgitlenipdir. Olarda aýdylyşy ýaly, «Ilçi hudaýyň howandarlygynda bolýar, sonuň üçin hem ilçä el galdyran ýok edilmelidir» diýlipdir. Gadymy Gresiyada we Rimde hem ilçiniň şahsyýeti keramatly we eldegirmesiz hasaplanypdyr. Ilçiniň eldegirmesizliginiň bozulmagy Rim hukugyndaky halkara hukugy bolan «Halklaryň hukugynyň»



bozulmagy hasaplanylypdyr. Biziň döwrümüzde diplomatik wekilhanalary, olaryň baştutanlary we işgärleri tarapyndan peýdalanylýan diplomatik artykmaçlyklar we aýratyn hukuklar, ilkinji nobatda, 1961-nji ýylyň «Diplomatik gatnaşyklar baradaky» Wena konwensiýasy, şeýle hem ikitaraplaýyn ylalaşyklar esasynda düzgünleşdirilýär.

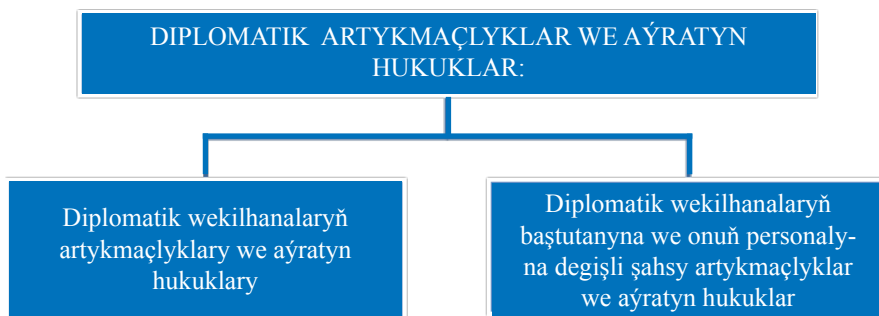
Ýokarda agzalan Wena konwensiýasy häzirki wagtda uniwersal häsiýete eýe bolup, onuň esasynda halkara gatnaşyklarynda ýüze çykyan köp meseleler kadalaşdyrylýar we çözülýär. Ondan başga-da halkara gatnaşyklaryny düzgünleşdirýän 1963-nji ýylyň «Konsullyk gatnaşyklar hakyndaky» Wena konwensiýasy, 1975-nji ýylda kabul edilen «Döwletleriň halkara guramalary bilen gatnaşyklarynda olaryň wekilçiligi» atly diýen uniwersal häsiýetli Wena konwensiýasy hem diplomatik hukugynyň esasynda durýarlar.

Wena konwensiýasy diplomatik artykmaçlyklaryň we aýratyn hukuklaryň iki görnüşini kesgitleýär: a) diplomatik wekilhanalaryň artykmaçlyklary we aýratyn hukuklary; b) diplomatik wekilhanalaryň baştutanyna we wekilhananyň işgärlerine degişli şahsy artykmaçlyklar we aýratyn hukuklar.

Wena konwensiýasyna görä, diplomatik wekilhanalaryň öz wezipelerini ýerine ýetirmekleri üçin onuň bolýan döwleti tarapyndan zerur şertler üpjün edilmelidir. Diplomatik wekilhananyň binasynda we ilçiniň rezidensiýasynda, onuň ulaglarynda akkreditirleýän döwletiň baýdagyny we döwlet nyşanlaryny ulanmak hukugy bardyr.

Wekilhana we onuň işgärleri üçin zerur bolan jaýlary satyn almakda goldaw bermäge ýa-da ol jaýlary başga ýol bilen edinmekde akkreditirleýän döwlete kömek bermäge wekilhananyň bolýan döwleti özüniň çäklerinde we öz kanunlaryna laýyklykda borçludyr.

Diplomatik wekilhanalara berilýän artykmaçlyklar we aýratyn hukuklar Wena konwensiýasynyň 22-24-nji maddalarynda görkezilendir. Hususan-da, 22-nji maddada wekilhananyň jaýynyň eldegirilmesizligi kesgitlenýär. Bolýan döwletiniň häkimiýetleri diňe wekilhananyň baştutanynyň razylygy bilen oňa baryp bilerler we başga ýol bilen ol jaýa baryp bilmezler. Wekilhananyň jaýlaryny olara



birugsat girilmeginden ýa-da zyýan ýetirilmeginden we wekilhananyň rahatlygynyň islendik görnüşde bozulmagyndan ýa-da onuň mertebesiniň peseldilmeginden goramaga degişli çäreleri görmek barada bolýan döwlete aýratyn borçlar ýüklenýär. Wekilhananyň binalarydyr jaýlary, olardaky goşlary we beýleki bar bolan emläkleri, şeýle hem ulag serişdeleri eldegirilmesizdir. Olar öý dökülmegine, rekwizisiýa edilmegine, ýagny mejburi elinden alynmaga, tussag edilmegine we beýleki mejburi ýerine ýetiriş hereketlerine garşy aýratyn hukuklardan peýdalanýarlar.

Wena konwensiýasyna laýyklykda, diplomatik wekilhananyň arhiwi we resminamalary, islendik wagtda we olaryň ýerleşýän ýerine garamazdan, eldigirilmesizdir. Şeýle hem wekilhananyň resmi hat alşygy we diplomatik poçtasy hem saklanylmaga, açylmaga degişli däldir. Diplomatik poçta hökmünde garalýan goşlaryň ähli ýerinde olaryň hut şeýledigini häsiýetlendirýän, göze görünüp duran daşky bellikleri bolmalydyr we olarda diňe resmi peýdalanmak üçin niýetlenen diplomatik resminamalar we zatlar bolup biler.

Wena konwensiýasynda diplomatik wekilhanalaryň döwlet, etrap we ýerli - munisipal salgytlaryndan, ýygymalaryndan we paçalaryndan boşadylmak hukugy tassyklanylýar. Umumylykda olara fiskal eldegirmesizlik hem diýilýär.

1961-nji ýylyň Wena konwensiýasy diplomatik wekilhanalara birnäçe gümrük artykmaçlyklaryny hem berýär, hususan-da, bu Konwensiýanyň 36-njy maddasyna laýyklykda wekilhanada resmi taýdan ulanyljak ähli zatlar paçdan boşadýar we olary ýurduň içine

geçirmäge rugsat berilýär. Emma häzirki wagtda raýat howpsuzlygyny göz önüne tutmak bilen gümrükhanalarda diplomatlaryň ýanyndaky багаž goşlary kähalatlarda barlagdan geçirilýär. Eger diplomatyň maşgalasy onuň bolýan ýurdunyň raýaty bolsa, onda ol diplomatik artykmaçlyklardan boşadylyp bilner.

Girmesi gadagan ýa-da döwlet howpsuzlygy nukdaýnazaryndan kadalaşdyrylýan zolaklar baradaky Kanuna we düzgünlere garşy goýmazdan, bolýan döwleti wekilhananyň ähli işgärlerine ýurduň çäklerinde hereket etmek erkinligini üpjün etmelidir.

Bolýan döwleti diplomatik wekilhananyň resmi maksatlara gönükdirilen ähli gatnaşyklarynyň erkin bolmagyna ygtyýar bermelidir we olary goramalydyr. Wekilhana öz döwletiniň Hökümeti we onuň beýleki wekilhanalary, konsullyk edaralary bilen gatnaşanda, olaryň haýsy ýerde ýerleşendiklerine garamazdan, ähli maksadalaýyk serişdeleri, şol sanda diplomatik çaparlary, kodirlenen we şifrlenlen hatlary ulanyp biler. Şol bir wagtyň özünde, wekilhana radioüsti habar beriş enjamyny diňe kabul edýän döwletiň razyllygy bilen ulanyp biler.

Şol bir wagtda, 1961-nji ýylyň Wena konwensiýasy diplomatik wekilhananyň we onuň işgärleriniň bolýan döwletiniň kanunçylyklaryna we däplerine görä borçlaryny kesgitleýär: öz jaýyny (bolýan döwletindäki iş ýerini) diňe resmi maksatlar üçin ulanmaly; bolýan döwletindäki ähli resmi gatnaşyklary diňe ol döwletiň daşary-syýasy edarasynyň üsti bilen amala aşyrmaly.

Şeýle hem, diplomatlaryň hem birnäçe borçlary bardyr, ýagny olar bolýan döwletiniň kanunlaryna, onuň içki düzgün-tertibine hormat goýmalydyrlar, olary bozmaly däldirler. Diplomatlara özleriniň şahsy bähbitleri üçin bolýan döwletinde täjirçilik ýa-da söwda, şahsy girdeji almak üçin beýleki işler bilen meşgullanmak gadagandyr.

### **Barlag soraglary**

1. Diplomatik artykmaçlyklar näme?
2. Aýratyn hukuklar näme üçin berilýär?
3. Diplomatlaryň bolýan döwletine degişli haýsy borçlary bar?

## §15. Diplomatlaryň artykmaçlyklary we aýratyn hukuklary

Diplomatlara berilýän artykmaçlyklar we aýratyn hukuklar «Diplomatik gatnaşyklar baradaky» Wena konwensiýasyna (1961 ý.) we «Diplomatik agentleriň we halkara goragyndan peýdalanýan adamlaryň howpsuzlygy hakyndaky» Konwensiýa (1973 ý.) görä kadalaşdyrylýar. Bu konwensiýalarda „diplomatik agent“ düşüňjesi ulanylýar we ol diplomatik we konsullyk borçlary amala aşyran resmi işgärlere degişlidir.

«Diplomatik gatnaşyklar baradaky» Wena konwensiýasynyň 29-njy maddasynda görkezilişi ýaly: «Diplomatik agentniň şahsyýeti eldegirilmesizdir. Ol hiç hili görnüşde-de tussag edilmäge we saklanylmaga degişli däldir. Bolýan döwleti oňa mynasyp bolan derejede hormat bilen garamalydyr we onuň şahsyýetine, azatlygyna we mertebesine hiç hili şikes ýetirilimezligi üçin deslapdan ähli zerur çäreleri görmelidir».

Diplomatik agent babatynda kazyýet ýa-da dolandyryjy häkimiýet tarapyndan çykarylan we ýerine ýetirilmegi hökmany bolan kararlar ulanylmaly däldir ýa-da şeýle kararlar diplomatik agentniň şahsyýetine ýa-da onuň rezidensiýasyna eldegirilmezlik şertlerini berjaý edýän degişli çäreler arkaly amala aşyrylmalydyr. Diplomatik agent şaýat hökmünde görkezme bermäge hem borçly däldir.

Emma diplomatik agentniň aýratyn hukuklary şu aşakdaky ýagdaýlarda çäklendirilýär ýa-da ulanylmaga degişli däldir, ýagny:

- eger bolýan döwletindäki hususy eýeçilige degişli emläk babatynda kazyýet üsti bilen arz edilse hem-de ol emläk wekilçiligi edilýän döwletiň adyndan wekilhananyň maksatlary üçin ulanyлмаýan ýagdaýynda;

- eger mirasdüşerlik babatynda kazyýet üsti bilen edilýän arzlar bilen baglylykda diplomatik agent wesýeti ýerine ýetiriji, mirasa howandarlyk ediji, mirasdüşer ýa-da ýüz öwrülen mirasa eýelik ediji hökmünde wekilhananyň adyndan däl-de, öz şahsy adyndan çykyş eden ýagdaýynda;

- eger diplomatik agentniň öz resmi wezipesiniň çäklerinden daşgary amala aşyryňan islendik kesp-kär ýa-da täjirçilik işleri bilen bagly kazyýet üsti bilen edilýän arzlara degişli ýagdaýlarda.

Şonuň ýaly-da, diplomatik agentniň bolýan döwletiniň kanunçylygynyň astyna düşmezligini üpjün edýän aýratyn hukuklary ony öz döwletiniň kanunçylygynyň astyndan boşatmaýar.

Wekilçiligi edilýän döwlet özüniň diplomatik agentini aýratyn hukuklardan kesip biler we bu babatdaky çözgüt aýdyň hem-de kesgitli görnüşde aýan edilmelidir.

Wena konwensiýasynyň 34-nji maddasyna laýyklykda, diplomatik agent şahsy, hususyýetçilik, döwlet, welaýat we ýerli salgytlarynyň, ýygymlarynyň we paçlarynyň aşakdaky görnüşlerinden başga ählisinden boşadylýar. Ol boşadylma şu babatlarda amala aşyrylýar, ýagny:

a) Harydyň ýa-da hyzmatyň nyrhyna adatça goşulýan gytaklaýyn salgytlar;

b) Eger diplomatik agent bolýan döwletiniň çäklerinde ýerleşen hususy gozgalmaýan emläge wekilhananyň maksatlary üçin wekilçiligi edilýän döwletniň adyndan eýeçilik etmeýän bolsa, onda şol emläge degişli ýygymlar we salgytlar;

c) Bolýan döwleti tarapyndan alynýan miras we mirasdüşerlik üçin salgytlar we paçlar;

d) Çeşmesi bolýan döwletinde bolan hususy girdejiilere degişli alynýan ýygymlar we salgytlar, bolýan döwletinde täjirçilik kärhanalaryna goýulýan maýa goýumlary üçin alynýan salgytlar;

e) Hyzmatlaryň anyk görnüşleri üçin alynýan ýygymlar;

f) Gozgalmaýan emläk üçin alynýan hasaba alyş, kazyýet we reyestr paçlary, ipoteka we döwlet tugrasy ýygymlary.

---

*Diplomatik agentniň hususy ýüki barlagdan boşadylýar. Ýöne, eger, kanun boýunça ýa-da döwletniň karantin düzgünlerine görä, ýurtdan çykarylmasý gadagan edilen zatlaryň barlygy güman edilen ýagdaýynda, diňe diplomatik agentniň ýa-da onuň ynanan wekiliniň bolmagy bilen, ol ýük barlanylyp bilner.*

---

Bolýan döwleti diplomatik agentleri, olaryň derejelerine we görnüşlerine garamazdan, ähli zähmet we döwlet mejbury borçlaryndan, şeýle hem harby borçlardan, rekwizisiýa, kontribusiýa we olary harby çagyryş ýerinde hökmany ýerleşdirmekden boşatmaga borçludyr.

Şeýle hem, Wena konwensiýasynyň 36-njy maddasyna görä, bolýan döwleti wekilhananyň resmi taýdan peýdalanmagy üçin niýetlenilen zatlary, diplomatik agentniň ýa-da onuň bile ýaşayan maşgala agzalarynyň şahsy ulanyşy üçin, şol sanda hojalygy ýola goýmak üçin niýetlenen zatlary olary saklamak, daşamak we şuňa meňzeş beýleki hyzmat töleglerinden başga, ähli gümrük paçalaryndan, salgytlaryndan we olar bilen bagly ýygymlardan boşadýar.

Diplomatik agentniň hususy ýüki barlagdan boşadylýar. Ýöne, eger kanun boýunça ýa-da döwletniň karantin düzgünlerine görä, ýurtdan çykarylmasý gadagan edilen zatlaryň barlygy güman edilen ýagdaýynda, diňe diplomatik agentniň ýa-da onuň adyndan bolan wekiliniň bolmagy bilen, ol ýük barlanylyp bilner.

Diplomatik agent bilen bile ýaşayan onuň maşgala agzalary, eger olar bolýan döwletiniň raýatlary bolmasalar, Wena konwensiýasynda agzalan artykmaçlyklardan we aýratyn hukuklardan peýdalanýarlar.

Diplomatik çapar onuň özüniň derejesini we oňa ynanylan diplomatik poçtanyň san mukdaryny görkezýän resminama bilen üpjün edilen bolmaly we ol öz wezipesini ýerine ýetirende bolýan döwletiniň goragyndan peýdalanýar. Ol şahsy eldegirilmazlikden peýdalanýar we hiç hili görnüşde hem tussag edilmeli ýa-da saklanylmaly däldir.

Wekilçiligi edilýän döwlet ýa-da onuň diplomatik wekilhanasy „*ad hoc*“, ýagny ýörite tabşyrykly diplomatik agentleri belläp bilerler. Şeýle ýagdaýlarda olara diplomatik çaparlara berilýän aýratyn hukuklar degişlidir. Emma ol aýratyn hukuklar „*ad hoc*“ tabşyrykly diplomatik çaparyň özüne ynanylan diplomatik poçtany görkezilen salgydaky ýere gowşuran pursatyndan bes edilýär.

Diplomatik poçta barylmagyna rugsat edilen aeroporta ugraýan raýat howa ýollaryna degişli uçaryň komandirine, ýagny serkerdesine ynanylyp bilner. Komandir poçtanyň orun sanyny görkezýän resminama bilen üpjün edilmelidir, emma ol diplomatik çapar

hökmünde hasap edilmeyär. Bolýan döwletindäki wekilhana howa meýdanyna gelip gonan uçaryň komandirinden diplomatik poçtany göni we päsgelçilikiz kabul edip almak üçin öz işgärleriniň birini uçaryň ýanyna ýollap biler.

Diplomatik wekilhananyň administratiw-tehniki personalynyň agzalary we olaryň maşgala agzalary, eger bolýan döwletiniň raýatlary bolmasalar ýa-da onda hemişelik ýaşamasalar, diplomatik agentler üçin görkezilen artykmaçlyklardan we aýratyn hukuklardan peýdalanýarlar. Ýöne bolýan döwletiniň raýatlyk we dolandyryş kanunçylygyndan goraýan aýratyn hukuklar olaryň gulluk borçlaryny ýerine ýetirýän wagtyndan daşgary amala aşyran hereketlerine degişli däldir.

Wekilhananyň hyzmat ediji personalynyň agzalary, eger olar bolýan döwletiniň raýatlary bolmasalar ýa-da onda hemişelik ýaşamasalar, özüleriniň gulluk borçlaryny ýerine ýetiren wagtynda amala aşyran hereketleri babatynda aýratyn hukuklardan peýdalanýarlar, şeýle hem gulluk işinden berilýän haklaryna degişli salgytlardan, ýygymlardan we paçlardan boşadylýarlar.

Diplomatik wekilhananyň hususy öý işgärleri, eger olar bolýan döwletiniň raýatlary bolmasalar ýa-da onda hemişelik ýaşamasalar, özülerine berilýän gulluk hakyna degişli salgytlardan, paçlardan boşadylýarlar. Başga ýagdaýlarda olar artykmaçlyklardan we aýratyn hukuklardan diňe bolýan döwletiniň rugsat berýän çäklerinde peýdalanyp bilerler. Ýöne bolýan döwleti özüniň bu şahslaryň maliýe işlerine degişli kanunçylygyny diplomatik wekilhananyň işine ýerliksiz gatyşmazlyk şerti bilen ulanmalydyr.

Bolýan döwletiniň berýän goşmaça artykmaçlyklaryndan we immunitetlerinden başga, bolýan döwletiniň raýaty bolan ýa-da onda hemişelik ýaşayan diplomatik agent özüniň wezipesini ýerine ýetirmek bilen bagly resmi hereketlerine degişlilikde kanunçylyk we eldegirmesizlik babatyndaky aýratyn hukuklardan peýdalanýar.

Bolýan döwletiniň raýaty bolan ýa-da onda hemişelik ýaşayan wekilhananyň personalynyň beýleki agzalary we öý işgärleri diňe kabul edýän döwletiň ygtyýar berýän çäklerindäki artykmaçlyklardan we aýratyn hukuklardan peýdalanýarlar. Emma kabul edýän döwlet

şeýle şahslar babatyndaky kanunçylygyny wekilhananyň wezipesini ýerine ýetirmegine talabalaýyk däl görnüşde goşulmazlyk ýoly bilen amala aşyrmalydyr.

Artykmaçlyklara we aýratyn hukuklara hukugy bolan her bir şahs öz wezipesini eýelemek üçin bolýan döwletiniň çäklerine giren badyna, ýa-da eger ol eýýäm onuň çäklerinde bolup, onuň wezipä bellenenidigi barada daşary işler ministrligine ýa-da beýleki ylalaşylan ministrlige habar berlen badyna ol hukuklardan peýdalanýar.

Artykmaçlyklardan we aýratyn hukuklardan peýdalanýan şahsyň wezipesiniň möhleti tamamlananda, ol bolýan döwletinden çykýança ýa-da ondan çykamak üçin oňaly wagt bolýança, hat-da, harby konflikt ýagdaýynda hem, ol artykmaçlyklar we aýratyn hukuklar dowam edýärler we olaryň dowam ediş möhletleri kadaly ýagdaýda tamamlanýarlar. Emma ol şahsyň özüniň wekilhananyň işgäri hökmünde ýerine ýetiren işleri babatynda aýratyn hukuklarynyň saklanmagy dowam edýär.

Wekilhananyň işgäriň aradan çykan ýagdaýynda, onuň maşgala agzalary özleriniň ýurtdan çykyp gitmekleri üçin ýeterlik gerek bolan döwrüň içinde özleriniň hukuklary bar bolan artykmaçlyklaryndan we aýratyn hukuklaryndan peýdalanmaklaryny dowam edýärler.

Bolýan döwletiniň raýaty bolmadyk ýa-da onda hemişelik ýaşamadyk wekilhana işgäriň ýa-da onuň bilen ýaşayan maşgala agzasynyň aradan çykan ýagdaýynda, kabul edýän döwlet merhum tarapyndan bu döwletde satyn alnan we onuň aradan çykan pursatyna çenli çykarylmany gadagan bolan zatlaryndan başga gozgalýan emläginiň ýurtdan äkidilmegine rugsat bermelidir. Diňe wekilhananyň işgäri ýa-da onuň maşgala agzasy hökmünde ýurtda bolmagy bilen baglanyşykly mirasa we mirasdüşerlige salgyt salynmaýar.

Eger diplomatik agentň, oňa wiza beren üçünji döwletiň çäklerinden geçmegi zerur bolan ýagdaýda ýa-da ol özüniň wezipesine girmek üçin ýa-da wezipesine gaýdyp gelmek üçin, ýa-da öz ýurduna tarap şol döwletiň çäklerinden barýan bolsa, onda bu üçünji döwlet oňa eldegirilmazligi we şonuň ýaly geçmegi ýa-da gaýdyp barmagy üçin gerek bolan beýleki aýratyn hukuklary berýär. Bu şeýle hem



diplomatik agentiniň ýany bilen ýa-da aýratyn halda, oňa goşulmak üçin ýa-da ýurduna gaýtmak üçin barýan, artykmaçlyklardan we aýratyn hukuklardan peýdalanýan onuň maşgala agzalaryna degişlidir.

Şuňa meňzeş ýagdaýlarda üçünji döwletler olaryň öz territoriýalaryndan wekilhananyň administratiw-tehniki ýa-da hyzmat ediji personalynyň we olaryň maşgala agzalarynyň geçmeklerine päsgelçilik döretmeli däldirler.

Üçünji döwletler, özleriniň üsti bilen tranzit ýagdaýda, ýagny üstaşyr geçýän resmi hatlara we maglumatlara, şol sanda kodirlenen we şifirlenen poçta habarlaryna olary iberýän diplomatik wekilhanalaryň ýerleşýän döwletlerinde berilýän azatlyklary we goragy bermelidirler. Olar zerurlyk üçin wiza berlen diplomatik çaparlara we tranzit bilen barýan diplomatik poçta olary iberýän diplomatik wekilhanalaryň ýerleşýän döwletleriniň bermäge borçly eldegirilmezligini we goragyny bermelidirler.

Artykmaçlyklardan we aýratyn hukuklardan peýdalanýan ähli şahslar, ol artykmaçlyklara we aýratyn hukuklara zyýan ýetirmezden, kabul edýän döwletiniň kanunlaryny we kararlaryny hormatlamaga borçludylar. Şeýle hem olar bu döwletiniň içki işlerine goşulmazlyga borçludylar.

Wekilhananyň jaýy wekilhananyň Wena konwensiýasynda ýa-da halkara hukugynyň beýleki kadalarynda göz önünde tutulan ýa-da wekilçilik edilýän döwlet bilen bolýan döwletiniň arasynda hereket edýän ýörite ylalaşyklarda görkezilen işleri bilen bir ýere sygyşmaýan maksatlar üçin ulanylmaly däldir.

Diplomatik agent kabul edýän döwletde hususy peýda üçin başga kesp-kär ýa-da söwda işleri bilen meşgullanmaly däldir.

### **Barlag soraglary**

1. Diplomatik agentiniň artykmaçlyklary we aýratyn hukuklary nämeden ybarat?
2. Olar haýsy ýagdaýlarda çäklendirilip bilner?
3. Diplomatik agentiniň nähili borçlary bar?

## §16. Diplomatiķ agentniŝ iŝleriniŝ tamamlanmagy

Diplomatiķ agentniŝ iŝleri ŝu ýagdaýlarda tamamlanýar:

- diplomatiķ agentniŝ iŝleriniŝ tamamlanýanlygy barada akkreditirleýän döwletiň kabul edýän döwlete habar bermegi bilen;
- eger akkreditasiýa edýän döwlet Wena konwensiýasynyň 9-njy maddasynyň 1-nji bendindäki göz öňünde tutulan persona non-grata ýa-da kabul ederlik däl diýlip ygylan edilen ýagdaýlar bilen bagly borçlaryny ýerine ýetirmekden ýüz öwürse ýa-da olary ýeterlik möhletde amala aşyrmasa, onda kabul edýän döwlet şeýle şahsy wekilhananyň iŝgäri hökmünde ykrar etmekden ýüz öwürüp bileri;
- öz gezeginde, kabul edýän döwlet *persona non grata* ýagdaýy bilen baglylykda, diplomatiķ agentniŝ wekilhananyň iŝgäri hökmünde özüniň ykrar etmeýänligi barada habar berip hem bilýär.

Bolýan döwletinde bolup geçýän ýaragly dawalar ýa-da uruş hereketleri bar bolan ýagdaýynda diplomatiķ wekilhananyň we onuň iŝgärleriniň iŝlemegi mümkin bolmadyk hasap edilse, olaryň iŝi tamamlanyp bilner. Şeýle halatda, bolýan döwleti özüniň raýaty bolmadyk hem-de artykmaçlyklardan we aýratyn hukuklardan peýdalanýan şahslara we olaryň maŝgala agzalaryna, olaryň raýat degiŝlilikine garamazdan, ýurtdan mümkin boldugyça çalt çykmagy üçin gerek bolan hemaýaty bermelidir. Hususan-da, ol döwlet gerek bolan ýagdaýynda, olaryň ygtyýaryna olary we olaryň goŝlaryny göçürmek üçin ulag seriŝdelerini bermelidir.

Iki döwletiň arasynda diplomatiķ gatnaŝyklaryň kesilen ýagdaýynda ýa-da wekilhananyň gutarnykly ýa-da wagtlaýyn yzyna çagyrylan ýagdaýynda ŝu hereketler amala aşyrylýar:

- bolýan döwleti, hat-da ýaragly konflikt ýagdaýynda hem, wekilhananyň jaýlaryny olaryň goŝlary, emlägi we arhiwi bilen bilelikde hormatlamalydyr we goragyny üpjün etmelidir;
- wekilçiligi edilýän döwlet özüniň wekilhanasynyň jaýlarynyň olaryň goŝlary we arhiwleri bilen bilelikde goragyny bolýan döwleti üçin maksadalaýyk bolan üçünji döwlete ynanyyp biler;

- wekilçiligi edilýän döwlet özüniň bähbitleriniň we öz raýatlarynyň bähbitleriniň goralmagyny bolýan döwleti üçin kabul ederlik bolan üçünji döwlete ynanyp biler.

### **Barlag soraglary**

1. Diplomatik agentniň işleri haýsy ýagdaýlarda tamamlanýar?
2. Üçünji döwlete ynanmak näme?
3. *Persona non grata* näme?

## **§17. Ýörite missiýalaryň hukugy**

Döwletleriň özara diplomatik gatnaşyklarynyň tejribesinde hemişelik esasyda hereket edýän diplomatik wekilhanalar bilen bir hatarda, anyk meseleleri çözmek üçin (*ad hoc* - şu halatdaky mesele üçin) ýörite missiýalary bellemek tejribesi hem ulanylýar.

Ýörite missiýalaryň hukugy diplomatik hukugynda aýratyn bölüm bolup, olar halkara gatnaşyklarynyň kadalaşdyrylmagynda möhüm ähmiýete eýedir. BMG-niň Baş Assambleýasynyň 24-nji sessiýasynyň 1969-njy ýylyň 8-nji dekabryndaky mejlisinde kabul edilen „Ýörite missiýalar hakyndaky“ Konwensiýasynyň 1-nji maddasynda kesgitlenişine görä, ýörite missiýa wagtlaýyn häsiýete eýe bolup durýar we ol bir döwletden beýleki döwlete onuň razylygy bilen iberilýär. Ýörite missiýa anyk meselelere seretmek ýa-da ýörite wezipeleri ýerine ýetirmek üçin ýollanylýar. Ýörite missiýanyň baştutany bellenilýär we onuň bilen birlikde bu missiýanyň agzalary hem bolýar.

Ýörite missiýa birbada birnäçe döwlete ýa-da birnäçe döwlet tarapyndan bir döwlete iberilip bilner. Bu ýagdaýda hem degişli döwletleriň özara razylygynyň alynmagy zerurdyr. Şeýle missiýa diplomatik ýa-da konsullyk gatnaşyklaryň bolmadyk wagtynda hem iberilip bilner.

Ýörite missiýanyň agzalary bolýan döwletinde diplomatik we konsullyk hukugyna laýyklykda, şeýle hem, ýokarda görkezilen Konwensiýa görä, özläriniň artykmaçlyklaryny we aýratyn hukuklaryny saklaýarlar.

Ýörite missiýanyň işi ony kabul edýän döwletiň Daşary işler ministrligi ýa-da beýleki ygtyýarly edilen döwlet edarasy bilen resmi görüşmäniň ýa-da habarlaşmanyň bolan dessine başlanýar. Munuň üçin Ynanç hatynyň ýa-da beýleki resminamanyň resmi ýagdaýda gowşurylmagyna garaşmak zerur bolup durmaýar.

Missiýanyň bolýan ýeri hökmünde gyzyklanýan döwletleriň özara ylalaşyklaryna görä saýlanylyp alnan ýer bolup durýar. Eger bu barada ylalaşyk ýok bolsa, onda missiýany kabul edýän döwletiň Daşary işler ministrliginiň ýerleşýän ýeri bolup durýar.

Ýokarda bellenişi ýaly, missiýalaryň wezipeleri kabul edýän we iherýän döwletleriň özara ylalaşygy boýunça, özi-de şol döwletleriň arasynda diplomatik ýa-da konsullyk gatnaşyklarynyň bardygyna ýa-da ýoklugyna bagly bolmazdan, kesgitlenýär. Şeýle gatnaşyklaryň kesilmegi ýörite missiýanyň işini togtatmaýar.

Döwlet ýa-da Hökümet ýolbaşçysy, ministr, Mejlisiň agzasy ýa-da ýörite ygtyýarlandyrylan şahs missiýany ýeke-täklikde amala aşyryp ýa-da onuň işine ýolbaşçylyk edip biler. Missiýany ýerine ýetirmek daşary ýurtda akkreditasiýa edilen ilçä ýa-da aýratyn tabşyryklar boýunça ilçä hem tabşyrylyp bilner.

Missiýalar dürli halkara, ikitaraplaýyn we köptaraplaýyn meseleleri çözmekde netijeli gural bolup durýarlar. Önlerinde goýlan wezipelere görä, olaryň derejeleri hem dürli-dürli bolýar.

Değişli Konwensiýanyň 21-nji maddasynda döwlet Baştutany, şeýle hem hökümet Baştutany, daşary işler ministri we başga-da birnäçe ýolbaşçylaryň ýörite missiýalara başlyklyk eden halatlaryndaky artykmaçlyklary we aýratyn hukuklary kesgitlenýär. Konwensiýanyň 25-nji maddasynda ýörite missiýanyň ýerleşýän jaýynyň - rezidensiýasynyň eldegirmesizdigi we onuň şertleri barada aýdylýar.

### **Barlag soraglary**

1. Ýörite missiýalar näme?
2. Ýörite missiýalary ibermegiň nähili deslapky şerti bar?
3. «Ýörite missiýalar hakyndaky» Konwensiýa haçan kabul edildi?

## §18. Birleşen Milletler Guramasynyň we onuň wezipeli adamlarynyň halkara-hukuk derejeleriniň aýratynlygy

Birleşen Milletler Guramasynyň Tertipnamasynyň 105-nji maddasynyň esasynda 1946-njy ýylyň 13-nji fewralynda «Birleşen Milletleriň artykmaçlyklary we aýratyn hukuklary» atly BMG-niň Konwensiýasy kabul edildi. Bu Konwensiýada BMG-niň ýuridiki şahs bolup durýandygy barada aýdylýar we onuň hukuklary, ygtyýarlyklary, artykmaçlyklary we aýratyn hukuklary kesgitlenýär.

Bu Konwensiýanyň 1-nji maddasyna laýyklykda BMG-niň şertnamalary baglaşmaga, gozgalýan we gozgalmaýan emlägi satyn almaga we eýeçilik etmäge hukugy bardyr. Konwensiýanyň 2-nji maddasynda aýdylyşy ýaly, BMG, onuň emlägi we dolanyşykdaaky serişdeleri, olaryň nirede we kimiň ulanyşynda bolandygyna garamazdan, artykmaç hukuklar arkaly kazyýetiň islendik hereketlerinden goralgy bolýar. Birleşen Milletleriň jaýlary eldegirilmesizdir we olary dökmek, tussag etmek we elden almak ýa-da islendik ýerine ýetiriş, dolandyryş, kazyýet, kanunçylyk ýa-da başga hereketleri amala aşyrmak gadagandyr. Edil şonuň ýaly-da, BMG-niň arhiwleri we beýleki islendik resminamalary, olaryň nirede ýerleşendiklerine garamazdan eldegirilmesizdir.

---

*Halkara guramalaryndaky agza döwletleriň wekillerini olaryň sapa bilen barýan döwletinde akkreditasiýa etmeklik hökmany däldir we olar öňde goýlan maksatlary şol halkara guramanyň beren ygtyýarlyklarynyň derejesinde çözüp bilýärler. Mundan başga-da, halkara maslahatlaryna barýan döwlet we hökümet wekiliýetleri ol çäräniň geçirilýän döwletinde akkreditasiýa edilmeyärler*

---

Bu Konwensiýanyň 4-nji maddasynda BMG-niň agzalarynyň wekilleriniň artykmaçlyklary we aýratyn hukuklary jikme-jik kesgitlenýär. 5-nji maddada bolsa BMG-niň wezipeli şahslary barada aýdylýar. Olar özleriniň wezipeli şahs hökmünde aýdan we ýazan sözleri, amala aşyran hereketleri üçin kazyýet jogapkärçiligine çekilmäge degişli däldirler. Şeýle-de olar BMG tarapyndan berilýän zähmet hakyndan we baýraklardan salgyt tölemeyärler, döwlet gullugynyň borçlarynyň astynda durmaýarlar. BMG-niň

tabşyryklaryny ýerine ýetirmek üçin iş saparyna ýollanýan bilermenler hem bu Konwensiýada görkezilen degişli artykmaçlyklardan we aýratyn hukuklardan peýdalanýarlar.

Halkara guramalaryndaky agza döwletleriň wekillerini olaryň sapar bilen barýan döwletinde akkreditasiýa etmeklik hökmany däldir we olar öňde goýlan maksatlary şol halkara guramanyň beren ygtyýarlyklarynyň derejesinde çözüp bilýärler. Mundan başga-da halkara maslahatlaryna barýan döwlet we hökümet wekiliýetleri ol çäräniň geçirilýän döwletinde akkreditasiýa edilmeyärler.

Birleşen Milletler Guramasynyň ştab-kwartirasy barada ikitaraplaýyn şertnamada we başga-da birnäçe uniwersal häsiýetli guramalaryň şertnamalarynda ol guramalaryň agzalarynyň hemişelik wekilhanalary üçin ýörite artykmaçlyklar we aýratyn hukuklar göz önünde tutulýar. Şeýle bolsa-da, Birleşen Milletler Guramasy bilen Amerikanyň Birleşen Ştatlarynyň arasynda BMG-niň ştab-kwartirasy boýunça baglanyşlan ikitaraplaýyn şertnamada görkezilişine görä: «Guramadaky döwletleriň wekillerine artykmaçlyklar we aýratyn hukuklar berilýär, emma şol bir wagtda olary ulanýan wekiller we Guramanyň wezipeli adamlary ABŞ-nyň kanunçylygyna ters gelýän hereketleri eden ýagdaýynda Baş sekretaryň rugsady bilen Amerikanyň Birleşen Ştatlarynyň hökümeti olaryň ýurtdan çykaryl-magyna çenli çäre görüp biler» diýen kada bar.

Ýokarda agzalan çäreler diňe BMG-niň Baş sekretary degişli döwletiň wezipeli adamlary bilen gepleşikleri geçireninden soň, Amerikanyň Birleşen Ştatlary tarapyndan amala aşyrylyp bilner. Has takyk aýdylanda, Amerikanyň Birleşen Ştatlary halkara guramalaryndaky döwletleriň wekilleri babatynda *persona non grata* kadasyny ulanmak üçin belli bir derejede mümkinçilik aldy diýip bolar.

«Döwletleriň uniwersal häsiýetli halkara guramalary bilen gatnaşyklaryndaky wekilçilikleri» atly konwensiýada degişli halkara guramalarynda wekilçilik edýän döwletleriň öz wekillerini erkin ýagdaýda belleýändikleri barada aýdylýar. Mundan başga-da, bu Konwensiýada halkara guramalarynda we maslahatlarynda wekilçilik edýän döwletleriň wekilleriniň şahsy eldegirilmesizligi, wekiliýetiň we wekilhananyň poçtasynyň eldegirilmesizligi, şeýle hem halkara

guramalarynda wekilçilik edýän döwletleriň wekillerine berilýän artykmaçlyklar we aýratyn hukuklar öz beýanyny tapýar we olar boýunça diplomatik artykmaçlyklar we aýratyn hukuklar bilen deň derejeli bolup durýar.

Konwensiýanyň 6-njy maddasynda döwletleriň halkara guramasynyň ýanyndaky, ilkinji nobatda, olaryň BMG-niň ýanyndaky hemişelik wekilhanalarynyň wezipeleri görkezilýär.

Birleşen Milletler Guramasynyň Baş sekretary we onuň orunbasarlary, olaryň maşgalalary we kämillik ýaşyna ýetmedik çagalary halkara-hukuk kadalaryna laýyk gelýän diplomatik artykmaçlyklardan we aýratyn hukuklardan doly derejede peýdalanýarlar.

Konwensiýada bellenişine görä, Birleşen Milletler Guramasynyň wezipeli adamlaryna we bilermenlerine berilýän artykmaçlyklar we aýratyn hukuklar olaryň öz bähbitleri üçin däl-de, eýsem Birleşen Milletleriň bähbitleri üçin berilýär.

### **Barlag soraglary**

1. BMG hakyndaky Konwensiýa umumy häsiýetnama ber.
2. BMG agza döwletleriň wekilleriniň artykmaçlyklary we aýratyn hukuklary haýsylar?
3. BMG-niň wezipeli adamlarynyň we bilermenleriniň artykmaçlyklary we aýratyn hukuklary haýsylar?

## **§19. Döwletleriň özara wekiliýetleri alyşmaklarynyň halkara-hukuk esaslary**

Halkara aragatnaşyklarynyň barha giňelmegi bilen döwletleriň özara resmi wekiliýetleri alyşmaklarynyň dürli görnüşleri emele gelýär. Olaryň arasynda döwlet we hökümet ýolbaşçylarynyň saparlary, hökümetara we parlamentara wekiliýetleri alyşmak, sammitler we halkara maslahatlary, jemgyýetçilik, medeni we döredijilik işgärleriniň, sungat ussatlarynyň, işewür toparlaryň, alymlaryň we bilermenleriň gatnaşyklarynyň çäklerindäki saparlary bar.

Ilçihananyň esasy wezipelerinin biri hem öz döwletiniň resmi wekiliýetleriniň bolýan döwletine dürli derejedäki saparlaryny taýýarlamak we ýokary guramaçylykly derejede geçirmekligi üpjün etmek bilen bagly bolup durýar. Ilçihana saparyň maksatnamasy boýunça öňde durýan duşuşyklaryň we gepleşikleriniň, protokol meseleleriniň çäklerinde uly jogapkärçilikli işleri ýerine ýetirmeli bolýar.

Ýokarda agzalan resmi saparlaryň in ýokary derejeli we inňän uly jogapkärçilikli görnüşi döwlet ýolbaşçysynyň saparlaryny guramak bilen baglydyr. Türkmenistanyň Prezidentiniň daşary ýurt saparlary hakynda «döwlet protokoly hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň 15-nji maddasynda aýdylýar we olaryň möhletleriniň diplomatik ýollar boýunça ylalaşylýandygy kesgitlenýär.

Türkmenistanyň Prezidentiniň daşary ýurt saparlaryny taýýarlamak we geçirmek üçin sapara gidilýän ýurda degişli taýýarlaýyş topary deslapdan iberilýär. Türkmenistanyň degişli ilçihanasy taýýarlaýyş toparynyň işine zerur ýardamy üpjün edýär.

Türkmenistanyň Prezidenti daşary ýurda sapar bilen gidende we öz döwletine gaýdyp gelende, kada bolşy ýaly, ony Türkmenistanyň Mejlisiniň Başlygy, Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň Başlygynyň orunbasarlary we beýleki resmi adamlar ugradýarlar we garşylaýarlar.

Türkmenistanyň Prezidentiniň ýa-da onuň wekiliniň daşary ýurt döwletleriniň baýramçylyk çärelerine, daşary ýurt döwletleriniň baştutanlarynyň wezipä girişmekligine bagyşlanan dabaralaryna, halkara maslahatlaryna gatnaşmagy daşary ýurt döwletiniň ýa-da degişli halkara guramasynyň çagyrmagy we Türkmenistanyň Prezidentiniň degişli Karary boýunça geçirilýär.

Daşary ýurt döwletiniň Baştutanynyň aradan çykmagy bilen baglanyşykly ýas çärelerine, daşary ýurt döwletlerinde aradan çykanyň ýadygärligini hormatlamak çärelerine Türkmenistanyň wekiliýetiniň gatnaşmagynyň tertibi we derejesi Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan kesgitlenilýär.

Mundan başga-da, resmi saparlaryň meýilnamasy, adatça, metbugat wekilleri bilen söhbetdeşiğiň, metbugat konferensiýalary-



nyň we brifingleriň geçirilmegini göz önünde tutýar. Şunuň ýaly çäreleriň guralmagy ilçihananyň gös-göni gatnaşmagyny talap edýär. Ilçihana özüniň bolýan döwletiniň resmi wekiliýetleriniň öz ýurduna saparlaryny guramaga hem ýakyndan gatnaşýar.

Türkmenistanyň Prezidentiniň Diwanynyň degişli düzüm birligi Türkmenistanyň Prezidentiniň tabşyrmagy boýunça döwlet we hökümet baştutanlarynyň, BMG-niň Baş sekretarynyň, şeýle hem Türkmenistanyň Prezidentiniň çagyrmagy boýunça Türkmenistana gelýän daşary ýurtly görnükli döwlet, syýasy we jemgyýetçilik işgärleriniň Türkmenistana saparlarynyň geçirilmegini Türkmenistanyň Daşary işler ministrligi bilen bilelikde üpjün edýär.

Daşary işler ministrleriniň, hökümet, parlament we beýleki resmi wekiller toparlarynyň saparlarynyň geçirilmegi Türkmenistanyň Prezidentiniň Diwanynyň degişli düzüm birliginiň utgaşdyrmagynda Türkmenistanyň Daşary işler ministrligi tarapyndan üpjün edilýär.

BMG-niň Baş sekretary Türkmenistanyň Hökümetiniň myhmany hökmünde ýokary derejede kabul edilýär.

Saparlaryň tertibini, wekiller toparynyň düzümini bellenen tertipde ylalaşmak boýunça işleri, duşuşyk dabaralaryny we beýleki çäreleri Türkmenistanyň Prezidentiniň Diwanynyň degişli düzüm birligi ýerine ýetirýär.

Türkmenistanyň ýokary derejeli myhmanlarynyň gatnaşmaklaryndaky protokol çäreleri hem kanun tarapyndan kadalaşdyrylýar. «Diplomatik protokol hakynda» Türkmenistanyň Kanunynda bellenişi ýaly, Türkmenistanyň ýokary derejeli myhmanlarynyň gatnaşmagynda geçirilýän protokol çärelerine şular degişlidir:

- ýokary derejeli myhmanlaryň resmi garşylanylmagy we ugradylmagy;
- bilelikdäki döwletara we hökümetara resminamalaryna gol çekilmegi;
- metbugat duşuşyklary;
- ýokary derejeli myhmanlaryň hormatyna resmi günortan nahary (ağşamlyk nahary);
- ýokary derejeli myhmanlar tarapyndan Türkmenistanyň ýadygärlik ýerlerine gül desseleriniň goýulmagy.

Türkmenistanyň Prezidentiniň Diwanynyň degişli düzümleriň birliگی halkara tejribesine laýyklykda Türkmenistanyň Daşary işler ministrligi bilen bilelikde protokol çärelerini işläp taýýarlaýar.

Türkmenistanyň Prezidentiniň Diwanynyň degişli düzümleriň birliگی gol çekmek üçin döwletara we hökümetara resminamalarynyň tekstleriniň ylalaşylmagyny, taýýarlanylmagyny, terjime edilmegini we olara gol çekilmegini guraýar.

Ýokarda agzalan Kanunyň 7-nji maddasyna laýyklykda ýokary derejeli myhmanlaryň Türkmenistana saparlarynyň maksatnamalary Türkmenistanyň Prezidentiniň tabşyrmagy boýunça Türkmenistanyň Prezidentiniň Diwanynyň degişli düzümleriň birliگی tarapyndan Türkmenistanyň Daşary işler ministrligi bilen bilelikde işlenilip düzülýär we ýokary derejeli myhmanlaryň ýurtda bolmagy bilen baglanyşykly dabaralary, duşuşyklary we beýleki protokol çärelerini öz içine alýar.

Maksatnama işlenip düzülende Türkmenistana gelýän ýokary derejeli myhmanlaryň diplomatik ýollar boýunça gelip gowuşýan deslapky islegleri nazara alynýar. Maksatnama çäreleriň geçiriljek wagty, ýerini, gatnaşyjylaryň düzümini we sapary guramak hem amala aşyrmak üçin zerur bolan beýleki maglumatlary görkezmek bilen yzygiderli görnüşde berilýär.

Ýokary derejeli myhmanyň Türkmenistana saparynyň maksatnamasy Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan tassyklanylýar we ol ýörite resminama hasaplanylýar.

Eger ýokary derejeli myhman öz ýanýoldaşy bilen gelýän bolsa, onda onuň üçin aýratyn maksatnama düzülýär we ylalaşylýar.

Döwletleriň we hökümetleriň baştutanlarynyň ýörite wekilleriniň, halkara guramalarynyň ýolbaşçylary Türkmenistanyň Hökümetiniň myhmanlary hökmünde kabul edilýärler. «Döwlet protokoly hakynda» Türkmenistanyň Kanunynda Türkmenistanyň Prezidentiniň ýokary derejeli myhmanlar bilen duşuşyklarynyň geçirilmeginiň tertibi hem görkezilendir. Oňa laýyklykda, Türkmenistanyň Prezidentiniň Diwanynyň degişli düzümleriň birliگی Türkmenistanyň Daşary işler ministrligi hem-de degişli döwlet edaralary we gulluklary bilen bilelikde gürrüňleri we gepleşikleri, iş ertirlik naharlary (günortan

nahary, agşamlyk nahary), giňişleýin düzümdäki duşuşyklary we gepleşikleri üpjün edýärler.

Döwlet ýolbaşçysynyň iş duşuşyklaryny guramaklyk hem örän möhüm diplomatik çäreleriniň hatarynda durýar. Bu babatda deslapdan Türkmenistanyň Daşary işler ministrliginden diplomatik ýollar boýunça gelip gowuşýan resmi ýüztutmalar, şeýle hem Türkmenistanyň Mejlisiniň, Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň teklipnamasy boýunça Türkmenistanyň Prezidentiniň Diwanynyň degişli düzüm birligi Türkmenistanyň Prezidentiniň döwletleriň, hökümetleriň baştutanlary, daşary işler ministrleri, beýleki resmi daşary ýurtly adamlar, döwletleriň we hökümetleriň baştutanlarynyň, şeýle hem BMG-niň Baş sekretarynyň ýörite wekilleri, Türkmenistanda ýerleşýän diplomatik wekilhanalaryň, halkara guramalarynyň baştutanlary ýa-da baştutanlarynyň orunbasarlary, halkara guramalarynyň ýolbaşçylary we olaryň wekilleri, hökümet, parlament wekiller toparlarynyň baştutanlary, daşary ýurt kompanýalarynyň wekilleri bilen duşuşyklarynyň geçirilmegini Türkmenistanyň Prezidenti bilen ylalaşýar we üpjün edýär.

Türkmenistanyň Prezidentiniň myhmanlary bolup durýan daşary ýurt döwletleriniň adamlary bilen Türkmenistanyň Prezidentiniň duşuşyklarynyň geçirilmegi Türkmenistanyň Prezidentiniň tabşyrmagy boýunça üpjün edilýär.

Islendik sapar belli bir maksat bilen amala aşyrylýar we onuň bilen bagly netijeleriň we öňde goýlan wezipeleriň üpjün edilmegi örän möhümdir. Bu babatda resmi saparyň maksatnamasynyň we gün tertibiniň ähli meseleleri örän uly jogapkärçiligi talap edýär. Şunuň bilen baglylykda, saparlaryň taýýarlanylýan we geçirilýän döwründe diplomatik wekilhananyň ýolbaşçysynyň we işgärleriniň iş tertibi ähli çäreleri göz önünde tutmak bilen kesgitlenýär.

### **Barlag soraglary**

1. Döwletleriň özara resmi wekiliýetleri alyşmaklarynyň haýsy görnüşleri bar?
2. Resmi saparlaryň meýilnamasy haýsy meseleleri öz içine alýar?
3. Saparlaryň dowamynda haýsy protokol çäreleri meýilleşdirilýär?

## **Ikinji bölüm**

# **KONSULLYK HUKUGYNYŇ ESASLARY**

### **§1. Konsullyk gatnaşyklary we olary hukuk taýdan kadalaşdyrmagyň ähmiýeti**

Konsullyk hukugynyň taryhy kökleri iň gadymy gatnaşyklardan gözbaş alýar we döwletleriň arasynda konsullyk gatnaşyklaryny kadalaşdyrmaga gönükdirilendir. Konsullyk edaralary döwletleriň arasynda dostlukly gatnaşyklarynyň ösmegine, aýratyn hem, ykdysady, söwda, ylmy-tehniki, medeni we syýahatçylyk aragatnaşyklarynyň ýaýbanlandyrylmagyna ýardam edýärler.

Konsullyk hukugy halkara-hukuk ýörelgeleriniň we kadalarynyň toplумы bolmak bilen, ol konsullyk edaralaryň hukuk ýagdaýny we işini kesgitleýär. Şeýle hem konsullyk hukugy konsullyk wezipesine bellemegiň, konsullaryň iş tertibiniň, hukuklarynyň we borçlarynyň, artykmaçlyklarynyň we aýratyn hukuklarynyň mazmunyny kesgitleýär. Konsullyk hukugynyň çeşmesi hökmünde halkara konwensiýalary, şol sanda konsullyk konwensiýalary, şertnamalary we ylalaşyklary, bu babatda umumy kabul edilen halkara däpleri we adatlary, döwletleriň milli kanunçylygy bolup durýarlar.

Konsullyk hukugy konsullyk işiniň hukuk esaslaryny, konsullyk edaralarynyň açylyşynyň we hereket etmeginiň tertibini, konsullyk wezipelerine bellemegiň tertibini, şeýle hem döwletleriň we olaryň raýatlarynyň, daşary ýurtlardaky ýuridik taraplaryň hukuklaryny we bähbitlerini goramak barada konsulyň wezipelerini kesgitleýär.

Häzirki wagtda esasy halkara-hukuk resminamasy hökmünde 1963-nji ýylyň 24-nji aprelinde kabul edilen «Konsullyk gatnaşyklary baradaky» Wena konwensiýasy bolup durýar (mundan beýläk- Wena konwensiýasy.- B.K.).

Bu Konwensiýanyň işlenilip düzülmegi we kabul edilmegi birnäçe ýörelgelere eýerýär we olar bu möhüm halkara-hukuk resminamasynyň başlangyç bölümünde öz beýanyny tapýar. Ikinji nobatda, halkara hukugynyň bu pudagy konsulluk gatnaşyklarynyň

halklaryň arasynda gadymy döwürlerden bäri ýola goýlup gelýändigini hasaba alýar. Beýle diýilmegi, şu wagta çenli bolan taryhy tejribäniň halkara-hukuk kadalaryny işläp düzmekde örän wajyp ähmiýete eýedigini aňladýar.

Konsullyk gatnaşyklary, artykmaçlyklary we aýratyn hukuklary baradaky kadalaryň bu Konwensiýada berkidilmegi oňa gatnaşýan döwletleriň arasynda, olaryň döwlet we jemgyýetçilik gurluşlaryndaky özara tapawutlaryna garamazdan, dostlukly gatnaşyklaryň ösmegine ýardam bermek maksatlaryna gönükdirilendir. Ol artykmaçlyklaryň we aýratyn hukuklar aýratyn şahslara däl-de, eýsem konsullyk edaralaryň wezipelerini netijeli ýerine ýetirmekleriniň üpjün edilmegi üçin berilýändigi barada nygtamak zerur bolup durýar.

«Konsullyk gatnaşyklary baradaky» Wena Konwensiýasynda gönüden-göni göz önünde tutulmadyk meseleler halkara adaty hukugynyň kadalary tarapyndan kadalaşdyrylýar.

Uniwersal häsiýete eýe bolan bu Konwensiýa 5 bapdan ybarat bolup, olarda şu meseleriň halkara-hukuk esaslary kesgitlenýär:

Birinji bap – Konsullyk gatnaşyklarynyň esasy meseleleri, şeýle hem konsullyk gatnaşyklarynyň ýola goýulmagy, olary alyp barmaklyk we olaryň bes edilmegi.

Ikinji bap – Konsullyk edaralarynyň, konsullyk wezipeli adamlaryň we konsullyk edaralarynyň beýleki işgärleriniň artykmaçlyklary, aýratyn hukuklary we ýeňillikleri.

Üçünji bap – Hormatly konsul bolan wezipeli adamlara we olaryň baştutanlyk edýän konsullyk edaralaryna bolan hukuk gatnaşyklary.

Dördünji bap – Umumy meseleler.

Bäşinji bap – Jemleýji düşüňjeler.

Wena konwensiýasynda görkezilişi ýaly, islendik baş konsullyk, konsullyk, wise-konsullyk ýa-da konsullyk agentligi bolup durýan edara «konsullyk edarasy» diýilýär. Konsullyk edarasynyň ýerleşýän ýeri, klasy we konsullyk okrugsy, onuň ýerleşýän döwleti bilen ylalaşylyp kesgitlenilýär. Konsullyk okrugsy bu konsullyk wezipelerini berjaý etmek üçin konsullyk edarasyna degişli edilen etrabyňy aňladýar. Konsullyk jaýlary bolsa diňe konsullyk edarasynyň

maksatlary üçin peýdalanylýan jaýy ýa-da jaýyň bir bölegini we eýeçilik hukugynyň kime degişlidigine garamazdan, şol jaýa ýa-da jaýyň bir bölegine hyzmat edýän ýer bölegini aňladýar.

### **Barlag soraglary**

1. Konsullyk hukugy näme?
2. «Konsullyk gatnaşyklary baradaky» Wena konwensiýasynyň esasy maddalary haýsylardan ybarat?
3. Konsullyk edarasy näme?

## **§2. Konsullyk wezipeleri**

Konsul hökmünde hereket etmäge ygtyýarnama berlen şahsa “konsullyk wezipeli adam” diýilýär. Eger oňa konsullyk edara ýolbaşçylyk etmeklik ynanylan bolsa, on-da oňa „konsullyk edaranyň baştutany“ diýilýär.

Wena konwensiýasyna laýyklykda, konsullyk wezipeli şahslar iki topara bölünýärler:

1. Konsullyk edarasynyň wezipe düzümine laýyklykda bellenen konsul;

2. Hormatly konsul.

Wena konwensiýasynda kesgitlenilişi ýaly, konsullyk edarasynyň ýolbaşçysy hökmünde şu wezipede hereket etmek tabşyrylan islendik şahsa düşünilýär. Konsullyk edaranyň işgärleri hökmünde konsullyk wezipeli şahslary (konsullyk edaranyň baştutanyndan beýlekiler), şeýle hem konsullyk gullukçylary we hyzmat ediji personalyň işgärlerini aňladýar. Konsullyk gullukçysy hökmünde konsullyk edarasynda administratiw, ýagny dolandyryşy üpjün ediji ýa-da tehniki borçlary ýerine ýetirýän islendik şahsa düşünilýär.

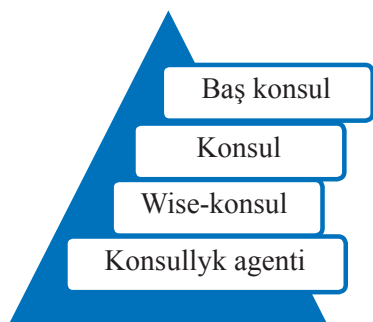
---

*Konsullyk edaralary Türkmenistanyň Daşary işler ministrliginiň ulgamyna girýärler we öz işlerinde oňa hasabat berýärler. Konsullyk edaralary öz ýerleşýän ýurtda Türkmenistanyň şol döwletdäki diplomatik wekilhanasynyň baştutanyň umumy ýolbaşçylygynda hereket edýärler.*

---

Halkara-hukuk talaplaryna doly laýyk gelýän Türkmenistanyň kanunçylygynda şeýle düşüňjeler beýan edilýär, ýagny:

- «konsul» diýlip, konsullyk edarasynyň baştutany bolup durýan baş konsula, konsula, wise-konsula ýa-da konsullyk agente aýdylýar;
- «konsullyk wezipeli adam» diýilmegi konsullyk edarasynyň ýolbaşçysyny hem goşmak bilen, öz üstüne konsullyk wezipesini ýerine ýetirmek ýüklenen şahsy aňladýar;
- «konsullyk edarasynyň işgäri» diýilmegi konsullyk edarasynda administratiw ýa-da tehniki wezipeleri ýa-da konsullyk edaralaryna hyzmat etmek wezipelerini ýerine ýetirýän islendik adamy aňladýar;
- «maşgala agzasy» diýilmegi konsullyk edarasynyň işgäriniň aýalyny (adamsyny), onuň çagalaryny we ata-enesini, şeýle hem onuň aýalynyň (adamsynyň) olar bilen bile ýaşaýan we olaryň eklenjinde bolan ata-enesini aňladýar;



*Konsul hökmünde hereket etmäge ygtyýarnama berlen şahsa «konsullyk wezipeli adam» diýilýär. Eger oňa konsullyk edara ýolbaşçylyk etmeklik ynanylan bolsa, onda oňa „konsullyk edarasynyň baştutany“ diýilýär.*

- «konsullyk arhiwleri» diýlip, ähli resminamalara, hatlara, kitaplara, filmlere, ses we wideoýazgylarynyň, telegraf maglumatly lentalaryna, şeýle hem şifrleri we kodlary bilen bilelikde konsullyk edarasynyň reestrlerini, kartotekalaryny, saklanylmagyny ýa-da ýygnaýyp goýulmagyny üpjün etmek üçin niýetlenen guramaçylyk tehnikasynyň we goşlarynyň islendik harytlaryny özünde jemleýän zatlar aýdylýar.

«Diplomatik gulluk hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň 1-nji maddasynda görkezilişi ýaly, konsullyk gullugy Türkmenistanyň diplomatik gullugynyň bir bölegi bolup durýar. Bu Kanunyň 4-nji maddasyna laýyklykda, diplomatik gulluga Türkmenistanyň

kanunçylygynda belenen konsullyk işlerini ýerine ýetirmek borjy ýüklenilýär. Kanunyň 7-nji maddasyna görä, Baş konsul, konsul, konsulyň orunbasary ýa-da konsullyk edarasynyň ýolbaşçysy bolan konsullyk agentini Türkmenistanyň daşary işler ministriňiň teklibi boýunça Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan wezipä belenenilýär we wezipeden boşadylýar.

„Diplomatik ranglar hakynda“ Türkmenistanyň Kanunynda kesgitlenilişine görä, Baş konsul wezipesi Adatdan daşary we Doly ygtyýarly Wekil derejesine deň bolup durýar. Degişlilikde, konsul wezipesi - II derejeli geňeşçi konsulyň orunbasary - I derejeli attaşerangyna, konsullyk agentini - II derejeli attaşerangyna deň bolup durýar.

Türkmenistanyň Daşary işler ministrligi konsullyk edaralarynyň ýerleşýän döwletleri bilen ylalaşyp, aýry-aýry konsullyk wezipelerini ýerine ýetirmegi hormatly (işgärleriň wezipe düzüminden daşary) konsullara tabşyryp biler.

Türkmenistanyň raýatlary ýaly, daşary ýurtlylar hem hormatly (işgärleriň wezipe düzüminden daşary) konsul bolup biler. Hormatly konsullaryň wezipeleri we olary bellemegiň tertibi Türkmenistanyň Prezidentiniň tassyklaýan Düzgünnamasy arkaly kesgitlenilýär. Hormatly konsullar Türkmenistanyň döwlet gullugynda durmaýarlar.

### **Barlag soraglary**

1. Konsullyk wezipeli adam nähili atlandyrylýar?
2. Halkara hukugynda haýsy konsullyk wezipeleri bar?
3. Konsullyk wezipeli adamlar haýsy toparlara bölünýär?

## **§3. Konsullyk gatnaşyklaryny ýola goýmak**

Konsullyk gatnaşyklaryny alyp barýan taraplar bolup döwletler çykyş edýärler we şeýle gatnaşyklar özara razylyk esasynda ýola goýulýar. Eger iki döwletiň arasynda diplomatik aragatnaşyklar ýola goýlan bolsa, onda konsullyk gatnaşyklar hem bar diýip hasap edip bolar. Konsullyk aragatnaşyklaryny ýola goýmak barada aýratyn ylalaşygyň bolmadyk ýagdaýynda diplomatik gatnaşyklaryň ýola goýulmagy konsullyk aragatnaşyklarynyň hem ýola goýlandygyny aňladýar.



---

*Konsullyk gatnaşyklaryny alyp baryan taraplar bolup döwletler çykyş edýärler we şeýle gatnaşyklar özara razylýk esasynda ýola goýulýar. Eger iki döwletiň arasynda diplomatik aragatnaşyklar ýola goýlan bolsa, onda konsullyk gatnaşyklar hem bar diýip hasap edip bolar. Konsullyk aragatnaşyklaryny ýola goýmak barada aýratyn ylalaşygyň bolmadyk ýagdaýynda, diplomatik gatnaşyklaryň ýola goýulmagy konsullyk aragatnaşyklarynyň hem ýola goýlandygyny aňladýar.*

---

Konsullyk gatnaşyklary ýola goýmak barada 1963-nji ýylyň Wena konwensiýasynyň birinji babynyň 1-nji bölüminde aýdylýar. Onda diplomatik gatnaşyklaryň ýola goýulmagy barada iki döwletiň arasynda berlen razylýk, eger başga aýratyn aýdylmadyk bolsa, konsullyk aragatnaşyklaryny ýola goýmak boýunça razylýgy aňladýandygy barada aýdylýar.

Diplomatik gatnaşyklaryň bes edilmegi ýa-da kesilmegi onuň yz ýanyndan, ýagny *ipso facto* konsullyk gatnaşyklarynyň bes edilmegine ýa-da kesilmegine getirmeýär.

Eger wekilçiligi edilýän döwletiň diplomatik wekilhanalarynyň bolmadyk ýagdaýynda, onuň konsullyk edarasynyň üstüne bolýan döwletiniň razylýk bermegi bilen, diplomatik wezipeler hem ýüklenilip bilner. Bu babatda Wena konwensiýasynyň «Konsullyk wezipeli şahslaryň resmi diplomatiki hereketleri amala aşyrmagy» diýlip atlandyrylan 17-nji maddasynda aýratyn beýan edilýär.

Hususan-da, bu maddada aýdylyşyna görä, wekilçiligi edilýän döwletiň degişli döwletde diplomatiki wekilhanasy bolmasa we onda onuň wekilçiligi üçünji döwlet tarapyndan hem amala aşyrylmaýan bolsa, onda konsullyk wezipeli şahs bolýan döwletiniň razylýk bilen hem-de özüniň konsul derejesiniň üýtgemezligi bilen, resmi diplomatiki hereketleri amala aşyrmaga ygtyýarly bolup biler. Konsullyk wezipeli şahs tarapyndan şeýle resmi diplomatiki hereketleriň amala aşyrylmagy oňa diplomatiki artykmaçlyklara we aýratyn hukuklara eýe bolmaga hukuk bermeýär.

Konsullyk wezipeli şahs bolýan döwletini habarly etmek bilen, wekilçiligi edilýän döwletiň islendik hökümetara guramasyndaky wekili hökmünde hereket edip biler. Şeýle wekil hökmünde hereket

etmek bilen, onuň halkara adaty hukugyna we halkara şertnamalaryna laýyklykda şeýle şahsa berilýän ähli artykmaçlyklardan we aýratyn hukuklardan peýdalanmaga hukugy bardyr. Ýöne, ol islendik konsullyk işlerini amala aşyranda, Wena konwensiýasynda görkezilen konsullyk wezipeli şahs üçin bellenen aýratyn hukuklardan daşgary aýratyn hukuklara eýe bolmaga hukugy ýokdur.

Konsullyk edarasynyň açylyşy halkara-hukuk kadalaryna laýyklykda amala aşyrylýar we wekilçiligi edilýän döwletiň konsullyk edarasy diňe bolýan döwletiniň razylygy bilen açylyp bilner. Konsullyk edarasynyň ýerleşýän ýeri, onuň klasy we konsullyk okrugsy wekilçiligi edilýän döwlet tarapyndan kesgitlenýär we olar bolýan döwleti bilen ylalaşylmagyna degişlidir. Konsullyk edarasynyň ýerleşýän ýeriniň, onuň klasynyň ýa-da konsullyk okrugynyň soňraky üýtgedilmesi diňe bolýan döwletiň razylygy bilen wekilçilik edilýän döwlet tarapyndan amala aşyrylýar. Eger haýsydyr bir baş konsullyk ýa-da konsullyk özleriniň ýerleşýän ilatly nokadyndan başga ýerde wise-konsullyk ýa-da konsullyk agentligini açmakçy bolsa hem, bolýan döwletiniň razylygy talap edilýär.

---

*Konsullyk wezipeli adam hökmünde diňe Türkmenistanyň raýaty bolup biler. Konsullyk edarasynyň ýerleşýän döwletiniň raýatlary konsullyk edarasynyň işgärleri bolup bilerler. Olary işe kabul etmek we işden boşatmak konsullyk edarasynyň ýerleşýän döwletiniň Daşary işler ministrligine mälim etmek arkaly amala aşyrylýar.*

---

Şeýle hem, konsullyk edarasynyň esasy bölegi bolan kanselýariýanyň, ýagny kätifhananyň konsullyk edarasynyň ýerleşýän ýerinden başga ýerde açylmagy üçin hem bolýan döwletiniň deslapdan kesgitli aňladylan razylygy zerur bolup durýar.

Konwensiýanyň 18-nji maddasynda şol bir şahsyň degişli döwletde iki ýa-da birnäçe döwlet tarapyndan konsullyk wezipeli şahs hökmünde belleniilmeginiň tertibi görkezilýär. Şoňa görä, iki ýa-da birnäçe döwlet bolýan döwletiniň razylygy bilen, onda şol bir şahsy ol döwletde konsullyk wezipeli şahs hökmünde belläp bilerler.

Konsullyk edaralarynyň esasy wezipesi daşary ýurtlarda olaryň öz döwletiniň we onuň ýuridik taraplarynyň we raýatlarynyň hukuklaryny we bähbitlerini goramakdan ybaratdyr.

Bu babatda «Migrasiýa hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň 25-nji maddasynda hem bellenilýär, hususan-da, onda şeýle diýilýär: «Türkmenistanyň çäklerinden daşary gidýän Türkmenistanyň raýatlaryna Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda döwletiň goragy we howandarlygy kepillendirilýär. Türkmenistanyň daşary ýurt döwletlerindäki diplomatik wekilhanalary we konsullyk edaralary Türkmenistanyň kanunçylygynda we halkara şertnamalarynda bellenen tertipde daşary ýurt döwletlerinde Türkmenistanyň raýatlarynyň hukuklarynyň we kanuny bähbitleriniň goralmagyny üpjün edýärler».

Şeýle hem konsullyk edaralary başga döwletler bilen dostlukly gatnaşyklarynyň ösmegine, ykdysady, söwda, ylmy-tehniki, medeni aragatnaşyklarynyň we syýahatyň ýaýbanlandyrylmagyna ýardam edýärler.

Türkmenistanyň konsullyk edaralary Türkmenistanyň Prezidentiniň Karary bilen açylýar we öz işini bes edýär. Konsullyk edaralaryny açmak baradaky deslapky ylalaşyk ikitaraplaýyn döwletara şertnamalary, ylalaşyklary we protokollary esasynda alnyp barylýar.

Türkmenistanyň konsullyk edaralary Daşary işler ministrliginiň ulgamyna girýärler we öz işlerinde oňa hasabat berýärler.

Konsullyk edaralary öz ýerleşýän ýurtda Türkmenistanyň şol döwletdäki diplomatik wekilhanasynyň baştutanynyň umumy ýolbaşçylygynda hereket edýärler.

Häzirki wagtda, halkara gatnaşyklarynda döp bolşy ýaly, konsullyk edaralary şu aşakdaky klaslara bölünýärler, ýagny:

- baş konsullyklar;
- konsullyklar;
- konsullyk agentlikleri
- diplomatik wekilhananyň konsullyk bölümi.

Konsullyk edaralary ýuridik tarap bolup durýar we olaryň döwlet tarapyndan tassyklan möhürleri bardyr.

Değişli tertipde konsullyk edaralary döwlet nyşanlaryny ulanýarlar. Türkmenistanyň konsullyk edarasynyň binasynda we onuň baştutanynyň rezidensiýasynda Döwlet baýdagy galdyrylýar, şeýle hem Türkmenistanyň Döwlet tugrasynyň şekili çekilen we ady değişli döwlet dilinde we onuň ýerleşýän ýurdunyň dilinde ýazylan ýazgy tagtasy oturdylýar.

Türkmenistanyň daşary ýurtlardaky konsullyk edaralarynyň emlägi Türkmenistanyň emlägi bolup durýar.

### **Barlag soraglary**

1. Konsullyk gatnaşyklaryny haýsy taraplar alyp barýarlar?
2. Konsullyk edaralarynyň esasy wezipesi nämeden ybarat?
3. Türkmenistanyň konsullyk edaralarynyň açylyş tertibi nähili?

## **§4. Konsullyk edarasynyň baştutanyny wezipä bellemek. Konsullyk patenti we ekzekwatura**

„Konsullyk gatnaşyklary baradaky“ Wena konwensiýasynda görkezilişi ýaly, konsullyk edaralarynyň başlyklary wekilçiligi edilýän döwlet tarapyndan bellenýärler we bolýan döwleti tarapyndan öz wezipelerini ýerine ýetirmeklige ygtyýarlandyrylýarlar. Konsullyk edarasynyň başlygyny bellemek we ony degişlilikde ygtyýarlandyrmak boýunça resmi hereketler wekilçiligi edilýän döwletiň we bolýan döwletiniň kanunlaryna, kadalaryna we döplerine laýyklykda amala aşyrylýar.

Mysal üçin, «Türkmenistanyň daşary ýurtlardaky konsullyk edaralary hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň 14-nji maddasynda konsulyň Türkmenistanyň Daşary işler ministriňiň teklibi boýunça Türkmenistanyň Prezidentiniň Karary bilen wezipä bellenilýändigini we wezipesinden boşadylýandygy kesgitlenýär.

«Diplomatik gulluk hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň 7-nji maddasynda Baş konsulyň, konsulyň, konsulyň orunbasarynyň ýa-da konsullyk edarasynyň ýolbaşçysy bolan konsullyk agentiniň Türkmenistanyň daşary işler ministriňiň teklibi boýunça Türkmenistanyň Prezidenti tarapyndan wezipä bellenilýändigini we wezipeden boşadylýandygy kesgitli görkezilýär.

Kanunda görkezilişi ýaly, diňe Türkmenistanyň raýaty konsullyk wezipeli adam bolup biler. Konsullyk edarasynyň ýerleşýän döwletiniň raýatlary konsullyk edarasynyň işgärleri bolup bilerler. Olary işe kabul etmek we işden boşatmak konsullyk edarasynyň ýerleşýän döwletiniň Daşary işler ministrligine mälim etmek arkaly amala aşyrylýar.

Türkmenistanyň Daşary işler ministrligi Türkmenistanyň konsullyk edarasynyň ýerleşýän döwletine konsullyk wezipeli adamyňy, konsuldan özgesiniň we konsullyk edarasynyň işgäriniň adyny, familiýasyny, wezipesini, diplomatik derejesini öňünden habar berýär, şeýle hem olaryň barjak senesini mälim edýär.

Konsul wezipä bellenende Türkmenistanyň Daşary işler ministrliginiň ýazmaça ygtyýarlylygyny - *konsullyk patentini* alýar. Wena konwensiýasynyň 11-nji maddasynda bellenilişi ýaly, konsullyk patentinde wezipä bellenen şahsyň doly ady we familiýasy, konsullyk kategoriýasy ýa-da klasy, konsullyk okrugsy we konsullyk edarasynyň ýerleşýän ýeri görkezilýär.

«Konsullyk gatnaşyklary baradaky» Wena konwensiýasynyň 12-nji maddasynda görkezilişi ýaly, konsullyk edarasynyň baştutany öz wezipesine bolýan döwletiniň ygtyýar bermegi bilen başlaýar. Şeýle ygtyýar bermeklik, onuň islendik görnüşde bolanlygyna garamazdan, ekzekwatura diýlip atlandyrylýar. «Türkmenistanyň daşary ýurtlardaky konsullyk edaralary hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň 15-nji maddasynda bellenilişi ýaly, konsul konsullyk edarasynyň ýerleşýän döwletinden *razylyk – ekzekwatura* alanyndan soňra, öz wezipesini ýerine ýetirmäge girişýär.

Ekzekwatura konsulyň bolýan döwleti tarapyndan oňa berilýän ykrarnama we ygtyýarnama bolup durýar. Şonuň esasynda konsullyk wezipeli adama kesgitlenen çäklerde konsullyk işlerini amala aşyrmaga rugsat berilýär. Ekzekwatura döwlet Baştutany, hökümet Baştutany ýa-da daşary işler ministri tarapyndan gol çekilýär. Konsullyk edarasynyň baştutany ygtyýarnama alan badyna, hat-da ol wagtlaýyn bolsa-da, bolýan döwleti tarapyndan haýal edilmän konsullyk okrugsynyň ygtyýarlandyrylan häkimiýetlerine bu barada mälim edýär. Mundan başga-da, bolýan döwleti konsullyk edarasynyň baştutanyňyň öz wezipe borçlaryny ýerine ýetirmekligi we degişli artykmaçlyklardan peýdalanmagy üçin zerur çäreleri üpjün edýär.

Wekilçiligi edilýän döwlet, eger onuň kanunlary we kadalary talap edýän bolsa, bolýan döwletinden konsullyk edarasynyň başlygy bolmadyk konsullyk wezipeli şahs üçin ekzekwatura berilmegini

sorap biler. Bolýan döwleti, eger onuň kanunlary we kadalary talap edýän bolsa, konsullyk edarasynyň başlygy bolmadyk konsullyk wezipeli şahsa ekzekwatura berip biler.

Eger bolýan döwleti ekzekwatura bermekden ýüz öwürän halatynda, ol bu ýüz öwürmäniň sebäplerini düşündirmäge borçly dälir.

Konsullyk edarasynyň baştutany käbir aýratyn ýagdaýlardan başga halatda ekzekwatura almazdan öň, öz wezipe borçlaryny ýerine ýetirmeklige girişip bilmeyär. Şeýle aýratyn ýagdaýlar Wena konwensiýasynyň 13-nji we 15-nji maddalarynda görkezilýär. Ekzekwatura alýança konsul öz işini diňe käbir ýagdaýlarda wagtlaýyn ýerine ýetirip bilýär. Hususan-da, bu Konwensiýanyň 13-nji maddasyna laýyklykda konsullyk edarasynyň baştutany, oňa ekzekwatura berilmezden öň, öz wezipe borçlaryny ýerine ýetirmeklige wagtlaýyn ygtyýarlandyrylyp bilner diýlip aýdylýar. Bu ýagdaýda Konwensiýanyň düzgünleri ulanylýar.

Wena konwensiýasynyň 15-nji maddasynda konsullyk edarasynyň baştutanynyň wezipe borçlaryny wagtlaýyn ýerine ýetirmekliginiň düzgünleri görkezilýär. Bu maddanyň 1-nji böleginde görkezilişi ýaly, eger konsullyk edarasynyň baştutany öz wezipe borçlaryny ýerine ýetirip bilmese ýa-da konsullyk edarasynyň baştutanynyň wezipesi boş bolsa, onda konsullyk edarasynyň baştutanynyň wezipe borçlaryny konsullyk edarasynyň baştutanynyň wezipesini wagtlaýyn ýerine ýetiriji amala aşyryp biler. Eger-de bu wezipä diplomatiki personalynyň agzasy bellense, onda ol bolýan döwletiniň garşy bolmazlygy şerti bilen, diplomatik artykmaçlyklardan we aýratyn hukuklardan peýdalanmagyny dowam edýär.

Konsullyk edarasynyň baştutanynyň wezipesini wagtlaýyn ýerine ýetirijiniň doly ady we familiýasy wekilçiligi edilýän döwletiň diplomatiki wekilhanasy tarapyndan, eger-de onuň şeýle wekilhanasy bolýan döwletinde ýok ýagdaýynda, onda konsullyk edarasynyň baştutany tarapyndan, eger-de ol muny amala aşyryp bilmese, onda wekilçiligi edilýän döwletiň islendik ygtyýarlandyrylan edarasy tarapyndan bolýan döwletiniň Daşary işler ministrigine ýa-da

ol ministrliğin görkezen edarasyna habar berilýär. Umumy kada hökmünde, bu habar deslapdan berilýär. Bolýan döwleti özüniň razylyk bermegi bilen, onda wekilçiligi edilýän döwletiň diplomatik agenti bolmadyk ýa-da konsullyk wezipeli şahsy bolmadyk adamy ygtyýarlandyrmagy hem mümkin edip biler.

Bolýan döwletiniň ygtyýarlandyrylan edaralary konsullyk edarasynyň başlygy wezipesini ýerine ýetirijä kömek berýärler we goraýarlar. Ol edara baştutanlyk edýärkä, oňa şu Konwensiýanyň düzgünleri, konsullyk edaranyň başlygyna bolşy ýaly, degişlidir. Şeýle bolsa-da, bolýan döwleti edaranyň baştutany wezipesini ýerine ýetirýän şahsa onuň jogapkär bolup durmaýan şertleriniň bolmagy sebäpli, edil konsullyk edarasynyň başlygy hökmünde artykmaçlyklary, priwilegiýalary we aýratyn hukuklary bermäge borçly däl.

Ýokarda ýatlanan Türkmenistanyň Kanunynyň 16-njy maddasynda görkezilişi ýaly, eger konsul haýsydyr bir sebäplere görä, öz wezipesini ýerine ýetirip bilmese ýa-da konsullyk wezipesi wagtlaýyn boş bolsa, onda konsulyň wezipesini ýerine ýetirmeklik Türkmenistanyň daşary işler ministri tarapyndan Türkmenistanyň şol ýa-da başga konsullyk edarasynyň ýerleşýän döwletindäki başga bir konsullyk wezipeli adamynyň ýa-da Türkmenistanyň şol döwletdäki diplomatik wekilhanasynyň diplomatik personalynyň agzalarynyň biriniň üstüne ýüklenilýär.

Wekilçiligi edilýän döwlet öz tarapyndan konsulyň wezipä bellenilmegi, onuň iş ýerine barmagy we onuň wezipesiniň möhletiniň tamamlanmagy, onuň konsullyk wezipe derejesi barada bolýan döwletini habarly edýär. Şu hili maglumatlar konsullyk wezipeli adamyň aýratyn hukuklara eýe bolan maşgala agzalary, onuň öý işgärleri barada hem berilýär.

Mundan başga-da, eger ýerli raýatlardan hakyna tutulýan işgär bolsa, ol barada hem habar berilýär.

«Konsullyk gatnaşyklary baradaky» Wena konwensiýasynda konsullyk edarasynyň işgärleriniň wezipe borçlarynyň tamamlanmagy hem kadalaşdyrylýar. Wekilçiligi edilýän döwlet tarapyndan

bu barada bolýan döwletine habar berilmegi, ekzekwaturanyň annulirlenmegi we beýleki käbir ýagdaýlar muňa esas bolup biler.

Wena konwensiýasynyň 16-njy maddasynda konsullyk edaralarynyň baştutanlarynyň arasyndaky ululyk tertibi görkezilýär. Bu tertibiň berjaý edilmegi diplomatiki protokol kadalarynda we beýleki resmi ýagdaýlarda möhüm ähmiýete eýe bolup durýar. Hususan-da, konsullyk edaralarynyň baştutanlarynyň her klasynda olara ekzekwaturanyň berlen senesiniň tertibi mynasybetli ululyk tertipleri belenilýär. Eger-de konsullyk edarasynyň baştutany ekzekwaturany almazyndan öň öz wezipa borçlaryny ýerine ýetirmäge wagtlaýyn ygtyýarlandyrylan bolsa, onuň ululyk tertibindäki ýeri wagtlaýyn ygtyýarlandyrmanyň berlen senesi bilen kesgitlenýär, onuň bu ýeri oňa ekzekwatura berlenden soň hem saklanýar.

Ekzekwaturalary ýa-da öz wezipa borçlaryny ýerine ýetirmeklige wagtlaýyn ygtyýarlandyrmalary bir günde alan konsullyk edaralarynyň baştutanlarynyň ikisiniň ýa-da birnäçesiniň öz aralarynda ululyk tertibi olaryň bolýan döwletine patentleriniň ýa-da patente deň güýçli namalaryň berlen senesi ýa-da 11-nji maddanyň 3-nji böleginde ýatlanylýan mälim etmegiň senesi bilen kesgitlenýär.

Konsullyk edarasynyň baştutanynyň wezipesini wagtlaýyn ýerine yetirijileri özleriniň ululyk tertibine görä, ýerini ähli konsullyk edaralarynyň baştutanlarynyň sanawyndan soň eýeleýärler, olaryň öz aralaryndaky ululyk tertibi bolsa, olaryň wezipelerini wagtlaýyn eýelemäge girişen seneleri bilen 15-nji maddanyň 2-nji böleginde görkezilen maglumata laýyklykda kesgitlenýär.

Konsullyk edarasynyň baştutany bolan hormatly konsullyk wezipelerini eýeleýän şahslar, mundan öňki böleklerde beýan edilen düzgünlere ýaýyklykda, işgärler düzümindäki wezipä laýyklykda belenen konsullyk edarasynyň baştutandan sonra, öz klaslaryna görä ýeri eýeleýärler.

Konsullyk edarasynyň baştutanlaryna, olaryň ululyk tertibine görä, şeýle derejede bolmadyk konsullyk wezipeli şahslardan ýokarda bolan ýerler degişlidir.



Wena konwensiýasynyň 18-nji maddasynda beýan edilişi ýaly, özara ylalaşmak esasynda, iki ýa-da birnäçe döwlet, bolýan döwletiniň razylygy bilen, onda şol bir şahsy ol döwletde konsullyk wezipeli şahs hökmünde belläp bilerler.

### **Barlag soraglary**

1. Konsullyk edarasynyň baştutanyny wezipä bellemekligiň tertibi nähili?
2. Konsullyk patentiniň manysy nämede?
3. Ekzekwatura näme?

## **§5. Konsullyk personalyň mukdar sany, işgärleriň özara ululyk tertibi we olaryň raýatlygy meseleleri**

Bolýan döwleti, eger konsullyk personalyň mukdar sany barada anyk ylalaşyk bolmadyk ýagdaýynda, konsullyk okrugyndaky bar bolan ýagdaýlary we şertleri, degişli konsullyk edarasynyň zerurlyklaryny göz önünde tutup, maksadalaýyk we kadaly hasap eden çäklerden daşary çykmaz ýaly möçberde teklip edip biler.

Wekilçiligi edilýän döwletiň diplomatik wekilhanasy ýa-da eger onuň şeýle wekilhanasy bolmadyk ýagdaýynda, konsullyk edarasynyň baştutany bolýan döwletiniň Daşary işler ministrligine ýa-da ol ministrligiň görkezen edarasyna konsullyk edarasynyň konsullyk wezipeli şahslarynyň öz aralaryndaky ululyk tertibi, şeýle hem ol tertibiň islendik üytgemeleri barada habar berýär.

Wena konwensiýasynyň 22-nji maddasynda görkezilişi ýaly, konsullyk wezipeli şahslar, umuman, wekilçiligi edilýän döwletiň raýatlary bolmaly. Konsullyk wezipeli şahslaryň bolýan döwletiniň raýatlarynyň hataryndan belleniilmegine diňe bolýan döwletiniň anyk aýan edilen, şol bir wagtda-da, islendik wagtda ýatyryp bolýan razylygy bilen ýol berip bolar. Bolýan döwleti edil şeýle hukuga wekilçiligi edilýän döwletiň raýaty bolmadyk, emma üçünji döwletiň raýaty bolan şahslar mynasybetli hem eýedir.

Bolýan döwleti islendik wagtda ol ýa-da beýleki konsullyk wezipeli şahsyň persona non grata hökmünde ygylan edilendigini ýa-da konsullyk personalyň islendik işgäriniň kabul ederlik dälendigini

wekilçiligi edilýän döwlete mälum edip biler. Şunuň ýaly ýagdaýda, wekilçiligi edilýän döwlet, deňşlilikde, ol şahsy yzyna çagyrmaly ýa-da onuň konsullyk edarasyndaky işini bes etmeli.

Eger wekilçiligi edilýän döwlet *persona non grata* yglan edilen şahs babatynda öz borçlaryny ýerine ýetirmekden ýüz öwürse ýa-da belli bir möhletde ýerine ýetirmese, onda bolýan döwleti deňşlilikde ol şahsyň ekzekwaturasyny ýatyryp biler ýa-da ony konsullyk personalyň işgäri hökmünde hasaplamagyny bes edip biler.

Konsullyk personalyň işgäri hökmünde wezipä bellenen şahs, bolýan döwletiniň çäklerine gelmezden öň ýa-da eger ol bolýan döwletiniň çäklerinde bolsa, onda ol konsullyk edarasynda öz wezipe borçlaryny ýerine ýetirmeklige girişmezden öň, kabul edilmegi maksadalaýyk däl şahs hökmünde yglan edilip bilner. Islendik ýagdaýda, wekilçiligi edilýän döwlet onuň wezipä bellenmegini ýatyrýar. Wekilçiligi edilýän döwlet konsullyk işgärleriniň wezipelere bellenilmegi, gelmegi we gitmegi barada bolýan döwletine mälum edýär. Şeýle mälum etmeklik şu halatlarda amala aşyrylýar, ýagny:

- konsullyk edarasynyň işgärleriniň wezipä bellenilmegi, olaryň wezipä belleneninden soňra konsullyk edarasyna gelmekleri, olaryň gutarnykly gitmekleri ýa-da olaryň wezipe borçlarynyň bes edilmegi we konsullyk edarasynda işleýän döwründe olaryň derejelerine täsir edip biljek ähli üýtgeşmeler barada;

- konsullyk edarasynyň işgäriniň maşgala agzasy bolup durýan we onuň bilen hemişe bile ýaşayan şahsyň gelmegi ýa-da gutarnykly gitmegi barada, şeýle hem, deňşli ýagdaýlarda ol ýa-da beýleki şahsyň maşgala agzasydygy ýa-da dældigi barada;

- hususy öý işgäriniň gelmegi ýa-da gutarnykly gitmegi barada we deňşli ýagdaýlarda olaryň şeýle görnüşde gullugynyň bes edilýändigini barada;

- bolýan döwletinde ýaşayan şahslaryň artykmaçlyklara we aýratyn hukuklara hukugy bolan konsullyk edaranyň işgäri ýa-da hususy öý işgäri hökmünde hakyna tutulmagy ýa-da işden boşadylmagy barada.

Konsullyk wezipeli şahslaryň bolýan döwletine gelmekleri ýa-da ondan gutarnykly gitmekleri baradaky habar mümkin boldugyça önünden mälum edilmelidir.

## Barlag soraglary

1. Personalýň san mukdary nähili esasyda teklipl edilýär?
2. Mälim etmeklik haýsy ýagdaýlarda amala aşyrylýar?
3. Mälim etmeklik haýsy möhletde amala aşyrylýar?

## §6. Konsullyk edaralarynyň işgärleriniň wezipe borçlarynyň tamamlanmagy we olaryň yzyna gaýtmaklary

Konsullyk edaralarynyň işgärleriniň wezipeleri şu halatlarda bes edilýär, hususan-da:

- olaryň wezipeleriniň bes edilýänligi barada wekilçiligi edilýän döwlet tarapyndan bolýan döwlete mälim edilmegi bilen;
- ekzekwaturanyň ýatyrylmagy bilen;
- bolýan döwletiň wekilçiligi edilýän döwlete olaryň bolýan döwlet tarapyndan konsullyk edarasynyň işgäri hökmünde ykrar edilmeyänligi barada mälim edilmegi bilen.

Wena konwensiýasynyň 26-njy maddasynda konsullyk wezipesini bes eden şahslaryň bolýan döwletinden yzyna gaýtmak tertibi beýan edilýär. Bolýan döwleti, hat-da ýaragly dawa halatynda-da, özüniň raýatlary bolmadyk şahslar bolup durýan konsullyk edarasynyň işgärlerine we hususy öý işgärlerine, şeýle hem olaryň özleri bilen bile ýaşayan maşgala agzalaryna, raýatlyk taýdan deňşililigine garamazdan, deňşli işgärleriň öz wezipe borçlaryny tamamlanlaryndan sonra mümkingadar çalt yzyna gaýtmaga taýýarlanmak üçin bolan hem-de ýurduň çäklerinden çykyp gaýtmak üçin ýeterlik gerek bolan wagty bermeli we zerur şertleri döretmeli. Hususan-da, zerur bolan halatda, bolýan döwleti olaryň özleri üçin we olaryň öý goşlaryny alyp gitmekleri üçin zerur bolan ulag serişdelerini bermeli.

Aýratyn ýagdaýlarda bolýan döwleti konsullygyň jaýlaryny we onuň arhiwini goramak üçin ähli zerur çäreleri ýerine ýetirýär. Hususan-da, iki döwletiň arasynda konsullyk gatnaşyklarynyň kesilen ýagdaýynda:

- a) bolýan döwleti, hat-da ýaragly dawa bolan ýagdaýynda-da, konsullyk jaýlaryna hormat goýmaly we olary goramaly, şeýle hem,

konsullyk edaranyň emlägine we konsullyk arhiwine hormat goýmaly we olary goramaly;

b) wekilçiligi edilýän döwlet, bolýan döwleti tarapyndan kabul ederlik bolan üçünji döwlete konsullyk jaýlaryny, şeýle-de olardaky emlägi we konsullyk arhiwi goramaklygy ynanyp biler;

ç) wekilçiligi edilýän döwlet, bolýan döwleti tarapyndan kabul ederlik bolan üçünji döwlete özüniň bähbitlerini we öz raýatlarynyň bähbitlerini goramaklygy ynanyp biler.

Ýokarda görkezilen b) we ç) düzgünleri, eger wekilçiligi edilýän döwletiň bolýan döwletinde diplomatiki wekilhanasy we beýleki konsullyk edarasy bolmadyk ýagdaýlarynda hem ulanylýar.

Mundan başga-da, eger wekilçiligi edilýän döwletiň bolýan döwletinde diplomatiki wekilhanasy bolmasa, emma onuň çäklerinde konsullyk edarasy bar bolsa, ýapylan konsullyk edaranyň jaýlaryny olarda bar bolan emläk we konsullyk arhiw bilen bilelikde goramaklygy we bolýan döwletiň razylygy bilen, ol konsullyk edarasynyň okrugynda konsullyk wezipelerini ýerine ýetirmekligi bu konsullyk edara ynanyp biler.

### **Barlag soraglary**

1. Konsullyk edaralarynyň işgärleriniň wezipeleri haýsy halatlarda bes edilýär?
2. Konsullyk gatnaşyklarynyň kesilen ýagdaýynda haýsy hereketler amala aşyrylýar?
3. Ýapylan konsullyk edarasynyň jaýlaryny kime ynanyp bolar?

## **§7. Konsullyk hukugyndaky artykmaçlyklar we aýratyn hukuklar**

Konsullyk artykmaçlyklary bu halkara kadalaryna we däplerine laýyklykda konsullyk edaralara, wezipeli konsullyk işgärlere we olaryň maşgala agzalaryna berilýän artykmaçlyklar we aýratyn hukuklar bolup durýar. «Konsullyk gatnaşyklary baradaky» Wena konwensiýasynyň II baby şu meselä bagyşlanandyr we onuň birinji bölümi „Konsullyk edaralarynyň işgärler düzümindäki konsullyk wezipeli şahslaryň we konsullyk edaralarynyň beýleki işgärleriniň

oňaýlyklary, artykmaçlyklary we aýratyn hukuklary“ diýlip atlandyrylýar.

Konsullyk oňaýlyklary, artykmaçlyklary we aýratyn hukuklary konsullyk edaralaryna we olaryň personalyna berilýär.

Konsullyk edarasy babatynda berilýän oňaýlyklar, artykmaçlyklar we aýratyn hukuklar şu maksatlary göz önünde tutýarlar:

- Konsullyk edarasynyň işini ýeňilleşdirmek, ýagny bolýan döwleti tarapyndan konsullyk edarasynyň öz işini ýerine ýetirmegi üçin ähli mümkin bolan oňaýlyklaryň döredilmegi;

- Döwlet baýdagyny we tugrasyny ulanmak, ýagny wekilçiligi edilýän döwletiň özüniň döwlet baýdagyny we döwlet tugrasyny bolýan döwletinde ulanmaga bolan hukugyny üpjün etmek;

- Jaýlar bilen üpjün edilmegi, ýagny bolýan döwletiň öz çäklerinde, özüniň kanunlaryna we düzgünlerine laýyklykda, wekilçiligi edilýän döwlete onuň konsullyk edarasy üçin zerur bolan jaýlary satyn almaga ýa-da başga ýol bilen eýe bolmaga ýardam bermelidir. Bolýan döwleti şeýle-de zerurlyk ýüze çykan halatynda konsullyk edarasyna onuň işgärleri üçin maksadalaýyk bolan jaýlary almaga kömek bermelidir;

- Konsullyk jaýlarynyň eldegirilmesizligini üpjün etmeklik. Şunuň bilen baglylykda, bolýan döwletiniň häkimiýetleri konsullyk jaýlarynyň diňe konsullyk edarasynyň işleri üçin ulanylýan bölegine diňe konsullyk edarasynyň baştutanynyň ýa-da ol tarapyndan bellenen şahsyň ýa-da wekilçiligi edilýän döwletiň diplomatiki wekilçiliginiň baştutanynyň razylygy bilen baryp bilerler. Şonuň bilen bir wagtda, eger-de gaýragoýulmasyz gorag çärelerini talap edýän ýangyn ýa-da başga tebigy betbagtçylyk halatynda konsullyk edarasynyň baştutanynyň razylygyny almak göz önünde tutulyp bilner.

Konsullyk jaýlary, olaryň içerki goşlary, konsullyk edarasynyň emläkleri, şeýle hem onuň hereket ediş serişdeleri döwleti goramak ýa-da jemgyýetçilik zerurçylygy maksatlary bilen amala aşyrylýan mejburi elinden almak çäreleriniň islendik görnüşiniň babatynda aýratyn hukuklardan peýdalanýarlar. Eger-de ýokarda görkezilen maksatlar

üçin jaýlary mejbury elinden almak çäresiniň zerurlygy ýüze çykan wagtynda konsullyk işleriniň bozulmagyna ýol bermezlik üçin ähli mümkin bolan çäreler ýerine ýetirilýär we wekilçiligi edilýän döwlete gaýragoýulmasyz ýagdaýda talabalaýyk we degerli öwezini doluş görkezilýär.

Wena konwensiýasynyň 32-nji maddasyna laýyklykda, wekilçiligi edilýän döwletiň ýa-da onuň adyndan hereket edýän islendik şahsyň eýeçiliginde bolan ýa-da kärendesine bolan konsullyk jaýlary we konsullyk edarasynyň işgärleriniň wezipe düzüminde durýan başlygynyň rezidensiýasy anyk hyzmat ediş töleglerinden beýleki ähli döwlet, etrap we ýerli salgytlardan, ýygymlardan we paçlardan boşadylýarlar. Emma bu sagytlardan boşadylmalara wekilçiligi edilýän döwlet bilen ýa-da onuň adyndan hereket edýän şahs bilen şertnama baglaşan şahs babatynda bolýan döwletiniň kanunçylygynda görkezilen salgytlar, ýygymlar we paçlar girmeyärler.

Bolýan döwleti konsullyk arhiwleriniň we resminamalarynyň olaryň ýerleşýän ýerine garamazdan, islendik wagtda eldegirilmesizligini berjaý etmelidir. Konsullyk edarasy şeýle hem hereket ediş we gatnaşyklary alyp barmak erkinliginden peýdalanýar. Hususan-da, Wena konwensiýasynda belenilişi ýaly, döwlet howpsuzlygy nukdaýnazaryndan kabul edilen kanunlar we düzgünler tarapyndan kesgitlenen girmeklik gadagan edilen ýa-da girmekligi kadalaşdyrylýan zolaklara konsullyk edarasynyň ähli işgärleriniň girmeklerini we olaryň erkin hereket etmeklerini bolýan döwleti üpjün etmelidir.

Bolýan döwleti konsullyk edarasynyň ähli resmi maksatlar üçin bolan gatnaşyklarynyň erkinligine rugsat bermelidir we ol şeýle erkinligi goramalydyr. Diplomatik wekilhanasy we konsullyk edarasy, olaryň ýerleşýän ýerine garamazdan, öz hökümeti bilen ähli elýeter serişdeleri, şol sanda, diplomatik we konsullyk çaparlary, diplomatik we konsullyk walizalary, kodirlenen we şifrlenlen depeşeleri ulanyp bilerlerler. Emma radiogepeşik enjamyny oturtmaklygy we ulanmaklygy konsullyk edarasy diňe bolýan döwletiniň razylyk bermegi bilen amala aşyryp biler.

Konsullyk edarasynyň resmi hat alşygy eldegirilmesizdir. Resmi hat alşygy manysynda konsullyk edarasyna we onuň işine degişli ähli hat alşygy düşünilýär. Konsullyk walizasy açylmaga ýa-da tutulyp saklanmaga degişli däldir.

Konsullyk walizanyň ähli tarapynda göze görnüp duran daşky bellikler goýulmalydyr we olarda ýüküň häsiýeti görkezilmeli. Waliza diňe resmi hat alşygyny ýa-da diňe resmi maksatlar üçin ulanylmaga niýetlenen resminamalary we zatlary öz içine alyp biler. Bolýan döwletiniň ygtyýarly häkimiýetleri walizanyň içinde hat alşygyndan başga zadyň barlygy barada güman etmäge çynlakaý esas bolan halatynda, wekilçiligi edilýän döwletiň ygtyýarlandyrylan wekili tarapyndan walizanyň açylmagyny talap edip bilerler. Egerde wekilçiligi edilýän döwletiň häkimiýetleri bu talaby ýerine ýetirmekden boýun gaçyrsalar, onda waliza özüniň ugradylan yerine gaýtarylýar.

Konsullyk çapary resmi resminama bilen üpjün edilýär we onda onuň derejesi, konsullyk walizasy bolup durýan ýüküň sany görkezilýär. Bolýan döwletiniň razylyk beren halatlaryndan başga pursatlarda, ol bolýan döwletiniň raýaty bolup bilmez ýa-da eger ol wekilçiligi edilýän döwletiň raýaty bolmadyk ýagdaýynda, ol döwletiň hemişelik ýaşajjysy bolup bilmez. Ol özüniň wezipelerini ýerine ýetiren wagtynda bolýan döwletiniň goragy astynda bolmalydyr. Ol şahsy eldegirilmesizlikde peýdalanýar we tussag edilmäge-de, islendik görnüşde tutulyp saklanylmaga degişli däldir.

Wekilçiligi edilýän döwlet, onuň diplomatiki wekilhanalary we konsullyk edaralary *ad hoc* çaparlaryny belläp bilerler. Şeýle ýagdaýlarda çapar üçin aýratyn hukuklar onuň özüne ynanylan konsullyk walizasyny bellenilen salgysyna elten wagtynda tamamlanýar.

Konsullyk waliza barmagy rugsat edilen porta ýa-da aeroporta tarap ugraýan gäminiň ýa-da raýat uçarynyň serkerdesine ynanylyp bilner. Ol walizanyň orun sanyny görkezilen resminama bilen üpjün edilýär, ýöne ol konsullyk çapary hökmünde hasap edilmeyär. Ygtyýarly häkimiýetler bilen ylalaşmak arkaly, konsullyk edarasy

özünüň işgärleriniň birini gäminiň ýa-da uçaryň serkerdesinden walizany göniden-göni we päsgelsiz almak üçin iberip biler.

Wena konwensiýasynyň 36-njy maddasynda wekiçiligi edilýän döwletiň raýatlary bilen gatnaşyklary we habarlaşmaklary kesgitlenýär. Onda aýdylyşyna görä, wekiçiligi edilýän döwletiň raýatlaryna degişli konsullyk wezipelerini ýerine ýetirmekligi ýenilleşdirmek maksatlary üçin konsullyk wezipeli şahslar wekilçiligi edilýän döwletiň raýatlary bilen erkin gatnaşyp we olaryň ýanyna baryp bilerler. Wekilçiligi edilýän döwletiň raýatlary şeýle erkinlige wekilçiligi edilýän döwletiň konsullyk wezipeli şahslary bilen gatnaşyklara we olaryň ýanyna barmaklyga eýedirler.

Bolýan döwletiniň ygtyýarly edaralary wekilçiligi edilýän döwletiň konsullyk edarasyna onuň konsullyk okrugynyň çäklerinde ol döwletiň haýsydyr bir raýatynyň tussag edilenligi, türmä salnanlygy ýa-da kazyýet işine seredilmeklige garaşylýan wagtda tussag astyna alnanlygy ýa-da haýsydyr bir tertipde tutulyp saklanylanlygy barada, eger ol raýat talap eden wagtynda, habar bermäge borçludyr. Tussag astynda saklanylýan, türmä salnan ýa-da tutulyp saklanan raýatyň ol konsullyk edarasyna ýüzlenen ähli habarlary gaýragoýulmazdan ol edaralar tarapyndan ýetirilmelidir. Görkezilen edaralar ol şahsa onuň şu bentdäki hukuklary barada gaýragoýulmazdan mälim etmelidirler.

Konsullyk wezipeli şahslar wekilçiligi edilýän döwletiň türmede saklanýan, tussag astyndaky ýa-da tutulyp saklanýan raýatyny onuň bilen gürründeşlik üçin baryp görmeklige, şeýle hem onuň hat alyşmaga we onuň ýuruduki wekilçiligi üpjün etmek üçin hukuklary bardyr. Şeýle hem wekilçiligi edilýän döwletiň türmede oturan, tussag astynda saklanýan ýa-da kazyýet karary esasynda onuň okrugynyň çäklerinde tutulyp saklanylan islendik raýatynyň ýanyna baryp görmeklige olaryň hukuklary bardyr. Şeýle bolsa-da, konsullyk wezipeli şahslar türmede oturan, tussag astyndaky ýa-da tutulyp saklanylan raýatyň kesgitli garşylygy bolan ýagdaýynda onuň adyndan çykyş etmekden saklanmalydyrlar.

Ýokarda aýdylýan hukuklar bolýan döwletiniň kanunlaryna we kadalaryna laýyklykda amala aşyrylmalydyr we bu ýerde hökmany



şert hökmünde ol kanunlaryň hem-de kadalaryň şu madda laýyklykda berilýän hukuklaryň doly ýerine ýetirilmegini üpjün etmekligi bolup durýar.

Konsullyk edarasy wekilçiligi edilýän döwletiň raýatlarynyň ölüm, hossarlyk ýa-da howandarlyk pursatlary, şeýle hem ol döwletiň gämileriniň we uçarlarynyň heläkçiligi barada gaýragoýulmasyzdan habar almaklyga hukugy bardyr. Şunuň bilen baglylykda, bolýan döwletiniň ygtyýarlandyrylan häkimiýetlerinde degişli maglumat bolan ýagdaýynda ol häkimiýetler şu hereketlere borçludyr:

a) wekilçiligi edilýän döwletiň raýaty aradan çykan ýagdaýynda bu barada okrugynda ölümiň bolup geçen konsullyk edarasyna gaýragoýulmasyzdan habar bermek;

b) wekilçiligi edilýän döwletiň kämillik ýaşyna ýetmedik ýa-da doly hukuk kämilligine eýe bolmadyk beýleki raýaty bolan şahsyň bähbitlerine jogap berýän hossarlyk edijiniň ýa-da howandaryň belenlendigi barada ygtyýarlandyrylan konsullyk edarasyna gaýragoýulmasyzdan habar bermek.

Ýöne ol habaryň berilmegi bolýan döwletiniň şeýle bellemelere degişli kanunlarynyň we düzgünleriniň ulanylmagyna päsgelçilik döretmeli däldir;

ç) eger wekilçiligi edilýän döwletiň milliligine eýe bolan gämi bolýan döwletiniň çäkleýin ýa-da içerki suwlarynda heläkçilige uçran ýa-da ýalpaklyga çöken ýagdaýynda ýa-da wekilçiligi edilýän döwletde hasaba alnan uçar bolýan döwletiniň çäklerinde heläkçilige uçran ýagdaýynda wakanyň bolup geçen ýerine iň ýakyn ýerleşen konsullyk edarasyna gaýragoýulmasyzdan mälim etmek.

Konsullyk wezipeli şahslar özleriniň wezipelerini ýerine ýetirenlerinde bolýan döwletiniň edaralary bilen gatnaşyklary amala aşyrýarlar. Şunuň bilen baglylykda, olar degişli konsullyk okrugynyň ygtyýarlandyrylan ýerli edaralaryna, şeýle hem, bolýan döwletiniň kanunlarynyň, düzgünleriniň we däpleriniň ýa-da degişli halkara şertnamalarynyň ýol beren ýagdaýlarynda we ýol berilýän derejede bolýan döwletiniň ygtyýarlandyrylan merkezi edaralaryna ýüz tutup bilýärler.

Wena konwensiýasynyň 39-njy maddasynda konsullyk edarasynyň öz bolýan döwletiniň çäklerinde amala aşyran konsullyk aktlary üçin wekilçiligi edilýän döwletiň kanunlary we düzgünleri tarapyndan göz önünde tutulan ýygymlary we paçlary alyp bilýändigini kesgitlenýär. Ol ýygymlar we paçlar görnüşinde alynýan serişdeleriň möçberleri we şeýle ýygymlaryň we paçlaryň alnandygy hakyndaky kwitansiýalar bolýan döwletiniň ähli salgytlaryndan, ýygymlaryndan we paçlaryndan boşadylýar.

### **Barlag üçin soraglar**

1. Konsullyk waliza name?
2. Konsullyk arhiwiň eldegirilmesizligi nämäni aňladýar?
3. Konsullyk ýygymlaryna we paçlaryna salgyt salynýarmy?

## **§8. Konsullyk wezipeli şahslaryň we beýleki işgärleriň oňalyklary, artykmaçlyklary we aýratyn hukuklary**

«Konsullyk gatnaşyklary baradaky» Wena konwensiýasyna görä, konsullyk wezipeli adamlar we olaryň maşgala agzalary bolýan döwletiniň mejbur ediji dolandyryş, kazyýet, maliýe we jenaýat kanunçylygynyň astyna düşmeýän aýratyn hukuklardan peýdalanýarlar. Şu sebäpli, tussag etmeklik, muşd üçin serişdeler talap etmek, we ş.m. ýol berilmeýär. «Türkmenistanyň daşary ýurtlardaky konsullyk edaralary hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň 20-nji maddasynda bellenilişi ýaly, eger Türkmenistan bilen konsullyk edarasynyň ýerleşýän ýurdunyň arasynda ikitaraplaýyn ylalaşyklar arkaly özge hili ýagdaýlar göz önünde tutulmadyk bolsa, onda konsullyk wezipeli adamlar, konsullyk edaralarynyň işgärleri we olaryň maşgala agzalary «Konsullyk gatnaşyklary baradaky» Wena konwensiýasynda göz önünde tutulan artykmaçlyklardan we aýratyn hukuklardan peýdalanýarlar.

Wena konwensiýasynyň II babynyň ikinji bölümi «Konsullyk edaralarynyň wezipe düzümindäki konsullyk wezipeli şahslaryň we beýleki işgärleriň oňalyklary, artykmaçlyklary we aýratyn hukuklary» diýlip atlandyrylýar.

Wena konwensiýasynda konsullyk wezipeli şahslaryň goragy barada aýdylmak bilen, bolýan döwleti tarapyndan konsullyk wezipeli şahslara talabalaýyk derejede hormat goýmalydygy we olaryň şahsyýetine, azatlygyna ýa-da mertebesine kast edilmeginiň önüni almak üçin ähli zerur çäreleriň ýerine ýetiriilmegi barada talaplar bildirilýär.

Şunuň bilen birlikde, konsullyk wezipeli şahslaryň şahsy eldegirilmesizligi kesgitlenýär. Bu babatda konsullyk wezipeli şahslar tussag edilmäge-de, deslapdan tussag jaýyna gabalmaga-da degişli dälidirler we şeýle çärelere diňe olaryň agyr jenaýat edendikleri üçin ygtyýarlandyrylan kazyýet häkimiýetleriniň kararlary esasynda ýol berip bolar. Şu şertleri hasaba almak bilen, konsullyk wezipeli şahslar türmä salnyp bilinmezler we şahsy azatlygyň çäklendirmesiniň hiç hili görünüşine sezewar edilip bilinmezler we şeýle çärelere diňe güýjüne giren kazyýet kararlaryny ýerine ýetirmek esasynda ýol berip bolar.

Şol bir wagtda, eger-de konsullyk wezipeli şahsyň garşysyna jenaýat işi gozgalan bolsa, onda ol şahs ygtyýarlandyrylan edara barmaga borçludyr. Şeýle bolsa-da, diňe olaryň agyr jenaýat edendikleri üçin ygtyýarlandyrylan kazyýet häkimiýetleriniň kararlaryndan beýleki ýagdaýlarda, iş alnyp barlanda, resmi derejesi bolanlygy mynasybetli oňa hormat goýulmalydyr we onuň konsullyk wezipelerini ýerine ýetirmegi üçin mümikin boldugyça az päsgelçilik döredilmelidir. Konsullyk wezipeli şahsyň agyr jenaýat edendikleri üçin ygtyýarlandyrylan kazyýet häkimiýetleriniň kararlaryna laýyklykda konsullyk wezipeli şahsy saklamak zerurlygy ýüze çykanda, onuň garşysyna kazyýet işi mümkin bolan gysga wagtda başlanmalydyr.

---

*Wena konwensiýasynda konsullyk artykmaçlyklarynyň we aýratyn hukuklarynyň başlanyşy we tamamlanyşy hem kesgitli beýan edilýär. Konsullyk edarasynyň her bir işgäri özüniň wezipä bellenen ýerine baryarka bolýan döwletiň çäklerine giren badyna ýa-da eger ol eýýäm ol döwletiň çäklerinde bolýan bolsa, onda konsullyk edarasynda özüniň wezipe borçlaryny ýerine ýetirmeklige girişen badyna şu Konwensiýada göz önünde tutulan artykmaçlyklardan we aýratyn hukuklardan peýdalanylýar.*

---

Konsullyk personalynyň haýsydyr bir işgäriniň tussag edilmegi ýa-da deslapky tussag edilmegi ýa-da onuň garşysyna jenaýatçylyk işiniň gozgalmagy barada bolýan döwleti haýal etmezden wekilçiligi edilýän döwlete diplomatiki kanallar arkaly mälim edýär.

Konsullyk wezipeli şahslar özleriniň konsullyk wezipelerini ýerine ýetirenlerinde amala aşyran hereketleri babatynda bolýan döwletiniň kazyýet ýa-da administratiw edaralarynyň ýurisdiksiýasyna degişli dälidirler.

Ýöne ýokardaky düzgünler raýatlyk hak isleginiň şu görnüşlerinde ulanylmaýar, ýagny:

- konsullyk wezipeli şahsyň ýa-da konsullyk gullukçysynyň baglaşan, ýöne olaryň wekilçiligi edilýän döwletiň agentiniň hökmünde öz üstlerine göni ýa-da gytaklaýyn borçnama almadyk şertnamasyndan gelip çykýan; ýa-da

- bolýan döwletinde heläkçilikli waka netijesinde ýol ulag serişdesi, gämi ýa-da uçar tarapyndan üçünji tarapa ýetirilen zyýan üçin.

Konsullyk edaranyň işgärleri kazyýet ýa-da administratiw işiniň ýöredilmegi bilen baglylykda şaýat hökmünde çagyrylyp bilnerler. Konsullyk edarasynyň işgärleri olaryň öz wezipelerini ýerine ýetirmekleri bilen bagly görkezmeleri bermäge ýa-da olaryň wezipelerine degişli resmi hat alşygyny ýa-da resminamalary bermäge borçly dälidirler. Olar şeýle hem wekilçiligi edilýän döwletiň kanunçylygyny düşündirýän görkezmeleri bermäge hem borçly dälidirler. Ýöne şu ýagdaýlardan özge halatlarda, konsullyk gullukçysy ýa-da hyzmat ediji personalyň işgäri görkezme bermekden boýun gaçyryp bilmez. Şol bir wagtda, eger konsullyk wezipeli şahs görkezme bermekden boýun gaçyran ýagdaýynda, oňa hiç hili mejbur ediji ýa-da jeza beriji çäre ulanylyp bilinmez.

Konsullyk wezipeli şahsyň görkezmelerini sorayan edara ol şahsyň öz wezipelerini ýerine ýetirmäge päsgelçilik döretmekden gaça durmalydyr. Ol, haçan mümkin bolan ýagdaýynda, şeýle görkezmeleri ol şahsdan onuň öýünde ýa-da konsullyk edarada alyp biler ýa-da onuň hat üsti bilen beýan edilen görkezmelerini kabul edip biler.

Wena konwensiýasynda wekilçiligi edilýän döwletiniň konsullyk edarasynyň işgäriniň islendik artykmaçlyklardan we aýratyn hukuklardan ýüz öwürmeklik mümkinçiligi hem göz önünde tutulýar. Şeýle ýüz öwürmeklik ähli wagtda aýdyň beýan edilen bolmaly we ol barada bolýan döwletine hat üsti bilen habar berilmeli.

Wena konwensiýasynyň 46-njy maddasynyň 1-nji bendine laýyklykda konsullyk wezipeli şahslar, konsullyk gullukçylary we olar bilen bilelikde ýaşayan olaryň maşgala agzalary, bolýan döwletiniň kanunlarynyň we düzgünleriniň daşary ýurtlulary hasaba almak we olara ýaşamaga ygtyýarnama almak babatyndaky ähli borçlardan boşadylýarlar.

Wekilçiligi edilýän döwletiň hemişelik esasdaky işgäri bolup durmaýan ýa-da bolýan döwletinde girdeji almak maksady bilen hususy işler bilen meşgullanýan islendik konsullyk gullukçysy we şeýle gullukçynyň islendik maşgala agzasy babatynda 46-njy maddanyň 1-nji bendiniň düzgünleri ulanylmaýar.

Konsullyk edarasynyň işgärleri wekilçiligi edilýän döwlet üçin bolan işler babatynda bolýan döwletiniň daşary ýurtlulary işe hakyna tutmak baradaky kanunlary we düzgünleri tarapyndan bellenen we işe ygtyýarnama almak bilen bagly ähli borçlardan boşadylýarlar.

Konsullyk wezipeli şahslaryň we konsullyk gullukçylaryň hususy öý işgärleri, eger olar bolýan döwletinde şahsy girdeji almak maksady bilen hiç hili işi alyp barmaýan bolsalar, 46-njy maddanyň 1-nji bendinde aýdylýan borçlardan boşadylýarlar.

Wena konwensiýasynyň 49-njy maddasynda görkezilişi ýaly, konsullyk wezipeli şahslar we konsullyk gullukçylary, şeýle-de olaryň bile ýaşayan maşgala agzalary ähli şahsy we emläk, döwlet, etrap we ýerli salgytlardan, ýygymlardan we paçlardan boşadylýarlar. Şunuň bilen bir wagtda, käbir şertleri hasaba almak bilen, şeýle boşadylma degişli bolmadyk ýagdaýlar hem bu maddada anyk görkezilýär. Hususan-da, adatça, harydyň ýa-da hyzmatyň düzümine girizilýän gytaklaýyn salgyt, bolýan döwletiniň çäklerinde ýerleşen gozgalmaýan hususy emläge degişli ýygymlar we salgytlar, bolýan döwleti tarapyndan alynýan miras emlägine salynýan salgyt ýa-da miras boýunça geçirmeklige bolan ýygym ýa-da emlägi geçirmeklige

salynýan salgyt, hususy girdejä, şol sanda onuň çeşmesi bolýan döwletinde ýerleşen düýpli maliýe ýa-da maýa goýum serişdelerine bolan salgytlar we ýygymlar, bolýan döwletinde ýerleşen täjirçilik ýa-da maliýe kärhanalaryna goýulýan maýa goýumlaryna salynýan salgytlar, hyzmatyň kesgitli görnüşleri üçin alynýan ýygymlar we beýlekiler girip biler.

Konsullyk edarasynyň işgärleri, bolýan döwletiniň aýlyk haklarynyň girdejä bolan salgydyndan boşadylmadyk şahslary hakyna tutanlarynda, bu döwletiň girdejä salynýan salgyt babatyndaky kanunlaryndan we düzgünlerinden gelip çykýan hakyna tutujylara degişli girdejä salgydy almak boýunça borçlary ýerine ýetirýärler.

Bolýan döwleti özüniň kanunlaryna we düzgünlerine laýyklykda, saklamak, daşamak we solar ýaly hyzmatlara bolan töleglerden başga, konsullyk edarasyny we konsullyk wezipeli şahslary, olaryň maşgala agzalaryny gümrük paçalaryndan, salgytlaryndan we olar bilan bagly ýygymlardan boşatmaga rugsat berýär. Olaryň doly görnüşi Wena konwensiýasynyň 50-nji maddasynda görkezilýär.

Konsullyk wezipeli şahslaryň we olar bilen bile ýaşayan maşgala agzalarynyň ýany bilen gelýän şahsy ýükler barlagdan boşadylýar. Ýöne, bolýan döwletiniň kanunlary we düzgünleri tarapyndan ýurduň içine getirmekligi we daşyna çykarmaklygy gadagan edilen ýa-da bu döwletiň karantin baradaky kanunlarynyň we düzgünleriniň astyna düşýän zatlaryň bar bolmagynyň mümkinligi baradaky güman üçin düýpli esas bolan ýagdaýynda, ol ýükler barlanyp bilner. Şeýle barlag degişli konsullyk wezipeli şahsyň ýa-da onuň maşgala agzasynyň bolmagynda amala aşyrylmalydyr.

Wena konwensiýasynda konsullyk artykmaçlyklarynyň we aýratyn hukuklarynyň başlanyşy we tamamlanyşy hem kesgitli beýan edilýär. Konsullyk edarasynyň her bir işgäri özüniň wezipä bellenen ýerine barýarka, bolýan döwletiň çäklerine giren badyna ýa-da eger ol eýýäm ol döwletiň çäklerinde bolýan bolsa, onda konsullyk edarasynda özüniň wezipe borçlaryny ýerine ýetirmeklige girişen badyna şu Konwensiýada göz önünde tutulan artykmaçlyklardan we aýratyn hukuklardan peýdalanýar.

Konsullyk edarasynyň işgäriniň bilelikde ýaşayan maşgala agzalary we onuň hususy öý işgärleri haçanda olara degişli

artykmaçlyklaryň we aýratyn hukuklaryň berlen pursatyndan başlap ýa-da olaryň bolýan döwletiniň çäklerine giren pursatyndan başlap, ýa-da olaryň konsullyk işgäriň maşgala agzasy bolan ýa-da onuň hususy öý işgäri bolan pursatyndan başlap, ýagny olaryň haýsy ýagdaýyň has gijräk bolanlygyna baglylykda, Wena konwensiýasynda göz önünde tutulan artykmaçlyklardan we aýratyn hukuklardan peýdalanýarlar.

Haçan-da konsullyk edarasynyň işgäriniň wezipesi tamamlananda, onuň artykmaçlyklary we aýratyn hukuklary, onuň bilen bile ýaşayan maşgala agzalarynyň ýa-da onuň hususy öý işgäriniň artykmaçlyklary we aýratyn hukuklary, adatça, ol işgäriň bolýan döwletinden çykan pursatyndan başlap ýa-da çykman üçin kabul ederlik möhletiniň gutarmagy bilen tamamlanýarlar. Emma artykmaçlyklar we aýratyn hukuklar ol ýagdaýlaryň haýsysynyň önürti bolmagyna garaşlylykda, hat-da ýaragly dawanyň wagtynda hem, deňişli pursat bolýança, dowam edýärler. Wena konwensiýasynyň 55-nji maddasynda bolýan döwletiniň kanunlaryna we düzgünlerine hormat goýmak babatynda aýratyn nygtalýar. Hususan-da, artykmaçlyklardan we aýratyn hukuklardan peýdalanýan ähli şahslar, olaryň artykmaçlyklaryna we aýratyn hukuklaryna zyýan ýetirmezden, bolýan döwletiniň kanunlaryna we düzgünlerine hormat goýmaga borçludýrlar. Olar şeýle hem ol döwletleriň içki işlerine goşulmazlyga borçludýrlar. Konsullyk jaýlary konsullyk wezipelerini ýerine ýetirmek bilen bir ýere sygyşmaýan maksatlar üçin ulanylmaly däldir.

«Türkmenistanyň daşary ýurtlardaky konsullyk edaralary hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň 21-nji maddasynda bu barada nygtalmak bilen, konsullyk wezipeli adamlaryň we konsullyk edarasynyň işgärleriniň, şeýle hem olaryň maşgala agzalarynyň bolýan döwletiniň kanunlaryny berjaý etmäge we dessurlaryny hormatlamaga borçludýklary görkezilýär.

### **Barlag soraglary**

1. Konsullyk artykmaçlyklary näme üçin berilýär?
2. Konsullyk aýratyn hukuklarynyň görnüşleri we tapawutlyklary nähili?
3. Konsullyk artykmaçlyklary we aýratyn hukuklary haçan tamamlanýar?

## §9. Konsullyk wezipelerini ýerine ýetirmegiň tertibi

Konsullyk edarasynyň wezipeleri giň göwrümlü häsiýete eýe bolmak bilen, olar ýokary jogapkärçilikli häsiýete eýedir. Ilkinji nobatda, konsullyk edarasy özüniň bolýan döwletinde wekilçiligi edilýän döwletiň we onuň raýatlarynyň, hususan-da, fiziki we ýuridiki şahslarynyň bähbitlerini halkara hukugynyň ýol berýän çäklerinde goramaklyga, olara kömek we goldaw bermeklige borçludur.

„Konsullyk gatnaşyklary baradaky“ Wena konwensiýasynda görkezilişi ýaly, konsullyk edarasynyň üstüne şu wezipeler ýüklenýär, ýagny:

- wekilçiligi edilýän döwletiň raýatlaryna pasportlaryň we ýol resminamalaryny bermek we wekilçiligi edilýän döwlete gitmeklige isleg bildirýän şahslara wizalary ýa-da degişli resminamalary bermek;

- notariusyň, raýat ýagdaýyny ýazga alýan hasaba alyjynyň wezipelerini we beýleki şuňa menzeş borçlary ýerine ýetirmek, şeýle hem, eger bolýan döwletiniň kanunlaryna we düzgünlerine garşy gelmedik ýagdaýynda, käbir administratiw, ýagny iş dolandyryş wezipelerini amala aşyrmak;

- bolýan döwletiniň çäklerinde *mortis causa*, ýagny haýsydyr bir şahsyň aradan çykmagy bilen bagly mirasdüşerlik meselesinde, bolýan döwletiniň kanunlaryna we düzgünlerine laýyklykda, wekilçiligi edilýän döwletiň raýatlarynyň bähbitlerini goramak;

- bolýan döwletiniň kanunlarynyň we düzgünleriniň kesgitleýän çäklerinde, wekilçiligi edilýän döwletiň raýatlary bolup durýan kämillik ýaşyna ýetmedik şahslaryň hem-de doly hukuk ukybyna eýe bolmadyk beýleki şahslaryň, aýratyn hem, şeýle şahslara haýsydyr bir howandarlyk ýa-da hemaýatkärlik etmeli bolan ýagdaýynda, olaryň bähbitlerini goramak;

- bolýan döwletinde kabul edilen tejribäni we tertibi berjaý etmek bilen, bolýan döwletinde kazyýet we beýleki edaralarynda wekilçiligi edilýän döwletiniň raýatlarynyň talabalaýyk wekilçiligini üpjün etmek. Bu wekilçiligiň maksady, eger ol raýatlaryň özlerniň bolmadyk ýagdaýynda ýa-da olaryň dürli beýleki sebäplere görä, özlerniň hukuklaryny we bähbitlerini öz wagtynda goramagy amala aşyryp bilmedik ýagdaýynda, bolýan döwletiniň kanunlaryna we



düzgünlerine laýyklykda, ol raýatlaryň hukuklaryny we bähbitlerini deslapdan çäklendirýän çäreler baradaky görkezmeleri almakdan ybaratdyr;

- kazyýet resminamalaryny we kazyýete degişli bolmadyk resminamalary bermek ýa-da eger şeýle ylalaşyklaryň bolmadyk ýagdaýynda, hereket edýän halkara ylalaşyklaryna görä, bolýan döwletiniň kanunlaryna we düzgünlerine garşy gelmeýän islendik beýleki tertipde, wekilçiligi edilýän döwletiniň kazyýeti üçin görkezmeleri almak babatyndaky tabşyryklary ýerine ýetirmek;

- wekilçiligi edilýän döwletine degişli bolan gämileri we ol döwletde hasaba alnan uçarlary hem-de olaryň ekipažlary babatynda wekilçiligi edilýän döwletiniň kanunlary we düzgünleri tarapyndan göz önünde tutulan gözegçilik we barlag işlerini amala aşyrmak;

- ýokarda ýatlanylýan gämilere we uçarlara, olaryň ekipažlaryna kömek bermek, gämileriň ýüzüşine degişli arzalary kabul etmek, gämi resminamalaryny gözden geçirmek we olary resmileşdirmek, şeýle hem, bolýan döwletiniň hukuklaryna zyýan ýetirmezden, ýolda bolup geçen islendik wakalary barlamak, kapitanyň, ýolbaşçylyk ediji düzümiň we deňizçileriň öz arasyndaky dürli jeddeleri, wekilçiligi edilýän döwletiniň kanunlarynda we düzgünlerinde göz önünde tutulýşy ýaly, çözmeklik;

- wekilçiligi edilýän döwletiniň konsullyk edarasynyň üstüne ýüklän beýleki wezipelerini, haçan-da olar bolýan döwletiniň kanunlary we düzgünleri tarapyndan gadagan edilmeýän ýa-da şeýle wezipeleriň amala aşyrylmagyna bolýan döwlet tarapyndan garşylyk görkezilmeýän ýa-da olaryň wekilçiligi edilýän döwletiniň we bolýan döwletiniň arasynda hereket edýän halkara ylalaşygynda göz önünde tutulan ýagdaýynda ýerine ýetirmek.

Konsul öz üstüne yüklenen wezipeleri hut özi ýerine ýetirýär ýa-da olaryň ýerine ýetirilmegini başga bir konsullyk wezipeli adama resmi görnüşde tabşyryar.

Konsul konsullyk edarasynyň ýerleşýän döwletiniň häkimiýetlerine öz konsullyk okrugynyň çäklerinde konsullyk edaranyň işi bilen baglanyşykly bolan ähli meseleler boýunça ýüz tutup biler. Konsul ýylda azyndan bir gezek öz konsullyk okrugyna aýlanyp görmäge borçludyr.

Konsullyk wezipeli adamlaryň we konsullyk edaralarynyň işgärleriniň hereketlerine aýdylyan şikaýatlara olaryň tabynlyk tertibine görä seredilýär.

«Türkmenistanyň daşary ýurtlardaky konsullyk edaralary hakynda» Türkmenistanyň Kanunyna görä, konsul göz önünde tutulan wezipelerden özge wezipeleri, eger şolar Türkmenistanyň we konsullyk edarasynyň ýerleşýän döwletiniň kanunçylygyna garşy gelmeýän bolsa, ýerine ýetirip biler.

Konsul Türkmenistanyň raýatlarynyň we ýuridiki taraplarynyň konsullyk edarasynyň ýerleşýän döwletiniň kanunçylygy we Türkmenistanyň hem konsullyk edarasynyň ýerleşýän döwletiniň gatnaşmalaryndaky halkara şertnamalary, şeýle hem halkara däpleri tarapyndan özlere berilýän ähli hukuklardan doly möçberde peýdalanylýan bilmekleri üçin çäreleri görmäge borçludur. Konsul ýazmaça we dilden aýdylyan arzalary kabul etmäge borçludur.

Konsul Türkmenistanyň raýatlarynyň we ýuridik taraplarynyň bozulan hukuklaryny gaýtadan dikeltmek üçin çäreler görmäge borçludur. Konsul öz konsullyk okrugynda hemişelik ýaşaýan we wagtlaýyn bolýan Türkmenistanyň raýatlarynyň hasabatyny ýöredýär.

Konsul öz konsullyk okrugynyň çäklerinde bolýan Türkmenistanyň ministrlikleriniň, edaralarynyň we guramalarynyň wekilleriniň, şeýle hem Türkmenistanyň daşary ýurda sapar bilen iiberilen beýleki raýatlarynyň gulluk borçlaryny berjaý edip bilmekleri üçin ýardam edýär.

Konsul öz konsullyk okrugynda wagtlaýyn bolýan türkmenistanly raýatlaryň şol döwletiň kanunlaryny, şeýle hem ýerli dessurlar bilmekleri üçin ýardam edýär.

Konsul öz ýerleşýän döwletiniň jemgyýetçiligini Türkmenistanyň däpleri, dessurlary, ylmynyň we medeniýetiniň gazanan üstünlikleri bilen tanyşdyrmak maksady bilen konsullyk okrugynyň çäginde medeni, sport, ylm-bilim we tanyşdyryş çärelerini geçirmäge Türkmenistanyň raýatlaryna we ýuridik taraplaryna ýardam edýär.

Eger Türkmenistanyň raýatlarynyň özleri şol ýerde ýok bolsalar we öz işlerini alyp barmagy hiç kime tabşyrmadyk bolsalar ýa-da başga sebäplere görä, öz bähbitlerini gorap bilmeýän bolsalar, öz

ýerleşýän döwletiniň edaralarynda, aýratyn bir ynanç haty bolmazdan, Türkmenistanyň raýatlaryna wekilçilik etmäge konsulyň hukugy bardyr. Ýerine wekilçilik edilýän adamlar öz ygtyýarly wekillerini belleýänçäler ýa-da hukuklaryny we bähbitlerini goramagy öz üstlerine alýançalar, şeýle wekilçilik dowam edýär.

Konsul Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda Türkmenistanyň raýatlarynyň harby hasapda durmagy bilen bagly işleri hem alyp barýar we Türkmenistanyň on sekiz ýaşy dolan erkek adamlarynyň hakyky harby gulluga çagyrylmagy üçin Türkmenistanda hemişelik ýaşayan ýerindäki harby wekilligine barmagyny üpjün edýär.

Konsul konsullyk edarasynyň ýerleşýän döwletiniň degişli edaralaryna kazyýet resminamalaryny ýa-da kazyýete dahylly bolmadyk resminamalary berýär. Ol şeýle hem öz döwletiniň kazyýet tabşyryklaryny hereket edýän halkara ylalaşyklaryna laýyklykda, ýa-da eger şeýle ylalaşyklar bolmadyk ýagdaýynda, bolýan döwletiniň kanunçylygyna ters gelmeýän islendik başga tertipde gowşurýar.

Türkmenistanyň raýatlygynda durýan we Türkmenistanyň çäklerinden daşarda ýaşayan çagany ogullyga ýa-da gyzlyga almak barada karar kabul etmäge konsulyň hukugy bardyr.

Eger çagany ogullyga ýa-da gyzlyga alýan adam Türkmenistanyň raýatlygynda durmaýan bolsa, onda oňa Türkmenistanyň bu babatdaky ygtyýarly edarasynyň resmi rugsadyny almak zerurdyr.

Konsul öz konsullyk okrugynda bolýan Türkmenistanyň kämillik ýaşyna ýetmedik, ata-enesiniň howandarlygyndan jyda düşen raýatlaryna hossarlyk etmegi we howandarlyk etmegi guramak üçin çäreler görýär.

Konsul şeýle hem saglyk ýagdaýy boýunça öz hukuklaryny özbaşdak amala aşyrmagy başaryp bilmeýän we öz borçlaryny ýerine ýetirip bilmeýän Türkmenistanyň kämillik ýaşyna ýeten raýatlaryna hossarlyk we howandarlyk etmegi bellemek üçin çäreler görýär.

Konsul Türkmenistanyň raýaty aradan çykandan soňra, onuň yzynda galan emlägini gormak barada çäreler görýär. Miras goýlan emlägi Türkmenistanda ýerleşýän mirasdüşerlere bermek üçin konsulyň zerur çäreleri görmäge haky bardyr. Eger galan emläk

tutuşlygyna ýa-da bölekleýin zaýa bolup başlan zatlardan ybarat bolsa, şonuň ýaly-da ony saklamaklyk çakdan aşa gymmat düşýän bolsa, mirasdüşer bilen ylalaşyp, konsulyň şol emlägi satmaga we düşen pullary degişli eýesine ibermäge hukugy bardyr.

Konsul Türkmenistanyň raýatlaryna degişli bolan pullary we beýleki gymmatlyklary, gymmatly kagyzlary we resminamalary saklamak üçin kabul edip biler. Saklamaga berlen emlägiň eýesi aradan çykan halatynda, şeýle emläk babatynda «Türkmenistanyň daşary ýurtlardaky konsullyk edaralary hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň 38-nji maddasynyň düzgünleri ulanylýar.

Konsul Türkmenistanyň tussag astyna alnan ýa-da tussag edilen raýaty babatynda, ýa-da jenaýat işini etmekde şübhelenip saklanylýan, ýa-da azatlygyny çäklendirýän başga çärelerse sezewar edilen adamlar babatynda, ýa-da azatlykdan mahrum edilmek görnüşinde öz jeza çäresini çekýän, şonuň ýaly-da kazyýet ýa-da dolandyryş taýdan täsir etmegiň başga çärelerine sezewar edilýän adamlar babatynda konsullyk edaranyň ýerleşýän döwletiniň kanunlarynyň we Türkmenistan bilen şol döwletleriň arasynda baglaşylan şertnamalaryň berjaý edilişine gözegçilik etmäge borçludyr.

Konsul gyzyklanýan taraplaryň haýyşy we öz başlangyjy boýunça Türkmenistanyň raýatlarynyň tussaglykda saklanylýan ýerlerine baryp görmäge we olaryň saklanylýan şertlerini anyklaşdyrmaga borçludyr.

Konsul şeýle raýatlaryň arassaçylyk we sanitariýa talaplaryna laýyk gelýän şertlerde saklanylmagyna we olara ýowuz daraşylmagyna hem adamkärçilik mertebesini peseldýän görnüşde saklanmaga sezewar edilmez ýaly gözegçilik etmäge borçludyr.

Wena konwensiýasyna görä, konsullyk wezipelerini konsullyk okrugynyň çäklerinden daşarda ýerine ýetirmek hem göz önünde tutulýar. Şunuň bilen baglylykda, konsullyk wezipeli şahs, aýratyn ýagdaýlarda, bolýan döwletiniň razylygy bilen, öz wezipelerini konsullyk okrugynyň çäklerinden daşarda ýerine ýetirip biler. Bu Konwensiýanyň 7-nji maddasynda kesgitlenilişi ýaly, konsullyk wezipelerini üçünji döwletde ýerine ýetirip biler. Bu babatda, wekilçiligi edilýän döwlet degişli döwletleri habarý edeninden soňra,

bir döwletde açylan konsullyk edarasyna beýleki döwletde konsullyk wezipelerini ýerine ýetirmekligi, eger ol döwletleriň haýsydyr biri tarapyndan kesgitli aýan edilen garşylyk bolmadyk ýagdaýynda, tabşyryp biler. Bu Konwensiýanyň 8-nji maddasynda bellenişi ýaly, konsullyk wezipeleri üçünji döwletiň adyndan hem ýerine ýetirilip bilner. Bu ýagdaýda wekilçiligi edilýän döwletiň konsullyk edarasy bolýan döwletini habarly edeninden soňra, eger bolýan döwleti garşy bolmadyk halatynda, bolýan döwletinde üçünji döwletiň adyndan konsullyk wezipelerini ýerine ýetirip biler.

### **Barlag soraglary**

1. Konsullyk okrugynyň çäklerindäki hereketleriň mazmuny nämeden ybarat?
2. Konsul göz önünde tutulan wezipelerden özge wezipeleri ýerine ýetirip bilermi?
3. Konsulyň wezipe borçlary haýsylar?

## **§10. Wiza we pasport meseleleriniň konsullyk-hukuk tertibi**

«Türkmenistanyň daşary ýurtlardaky konsullyk edaralary hakynda» Türkmenistanyň Kanunynyň 42-nji maddasynda görkezilişi ýaly, Türkmenistana gelmäge, Türkmenistandan gitmäge we Türkmenistanyň çäkleriniň üsti bilen geçip gider ýaly wizalary bermäge, şolaryň möhletini uzaltmaga, berlen wizalara üýtgetmeler girizmäge konsulyň hukugy bardyr.

Wiza belli bir döwletiň içine girmäge we ondan çykmaga, onda bolmaga we ýaşamaga, onuň üstünden geçip gitmäge döwlet tarapyndan rugsat berilýändigine şaýatlyk edýän resminamadyr. Wizany, adatça, daşary ýurtlarda ýerleşýän konsullyk edaralary ýa-da ilçihananyň konsullyk bölümleri, döwletiň bu babatda ýörite kesgitlän edaralary berýärler.

Halkara hukugynda wizalar, görnüşlerine görä, şu derejelerde bolýarlar:

- diplomatik ;
- gulluk;

- adaty;
- syýahatçylyk (turistik),
- toparlaýyn.

Giriş çäkleri boýunça:

- Giriş;
- Giriş-çykyş;
- Çykyş-giriş;
- Üstaşyr (tranzit)

Möhleti boýunça:

- Bir gezeklik;
- Iki gezeklik;
- Üç gezeklik
- Köp gezeklik

«Migrasiýa hakynda» Türkmenistanyň Kanunynda hem konsullyk meseleleriniň bir toplumy öz beýanyny tapýar. Hususan-da, bu Kanunyň 1-nji maddasyna görä, ygtyýarnama, ýagny wiza daşary ýurt raýatynyň, raýatlygy bolmadyk adamyň Türkmenistanda ykrar edilen, Türkmenistana gelmäge, onuň çäklerinde bolmaga we Türkmenistandan gitmäge rugsat berýän pasportynda ýa-da onuň ornuny tutýan ýol resminamasynda bellik (degişli döwlet edaralarynyň möhri basylan ýörite stiker) görnüşinde resmileşdirilýär.

Şu Kanunyň 10-njy maddasynda daşary ýurt raýatlaryna, raýatlygy bolmadyk adamlara Türkmenistana gelmek üçin wizalary bermek we olaryň hereket ediş möhletini uzaltmak babatynda Türkmenistanyň çäklerinden daşarda Türkmenistanyň daşary ýurt döwletlerindäki diplomatik wekilhanalarynyň we konsullyk edaralarynyň üsti bilen amala aşyrylýandygy görkezilýär.

Bu Kanunyň 14-nji maddasynda bellenişi ýaly, Türkmenistanyň çäklerinden daşarda bolýan we Türkmenistanda ýaşamak üçin ygtyýarnama almaga isleg bildirýän daşary ýurt raýatlary, raýatlygy bolmadyk adamlar Türkmenistanyň daşary ýurt döwletlerindäki diplomatik wekilhanalarynyň we konsullyk edaralarynyň üsti bilen Türkmenistanyň Döwlet migrasiýa gullugyna Türkmenistanyň Prezidentiniň adyna degişli towakganama berýärler. Şol towakganama

Türkmenistanyň Daşary işler ministrliginiň üsti bilen Türkmenistanyň Döwlet migrasiýa gullugyna garamak üçin iberilýär.

Şonuň ýaly-da, Türkmenistanyň çäklerinden daşarda ýaşayan daşary ýurt raýatlaryna, raýatlygy bolmadyk adamlara Türkmenistanda ýaşamak üçin ygtyýarnama Türkmenistanyň Döwlet migrasiýa gullugy tarapyndan resmileşdirilýär we Türkmenistanyň daşary ýurt döwletlerindäki diplomatik wekilhanalarynyň we konsullyk edaralarynyň üsti bilen gowşurylýar.

«Migrasiýa hakynda» Türkmenistanyň Kanunynda bellenişi ýaly, Türkmenistanyň çäklerinden daşarda hemişelik ýaşayan Türkmenistanyň raýatlary pasport almak üçin Türkmenistanyň daşary ýurt döwletlerindäki diplomatik wekilhanalarynyň we konsullyk edaralarynyň üsti bilen Türkmenistanyň Döwlet migrasiýa gullugyna ýüz tutýarlar. Görkezilen raýatlara pasportlar Türkmenistanyň Döwlet migrasiýa gullugynyň merkezi edarasynnda resmileşdirilýär hem-de Türkmenistanyň daşary ýurt döwletlerindäki diplomatik wekilhanalarynyň we konsullyk edaralarynyň üsti bilen gowşurylýar. Olar Türkmenistanyň çäginde bolýan döwründe pasporty resmileşdirmek üçin migrasiýa gullugynyň edaralaryna ýüz tutup bilerler.

Bu Kanunyň 29-njy maddasynda Türkmenistanyň raýatynyň Türkmenistandan gitmek we Türkmenistana gelmek üçin pasportyny resmileşdirmegiň tertibi kesgitlenýär. Bu madda laýyklykda, Türkmenistanyň çäklerinden daşarda hemişelik ýaşayan Türkmenistanyň raýatlary pasport almak üçin Türkmenistanyň daşary ýurt döwletlerindäki diplomatik wekilhanalarynyň we konsullyk edaralarynyň üsti bilen Türkmenistanyň Döwlet migrasiýa gullugyna ýüz tutýarlar.

Görkezilen raýatlara pasportlar Türkmenistanyň Döwlet migrasiýa gullugynyň merkezi edarasynnda resmileşdirilýär hem-de Türkmenistanyň daşary ýurt döwletlerindäki diplomatik wekilhanalarynyň we konsullyk edaralarynyň üsti bilen gowşurylýar. Olar Türkmenistanyň çäginde bolýan döwründe pasporty resmileşdirmek üçin migrasiýa gullugynyň edaralaryna ýüz tutup bilerler.

## Barlag soraglary

1. Wiza näme?
2. Wizanyň nähili görnüşleri bar?
3. Wiza bermek tertibi haýsy kadalary öz içine alýar?

## §11. Konsullyk okrugynda ýerine ýetirilýän işler

Konsulyň öz konsullyk okrugynda hemişelik ýaşayan adamlardan Türkmenistanyň raýatlygyna degişlilikini kesgitlemäge, raýatlygynyň meseleleri boýunça ýazylan arzalary kabul etmäge we şolary zerur resminamalar bilen bilelikde, soňra Türkmenistanyň Prezidentiniň seretmegi üçin Türkmenistanyň Daşary işler ministrligine ugratmaga hukygy bardyr.

Konsul Türkmenistanyň çäklerinden daşarda, onuň konsullyk okrugynyň çäklerinde hemişelik ýaşayan adamlaryň Türkmenistanyň raýatlygyny ýitirenlerini bellige alýar.

Konsul Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda, Türkmenistanyň raýatlarynyň maşgala-raýatlyk ýagdaýlarynyň namalaryny bellige alýar, olaryň ýazgylaryna üýtgetmeler, düzedişler we goşmaçalar girizmek hakynda, ýitip giden ýazgylary gaýtadan dikeltmek hakynda, şeýle hem adyny, atasynyň, adyny, familiýasyny çalyşmak baradaky arzalaryny kabul edýär we şolary ygtyýarly edaralaryň garamagyna iberýär.

Konsul Türkmenistanyň deňiz ýa-da howa gämilerinde kimdir biriniň doglandygy ýa-da aradan çykandygy baradaky maglumatlary alandan soňra, Türkmenistanyň hereket edýän kanunçylygyna laýyklykda, çaganyň doglandygy ýa-da biriniň aradan çykandygy hakyndaky akty bellige alýar.

Konsul tarapyndan raýat ýagdaýlarynyň namalaryny bellige almagyň tertibi Türkmenistanyň Adalat ministrligi we Türkmenistanyň Daşary işler ministrligi tarapyndan tassyklanylýar.

Konsul notarial hereketleri hem amala aşyrýar. Konsul şu aşkdaky notarial hereketleri berjaý edýär, ýagny:

- geleşikleri (şertnamalar, wesýetnamalar, ynanç hatlary we ş. m.) tassyklaýar, Türkmenistanda ýerleşýän gozgalmaýan emlägiň



elden alynmagy we girewine goýulmagy baradaky şertnamalar muňa girmeyär;

- miras goýlan emlägi goramak üçin çäreler görýär;
- mirasa bolan hukuk hakynda şahadatnama berýär;
- är-aýalyň umumy emläginiň belli bir bölegine eýeçilik etmäge

hukugynyň bardygy hakynda şahadatnama berýär;

- resminamalaryň nusgalarynyň we olardan göçürmeleriň dogrudygyny tassyklaýar;

- resminamalaryň gollaryň hakykydygyny tassyklaýar;

- resminamalaryň bir dilden başga bir dile terjimesiniň

dogrudygyna şaýatlyk edýär;

- raýatyň diri gezip ýörendigini tassyklaýar;

- raýatyň belli bir ýerde bolýandygyny kepillendirýär;

- raýatyň fotografiýa kartočkasynda şekillendirilen ýüz keşbi bilen kybapdaşdygyna güwä geçýär;

- resminamalaryň görkezilen wagtyna güwä geçýär;

- pul we gymmatly kagyzlary depozite kabul edýär;

- ýerine ýetiriji ýagzylary amala aşyrýar;

- resminamalary saklamaga kabul edýär;

- subutnamalary üpjün edýär;

- deňiz protestlerini amala aşyrýar.

Türkmenistanyň kanunçylygynda konsullar tarapyndan berjaý edilmegi özge notarial hereketler hem göz önünde tutulyp bilner. Konsul tarapyndan notarial hereketleri berjaý etmegiň tertibi Türkmenistanyň Adalat ministrligi we Türkmenistanyň Daşary işler ministrligi tarapyndan tassyklanylýar.

Notarial hereketler Türkmenistanyň konsullyk edarasynda berjaý edilýär. Käbir halatlarda notarial hereketler agzalan edaralardan başga ýerde hem berjaý edilip bilner. Notarial hereketleri berjaý edýän konsul geçirilýän notarial hereketleriň syryny aýan etmezlige borçludyr. Berjaý edilen notarial hereketler hakynda güwä hatlary we resminamalar Türkmenistanyň kanunçylygyna laýylykda berilýär.

Notarial hereketler bu iş üçin ähli zerur bolan resminamalar getirilen günü, konsullyk ýygymlary tölenilende we hakyky çykdaýlaryň öwezi dolunanda berjaý edilýär.

Goşmaça maglumatlary we resminamalary talap etmek zerur bolanda ýa-da resminamalary ekspertiza ibermeli bolanda, şeýle hem Türkmenistanyň kanunçylygynda göz önünde tutulan özge esaslara görä notarial hereketleriň berjaý edilmegi gaýra goýlup bilner.

Notarial taýdan tassyklanylýan geleşiklere, şeýle hem arzalara we özge resminamalara notarial hereketleri berjaý edýän konsullugyň gatnaşmagynda gol çekilýär. Eger geleşige, arza ýa-da başga bir resminama konsulyň ýok wagtynda gol çekilen bolsa, onda gol çeken adamyň hut özi resminama özüniň gol çekendigini tassyklamalydyr.

### Konsulyň notarial hereketleri



Notarial hereketleri berjaý edýän konsul Türkmenistan raýatlaryna olaryň hukuklaryny we borçlaryny düşündirmäge olara berjaý edilýän notarial hereketleriniň netijeleri barasynda duýdurmaga borçludyr.

Konsul öz adyna we öz adyndan öz aýalynyň (adamsynyň) adyna we adyndan, aýalynyň (adamsynyň) we öz gös-göni kowumgaryndaşlarynyň adyna we adyndan notarial hereketleri berjaý edip bilmez.

Konsullyk edarasynda notarial işi alyp barmak konsullyk edarasynda işiň alnyp barylýan dilinde berjaý edilýär.

Eger notarial hereketi berjaý etmek üçin ýüzlenen adam işiň alnyp barylýan dilini bilmeýän bolsa, onda resmileşdirilýän resminamalaryň ýagzylary oňa notarial hereketlerini berjaý edýän konsul tarapyndan ýa-da konsula belli bolan terjimeçi tarapyndan terjime edilmelidir.

Eger Türkmenistanda ýaşaýan Türkmenistanyň raýatlarynyň peýdasyna mirasyň barlygynyň üsti açylyp, şol konsula mälim bolan bolsa, onda ol miras hakyndaky we bolup biläýjek mirasdüşerler baradaky özüne mälim bolan ähli maglumatlary Türkmenistanyň Daşary işler ministrligine haýal etmän habar berýär.

Eger notarial hereketiň berjaý edilmegi Türkmenistanyň kanunçylygyna garşy gelýän bolsa, onda konsul şeýle hereketi berjaý etmekden ýüz dönderýär.

Eger resminamalar Türkmenistanyň kanunçylygynyň talaplaryna laýyk gelmeýän bolsa ýa-da öz mazmuny boýunça Türkmenistanyň bähbitlerine zyýan ýetirip biljek bolsa ýa-da onuň raýatlarynyň at-abraýyna we mertebesine şek ýetirip biljek maglumatlary özünde saklaýan bolsa, onda konsul notarial hereketleri berjaý etmek üçin resminamalary kabul etmeýär.

---

*Konsullyk okrugsy - bu konsullyk wezipelerini berjaý etmek üçin konsullyk edarasyna degişli edilen etraby aňladýar. Konsullyk jaýlary bolsa diňe konsullyk edarasynyň maksatlary üçin peýdalanylýan jaýy ýa-da jaýyň bir bölegini we eýeçilik hukugynyň kime degişlidigine garamazdan, şol jaýa ýa-da jaýyň bir bölegine hyzmat edýän ýer bölegini aňladýar.*

---

Notarial hereketi berjaý etmekden ýüz dönderilen adamynyň haýyşy boýunça, oňa ýüz döndermegiň sebäpleri beýan edilmelidir we şikaýat etmegiň tertibi düşündirilmelidir. Konsul notarial hereketi berjaý edeninde iki döwletiň gatnaşmagyndaky halkara şertnamalaryny hem hasaba almak bilen, Türkmenistanyň we konsullygyň ýerleşýän döwletiniň kanunçylygyny goldanýar.

Konsul konsullygyň ýerleşýän döwletiniň talaplaryna laýyklykda düzülen resminamalary kabul edýär we eger Türkmenistanyň kanunçylygyna ters gelmeýän bolsa, şol ýurduň kanunçylygynda göz önünde tutulan görnüşde, tassyklaýjy ýazgylary berjaý edýär.

Konsul konsullyk okrugynyň häkimiýetleriniň gatnaşmagynda düzülen ýa-da şol häkimiýetlerden gelip çykýan resminamalary we namalary tassyklaýar.

Eger Türkmenistanyň kanunçylygynda ýa-da Türkmenistan bilen konsullygyň ýerleşýän döwletiniň gatnaşmagynda kabul edilen halkara şertnamasynda başgaça göz önünde tutulmadyk bolsa, onda Türkmenistanyň döwlet häkimiýeti we dolandyryş edaralary, kärhanalary we guramalary şeýle resminamalary we namalary diňe konsullyk tassyklamasy bar bolan ýagdaýynda seredilmäge alýarlar.

Konsullyk tassyklaýyş şol resminamalarydaky we aktlardaky çekilen gollaryň hakykylygyny anyklamakdan we tassyklamakdan hem onuň ýerleşýän döwletiniň kanunlaryna şolaryň laýyklygyny bellemekden ybaratdyr.

Konsullyk tassyklamagyň tertibi Türkmenistanyň Daşary işler ministrligi tarapyndan bellenilýär.

Türkmenistanyň kanunçylygyna garşy gelýän ýa-da öz mazmuny boýunça Türkmenistanyň bähbitlerine zeper ýetirip biljek ýa-da raýatlaryň at-abraýyna we mertebesine şek ýetirip biljek maglumatlary özünde saklaýan resminamalar we aktlar tassyklanylmaga degişli däldir.

### **Barlag soraglary**

1. Konsullyk okrugyndaky amala aşyrylýan işler haýsylardan ybarat?
2. Konsulyň notarial hereketleri haýsy meseleleri öz içine alýar?
3. Konsullyk tassyklaýyş hereketi nämäni aňladýar?

## **§12. Konsullyk ýygymlary**

Daşary ýurtlarda ýerine ýetirilýän konsullyk hereketleri üçin konsullyk ýygymlary alynýar. Görkezilen hereketleri ýerine ýetirmek bilen baglanyşykly bolan hakyky çykdajylar hem tölenilmäge degişlidir.

Konsullyk ýygymlary Türkmenistanyň degişli ykdysadyet we maliýe pudagynyň ygtyýarlandyrylan ministrligi bilen ylalaşylyp,

Türkmenistanyň Daşary işler ministrligi tarapyndan tassyklanylýan konsullyk hyzmatlar üçin ýygymlaryň tarifine laýyklykda alynýar.

Aýratyn ýagdaýlarda Türkmenistanyň konsullyk edaralarynyň ýolbaşçylarynyň Türkmenistanyň Daşary işler ministrligi bilen ylalaşyp, konsullyk ýygymlarynyň mukdaryny peseltmäge ýa-da käbir adamlary olaryň arzalary boýunça görkezilen ýygymlardan boşatmaga haky bardyr.

Şu aşakdaky ýagdaýlarda konsullyk ýygymlary alynmaýar, ýagny:

a) Türkmenistan bilen konsullyk edarasynyň ýerleşýän döwletletiniň gatnaşmagynda konsullyk ýygymlaryny almakdan ýüz döndermek hakyndaky halkara şertnamasynyň bolan ýagdaýynda;

b) Türkmenistanyň raýatlarynyň Watana dolanmaklyk (repat-riasiýa) meseleleri boýunça;

w) diplomatik pasportlary bar bolan daşary ýurtly raýatlara özara esasda wiza berlenligi üçin;

g) zähmet stažy hakynda, raýatlaryň durmuş üpjünçiligi, aliment işleri boýunça we Türkmenistanyň, kanunçylygynda göz önünde tutulan beýleki halatlarda resminamalaryň talap edilip alynmagy we tassyklanandygy üçin.

#### **Barlag soraglary:**

1. Konsullyk ýygymlary näme we haýsy sebäpden alynýar?
2. Haýsy ýagdaýlarda konsullyk ýygymlary alynmaýar?
3. Konsullyk ýygymlarynyň görnüşleri we möçberi nähili tassyklanýar?

### **§13. Ýol-ulag we duralga ýerlerde konsulyň wezipeleri we hukuklary**

Konsul konsullyk edaranyň ýerleşýän döwletinde öz konsullyk okrugynyň çäklerindäki portlarda, içerki we territorial suwlarda bolýan Türkmenistanyň harby gämilerine we harby-kömekçi gämilerine (mundan beýläk olar “gämiler” diýlip atlandyrylýar) kenar bilen aragatnaşyk, ýerli häkimiýetler bilen özara gatnaşyklar,

material-tehniki taýdan üpjünçilik we beýleki meselelerde olara hemme taraplaýyn ýardam bermäge borçludyr.

Konsul harby-deňiz (harby) attaşeniň bolmadyk ýagdaýynda, konsullyk edarasynyň ýerleşýän döwletinde konsullyk okrugynyň çäklerindäki portlara gämileriň girmegi bilen baglanyşykly bolan meseleleriň ählisini çözmäge gatnaşýar.

Gämileriň heläkçiligi, çakyşmagy we özge deňiz hadysalary bolan halatynda konsul korabllara zerur bolan kömegi bermek üçin we hadysanyň bolup geçendigini degişli ýagdaýda ýuridik taýdan resmileşdirmek üçin elinden gelyän çäreleriň ählisini görýär.

Konsul konsullygyň ýerleşýän döwletiniň portlarynda, içerki we territorial suwlarda onuň konsullyk okrugynyň çäklerindäki gämilere konsullygyň ýerleşýän döwletiniň kanunçylygyna we Türkmenistan bilen konsullygyň ýerleşýän döwletiniň gatnaşmaklaryndaky halkara şertnamalaryna laýyklykda artykmaçlyklaryň we aýratyn hukuklaryň doly möçberde berilmegine gözegçilik edýär.

Konsul Türkmenistanyň raýat howa gämisiniň (mundan beýläk «howa gämisi» diýlip atlandyrylýar) serkerdesine, ekipažyna we ýolagçylaryna konsullyk edarasynyň ýerleşýän döwletiniň häkimiýetleri bilen aragatnaşyklarynda olara ýardam bermelidir. Şeýle hem ol zerur ýagdaý ýüze çykan halatynda howa gämisini, onuň ekipažyny we ýolagçylaryny Türkmenistana gaýtaryp getirmek üçin ýa-da uçuşy dowam etdirmek üçin ähli çäreleri görmelidir.

Konsulyň şu aşakdakylara hukugy bardyr, ýagny:

a) howa gämisiniň aeroporta uçup gelmegine, ondan uçup gitmegine we howa gämisiniň aeroportda bolmagyna ýardam etmäge;

b) howa gämisinde bolup geçen hadysanyň ýagdaýlaryny anyklamaga, gäminiň serkerdesinden we ekipažyň agzalaryndan soraşdyryp çykmaga;

c) zerur bolan halatynda howa gämisiniň, ekipažynyň agzalaryny we ýolagçylaryny bejeriş bilen üpjün etmäge we Türkmenistana ugratmaga;

d) Türkmenistanyň kanunçylygy ýa-da Türkmenistanyň gatnaşýan halkara şertnamalary tarapyndan howa gämileri barasynda

göz önünde tutulan islendik deklarasiýany ýa-da başga dokumenti almaga, düzmäge, tassyklamaga.

Konsul awtomobil, demir ýol transporty we derýa flotunyň gämi serişdeleri babatda konsullyk wezipelerini ýerine ýetirýar.

Konsul öň karantin kesellerden azat bolan çäklerde karantin keselleri ýüze çykan mahaly, keseliň tutaşan etrabyň adyny, bolan hadysanyň sanyny we epidemiýanyň garşysyna ýerli häkimiýetleriň gören çärelerini görkezmek bilen bu barada Türkmenistanyň Daşary işler ministrligine haýal etmän habar berýär.

Konsul Türkmenistana barmaga rugsat alan raýatlara Türkmenistana baranda sanjym edilendigi hakyndaky halkara sertifikatlaryny görkezmegiň zerurdygy barada habar berýär.

Konsul konsullyk okrugynyň çäklerinde howply keseller ýa-da oba hojalyk ösümliklerine zyýan ýetirijiler peýda bolanda, şeýle hem mallar we guşlar köpçülikleýin kesellän halatynda ýa-da adamlar we mallar üçin umumy keselleriň ýaýramak howpy ýüze çykanda bu barada Türkmenistanyň Daşary işler ministrligine haýal etmän habar berýär.

### **Barlag soraglary**

1. Konsul haýsy görnüşli ulaglara barýar?
2. Konsulyň ýol-ulag we duralga ýerlerinde haýsy hukuklary bar?
3. Karantin ýagdaýlarynda konsul haýsy hereketleri amala aşyrýar?

## **§14. Resminamalary talap etmek we kanunlaşdyrmak boýunça konsullyk hereketleri**

Türkmenistanyň raýatlary zerur bolan resminamalary talap edip almak üçin Türkmenistanyň daşary ýurtlardaky diplomatik wekilhanalaryna we konsullyk edaralaryna ýüz tutmaga haklydyr. Eger-de raýata gerek bolan resminama Türkmenistanyň çäginde ýerleşen halatynda, ony talap edip almagynyň şu aşakdaky tertibi ulanylýar.

Gyzyklanýan tarap özüniň bolýan döwletindäki diplomatik wekilhana ýa-da konsullyk edarasyna ýüz tutýar we talap edilýän

resminamanyň her biri üçin bellenen görnüşdäki sowalnamanyň iki nusgasyny doldurýar, şeýle hem degişli konsullyk ýygymyny töleýär.

Resmileşdirilen talap diplomatik wekilhana ýa-da konsullyk edarasy tarapyndan Türkmenistanyň Daşary işler ministrliginiň Konsullyk bölüminiň (KB) üsti bilen Türkmenistanyň çägendäki degişli arhiw edaralaryna iberilýär. Gözleg işleri tamamlanandan soň, arhiw edaralary Türkmenistanyň DIM-niň Konsullyk bölüminiň üsti bilen talap edilen resminamalary diplomatik wekilhana ýa-da konsullyk edarasyna gaýtaryp berýär. Resminamany tapyp bolmadyk ýagdaýlarynda arhiw edarasy bu barada Türkmenistanyň DIM-niň KB-niň üsti bilen ýüz tutuja habar berýär.

Pasportlaryň, zähmet depderçeleriniň, harby biletleriň asyl nusgalary talap edilip alynmaga, daşary ýurtlara iberilmäge degişli däl. Zerur bolan halatynda daşary ýurda zähmet ýoly hakyndaky hem-de harby gullugy geçendigi baradaky kepilnamalar iberilip bilner.

Talap edilip alynýan resminamalaryň derejesine baglylykda olary ýerine ýetirmek işi Türkmenistanda şu aşakdaky edaralar tarapyndan amala aşyrylýar:

Türkmenistanyň RÝNÝ-niň Merkezi arhiwi;

Türkmenistanyň Ministrler Kabinetiniň ýanyndaky Baş arhiw müdirligi;

Türkmenistanyň İçeri işler ministrligi;

Türkmenistanyň Milli Gyzyt Ýarymaý jemgyýeti.

Türkmenistanda ýaşayan Türkmenistanyň raýatlary beýleki döwletlerden resminamalary talap edip almak meseleleri boýunça Türkmenistanyň DIM-niň Konsullyk bölümüne ýüz tutup bilerler.

Ýüztutmany resmileşdirmegiň tertibi hem-de ýüztutmany ýerine ýetirmegiň möhletleri ilki başdaky maglumatlaryň dolulygyna we şol resminamanyň gelip çykan döwletiniň kanunçylygynyň talaplaryna baglydyr. Daşary ýurtlardan resminamalary talap edip almak üçin uzak wagtyň gerek bolýandygy göz önünde tutulmalydyr.

Resminamalary kanunlaşdyrmak – munuň özi döwletiň häkimiýetlerinden çykýan ýa-da şol häkimiýetleriň gatnaşmagynda düzülen resminamanyň şol döwletiň kanunçylygyna laýyk



gelyändigini tassyklamakdyr. Ol resminama gol çeken wezipeli adamyň golunyň hem-de ygtyýarly döwlet edarasynyň möhüriniň hakykylygyny tassyklamakdan ybaratdyr.

Halkara tejribesine laýyklykda pasportlary we olaryň ornuny tutýan resminamalary kanunlaşdyrmak talap edilmeýär.

Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyk gelmeýän ýa-da özüniň mazmuny boýunça Türkmenistanyň bähbitlerine zyýan ýetirip biljek ýa-da raýatyň mertebesine şek ýetirýän resminamalar we namalar, şeýle hem pasportlaryň, zähmet depderçeleriniň, harby biletleriň, şahsyýetnamalaryň, eýeçilik baradaky namalaryň, täjirçilik ýa-da gümrük amallaryna (hasaplar, harytlaryň serhetden geçirilişi baradaky resminamalar, harytlary ibermek hakyndaky ylalaşyklar, gümrük deklarasiýalary we şuna meňzeşler) gönüden-göni degişli resminamalaryň asyl nusgalary hem-de göçürmeleri kanunlaşdyrylmaga (legallaşdyrylmaga) degişli däl.

Daşary ýurtlarda ulanmak üçin resminamalary kanunlaşdyrmak şu aşakdaky tertipde amala aşyrylýar:

Türkmenistanyň çägendäki kepillendiriş edarasy resminamanyň göçürmesini tassyklaýar;

Türkmenistanyň Adalat ministrligi kepillendirijiniň golunyň we möhüriniň hakykylygyna şaýatlyk edýär;

Türkmenistanyň DIM-niň Konsullyk bölümi Türkmenistanyň Adalat ministrliginiň möhüriniň we wezipeli adamyň golunyň hakykylygyny tassyklaýar.

Türkmenistanyň DIM-niň Konsullyk bölümünde kanunlaşdyrylandan soň resminamalar olaryň ulanyljak döwletiniň diplomatik wekilhanasynda ýa-da konsullyk edarasynda kanunlaşdyrylýar (legallaşdyrylýar). Şunlukda daşary ýurt konsuly özünde bar bolan nusgalygyň esasynda Türkmenistanyň DIM-niň Konsullyk bölümüniň ygtyýarly işgäriniň golunyň we möhüriniň hakykylygyny tassyklaýar. Kada bolşy ýaly, resminamalar kepillendiriş edarasy tarapyndan tassyklanan nusgalarda kanunlaşdyrylýar. Daşary ýurtlarda ulanmak üçin niýetlenen bilim hakyndaky resminamalar muňa girmeyär, şol resminamalar Türkmenistanyň DIM-niň Konsullyk bölümünde asyl nusgasynda kanunlaşdyrylýar.

Türkmenistanyň DIM-niň Konsullyk bölümünde resminamalary kanunlaşdyrmak üçin konsullyk ýygymy we iş ýüzünde edilen çýkdajylaryň öwezini dolmagyň hasabyna ýygym alynýar.

Türkmenistanyň çäginde ulanmak üçin niýetlenen daşary ýurt resminamalary olaryň gelip çykan döwletiniň Daşary işler ministrliğinde ýa-da muňa ygtyýarly edilen beýleki resmi döwlet edarasynda kanunlaşdyrylandan soň Türkmenistanyň daşary ýurtlardaky diplomatik wekilhanalarynda ýa-da konsullyk edaralarynda kanunlaşdyrylýar. Türkmenistanyň daşary ýurtlardaky diplomatik wekilhanalarynda we konsullyk edaralarynda kanunlaşdyrylman, Türkmenistana getirilen daşary ýurtlaryň resminamalary deslapdan, resminamanyň düzülen daşary ýurt döwletiniň Türkmenistanyň çäginde ýerleşýän daşary ýurt döwletiniň diplomatik wekilhanasynda, soňra bolsa Türkmenistanyň DIM-niň Konsullyk bölümünde kanunlaşdyrylýar.

Türkmenistanda baglaşylan raýat, maşgala we jenaýat işleri boýunça hukuk kömegi hem-de hukuk gatnaşyklary hakyndaky ikitaraplaýyn ylalaşyklar, şeýle hem 1993-nji ýylyň 22-nji ýanwarynda Minsk şäherinde GDA agza döwletler tarapyndan gol çekilen „Raýat, maşgala we jenaýat işleri boýunça hukuk kömegi we hukuk gatnaşyklary hakyndaky“ Konwensiýa degişli tertibi kesgitleýär. Oňa laýyklykda, ylalaşýan taraplaryň biriniň resmi häkimiýetleri tarapyndan berlen resminamalara resmi hökmünde garalýar we beýleki bir ylalaşýan tarapyň çäginde haýsydyr bir goşmaça kepillendirme talap edilmezden, ýagny kanunlaşdyrylmazdan, resmi resminamalaryň subut ediji güýjünden peýdalanýar.

### **Barlag soraglary**

1. Resminamalary kanunlaşdyrmak näme?
2. Resminamalary kanunlaşdyrmakda konsullyk hereketleri nämeden ybarat?
3. Talap edilip alynýan resminamalar boýunça ygtyýarlandyrylan haýsy edaralar bar?

**DIPLOMATIK, KONSULLYK WE MIGRASIÝA  
HUKUK DÜŞÜNJELERINIŇ GYSGAÇA  
DÜŞÜNDIRIŞ SÖZLÜGI**

*(Türkmenistanyň kanunçylyk namalarynyň we halkara konwensiýalaryň esasynda  
taýýarlanyldy)*

**I. DIPLOMATIK HUKUGY**

**Diplomatik gulluk** — döwlet gullugynyň Türkmenistanyň daşary syýasat ugrunyň durmuşa geçirilmegi boýunça ygtyýarlyklaryň ýerine ýetirilmegi, halkara gatnaşyklar çygrynda Türkmenistanyň, onuň raýatlarynyň we ýuridik şahslarynyň hukuklaryna we kanuny bähbitlerine wekilçilik edilmegi hem-de olaryň goralmagy bilen baglanyşykly görnüşi.

**Wekilhananyň baştutany** - akkreditirleýän döwlet tarapyndan şeýle görnüşde hereket etmek borçlary üstüne ýüklenen şahs.

**Wekilhananyň işgärleri** - wekilhananyň baştutany we wekilhananyň personalynyň agzalary.

**Wekilhananyň personalynyň agzalary** - diplomatik wekilhananyň agzalary, dolandyryş-tehniki personal we hyzmat ediji personal.

**Diplomatik personalyň agzalary** - wekilhananyň personalynyň diplomatik derejesi bar bolan agzalary.

**Diplomatik agent** - wekilhananyň baştutany ýa-da wekilhananyň diplomatik personalynyň agzasy.

**Dolandyryş-tehniki personalyň agzalary** - wekilhananyň personalynyň agzalary bolmak bilen, wekilhananyň dolandyryş-tehniki hyzmatlaryny ýerine ýetiriýän işgärler.

**Hyzmat ediji personalyň agzalary** - wekilhananyň personalynyň agzalary bolmak bilen, wekilhanada hyzmat ediş borçlaryny ýerine ýetiriýän işgärler.

**Öý işgäri** - wekilhananyň öý işgäriniň borçlaryny ýerine ýetiriji we akkreditirleýän döwletiň gullukçysy bolmadyk şahs.

**Wekilhananyň jaýy** - eýeçilik hukugynyň kime degişlidigine garamazdan, wekilhananyň, şol sanda wekilhananyň baştutanynyň rezidensiýasynyň maksatlary üçin ulanylýan jaýy ýa-da jaýyň bölegini, şol sanda ol jaýa ýa-da jaýyň bölegine hyzmat edýän ýer bölegini aňladýar.

## **II. KONSULLYK HUKUGY**

**Konsullyk gullugy** - Türkmenistanyň diplomatik gullugynyň bir bölegi bolup durýar.

**Konsullyk edarasy** – islendik baş konsullygy, konsullygy, wise-konsullygy ýa-da konsullyk agentligi aňladýar.

**Konsullyk personalyň işgärleri** – konsullyk wezipeli şahslary (konsullyk edaranyň baştutanýndan beýlekiler), şeýle hem konsullyk gullukçylary we hyzmat ediji personalyň işgärlerini aňladýar.

**Konsullyk edarasynyň ýolbaşçysy** – şu wezipede ýa-da onuň derejesinde hereket etmek tabşyrylan islendik şahsy aňladýar.

**Konsul** - konsullyk edaranyň baştutany bolup durýan baş konsula, konsula, wise-konsula ýa-da konsullyk agente aýdylýar.

**Konsullyk wezipeli adam** - konsullyk edarasynyň ýolbaşçysyny hem goşmak bilen, öz üstüne konsullyk wezipesini ýerine ýetirmek ýüklenen islendik adamy aňladýar, şeýle hem konsullyk edaralarynda işläř ýaly taýýarlyk görmek üçin konsullyk edarasyna iş saparyna iberilen adama, ýagny iş öwrenijä (stajera) diýilýär.

**Konsullyk edarasynyň işgäri** - konsullyk wezipeli şahslary, konsullyk gullukçylaryny, ýagny konsullyk edarasynda dolandyryş-tehniki borçlary, şeýle hem konsullyk edaralarynda hyzmat etmek wezipelerini ýerine ýetirýän islendik şahsy aňladýar

**Konsullyk gullukçysy** - konsullyk edarasynda dolandyryş (administratiw) ýa-da tehniki borçlary ýerine ýetirýän islendik şahsy aňladýar.

**Maşgala agzasy** - konsullyk edarasynyň işgäriniň, aýalyny (adamsyny), onuň çagalaryny we ata-enesini, şeýle hem onuň aýalynyň (adamsynyň) olar bilen bile ýaşayan we olaryň eklenjinde bolan ata-enesini aňladýar.

**Hususy öý işgäri** - konsullyk edarasynyň diňe hususy hyzmatynda duran şahsy aňladýar.

**Hyzmat ediji personalyň işgäri** - konsullyk edarasyna hyzmat etmek boýunça borçlary ýerine ýetirýän islendik şahsy aňladýar.

**Konsullyk okrugy** - konsullyk wezipelerini berjaý etmek üçin konsullyk edarasyna degişli edilen etraby (raýony) aňladýar.

**Konsullyk jaýlary** - diňe konsullyk edarasynyň maksatlary üçin peýdalanylýan jaýy ýa-da jaýyň bir bölegini we eýeçilik hukugynyň kime degişlidigine garamazdan, şol jaýa ýa-da jaýyň bir bölegine hyzmat edýän ýer bölegini (uçastogyny) aňladýar.

**Konsullyk arhiwleri** - ähli resminamalara (resminamalara), hatlara, kitaplara, filmlere, ses we wideoýazgylarynyň lentalaryna, şeýle hem şifrleri we kodlary bilen bilelikde konsullyk edarasynyň reestrlerini, kartotekalaryny saklanylmagyny ýa-da ýygnaýyp goýulmagyny üpjün etmek üçin niýetlenen guramaçylyk tehnikasynyň we goşlarynyň islendigini özünde jemleýän zatlar aýdylýar.

### III. ÝÖRITE MISSIÝALAR HUKUGY

**Ýörite missiýa** – bir döwletiň beýleki döwlete onuň razylygyny almak bilen belli bir meselelere bilelikde seretmek üçin ýa-da olar babatynda kesgitli wezipäni bilelikde ýerine ýetirmek üçin iberýän wagtlaýyn missiýasy.

**Ýörite missiýanyň baştutany** – iberýän döwlet tarapyndan ýörite missiýa ýolbaşçylyk etmek borjy üstüne ýüklenen şahs.

**Iberýän döwletiň ýörite missiýanyň düzümindäki wekili** – iberýän döwlet tarapyndan ýörite missiýanyň düzümindäki wekil hökmünde bellnen islendik şahs.

**Ýörite missiýanyň agzalary** – ýörite missiýanyň baştutany, iberýän döwletiň ýörite missiýanyň düzümindäki wekilleri we ýörite missiýanyň personaly.

**Ýörite missiýanyň personalynyň agzalary** - olar hökmünde ýörite missiýanyň diplomatik personalynyň dolandyrys-tehniki personalynyň we hyzmat ediş personalynyň agzalary bolup durýarlar.

**Ýörite missiýanyň diplomatik personalynyň agzalary** - ýörite missiýanyň maksatlaryny ýerine ýetirmek üçin degişli diplomatik derejeleri bolan agzalary.

**Ýörite missiýanyň dolandyryş - tehniki personalynyň agzalary** - ýörite missiýanyň dolandyryş-tehniki taýdan hyzmatlary ýerine ýetirýän agzalary.

**Ýörite missiýanyň hyzmat ediş personalynyň agzalary** - ýörite missiýanyň öý hyzmatçysy hökmünde ýa-da oňa deň derejedäki hasap edilýän işleri ýerine ýetirýän agzalary.

**Hususy hyzmat ediji personal** - ýörite missiýanyň agzalarynyň diňe şahsy hyzmatynda duran hyzmat ediji personal

#### **IV. MIGRASIÝA HUKUGY**

**Migrasiýa** – fiziki şahslaryň Türkmenistandan daşary ýurt döwletlerine we daşary ýurt döwletlerinden Türkmenistana, şeýle hem Türkmenistanyň çäklerinde hemişelik ýa-da wagtlaýyn ýaşaýan ýerini üýtgedip, ondan-oňa geçmegi.

**Migrant** – Türkmenistandan daşary ýurt döwletlerine we daşary ýurt döwletlerinden Türkmenistana, şeýle hem Türkmenistanyň çäklerinde hemişelik ýa-da wagtlaýyn ýaşaýan ýerini üýtgetmek maksady bilen ondan-oňa geçýän fiziki şahs.

**Daşary ýurt raýaty** – Türkmenistanyň raýaty bolup durmaýan hem-de özüniň haýsydyr bir daşary ýurt döwletiniň raýatlygyna degişlidiginiň subutnamasy bar bolan adam.

**Raýatlygy bolmadyk adam** – Türkmenistanyň raýaty bolmadyk we haýsydyr bir daşary ýurt döwletiniň raýatlygyna degişlidiginiň subutnamasy bolmadyk adam.

**Emigrasiýa** – Türkmenistanyň raýatlarynyň Türkmenistandan çykyp, hemişelik ýaşamak maksady bilen daşary ýurt döwletlerine gitmegi.

**Emigrant** – Türkmenistandan daşary ýurt döwletlerine hemişelik ýaşamak maksady bilen gidýän Türkmenistanyň raýaty.

**Içerki migrasiýa** – fiziki şahslaryň Türkmenistanyň çäginde hemişelik ýa-da wagtlaýyn ýaşaýan ýerini üýtgedip, ondan-oňa geçmegi.

**Üstaşyr migrasiýa** – daşary ýurt raýatlarynyň, raýatlygy bolmadyk adamlaryň Türkmenistanyň üstünden daşary ýurt döwletlerine geçmegi.

**Zähmet migrasiýasy** – Türkmenistanda hemişelik ýaşayan fiziki şahslaryň Türkmenistanyň çäğinden daşary, şeýle hem daşary ýurt döwletlerinde hemişelik ýaşayan we Türkmenistana gelýän daşary ýurt raýatlarynyň, raýatlygy bolmadyk adamlaryň zähmet işini amala aşyrmak maksady bilen kanuny esasyda meýletin ondan-oňa geçmegi.

**Daşary ýurt raýatynyň, raýatlygy bolmadyk adamyň Türkmenistanda zähmet işini amala aşyrmagy** – Türkmenistanda zähmet şertnamasy ýa-da işleri ýerine ýetirmek (hyzmatlary etmek) boýunça raýat-hukuk häsiýetli şertnama esasynda daşary ýurt raýatynyň, raýatlygy bolmadyk adamyň amala aşyran işi.

**Bikanun migrasiýa** – fiziki şahslaryň Türkmenistanyň kanunçylygyny bozup, Türkmenistana gelmegi, onuň çäğinde bolmagy we Türkmenistandan gitmegi.

**Wiza** – daşary ýurt raýatynyň, raýatlygy bolmadyk adamyň Türkmenistanda ykrar edilen, Türkmenistana gelmäge, onuň çäklerinde bolmaga we Türkmenistandan gitmäge rugsat berýän pasportynda ýa-da onuň ornuny tutýan ýol resminamasynda bellik (degişli döwlet edaralarynyň möhri basylan ýörite stiker).

**Türkmenistanda ýaşamak üçin ygtyýarnama** – Türkmenistanyň kanunçylygynda bellenen tertipde berlen, daşary ýurt raýatlaryna, raýatlygy bolmadyk adamlara olaryň şahsyýetini tassyklaýan we Türkmenistanda ýaşamaga hukuk berýän resminama.

**Administratiw tertipde çykarmak** – Türkmenistanyň kanunçylygynda göz önünde tutulan halatlarda daşary ýurt raýatlarynyň, raýatlygy bolmadyk adamlaryň Türkmenistanyň Döwlet serhedinden Türkmenistanyň çäklerinden daşary mejburi we gözegçilik edilýän ýagdaýda çykarylmagy.

**Türkmenistanyň ilat baradaky bitewi maglumatlar toplumy** – Türkmenistanyň raýatlarynyň şahsy maglumatlarynyň ýeke-täk hasabyny ýöretmegiň ulgamy.

**Ýaşalyan ýer** – fiziki şahsyň hemişelik ýa-da köplenç ýaşayan ýeri.

**Bolunýan ýer** – fiziki şahsyň wagtlaýyn ýaşayan ýeri.

## KÄBIR DIPLOMATIK WE KONSULLYK HUKUK DÜŞÜNJELERINŇ RUSÇA– TÜRKMENÇE DEŇEŞDIRME-LAÝYKLYK GYSGAÇA SÖZLÜGI

<b>- A –</b>	
Административно-технический персонал	Dolandyryş-tehniki işgärleriniň düzümindäki wezipeleri eýeleýän işgärler
Аккредитация	Akkreditirlemek
Архив дипломатической службы	Diplomatik gullugyň arhiwi
Атташе	Attaşe
Атташе по культуре	Medeniýet boýunça attaşe
<b>- B –</b>	
Вице-консул	Konsulyň orunbasary
Вступление в силу	Güýje girmegi
Высшие органы государственной власти и управления	Döwlet häkimiýetiniň we döwlet dolandyryşynyň ýokary edaralary
Военный атташе	Harby attaşe
<b>- Г –</b>	
Генеральный консул	Baş konsul
Государственная и трудовая дисциплина	Döwlet we zähmet düzgün-nyzamy
Государственная собственность, находящаяся за рубежом	Daşary ýurtlarda ýerleşýän döwlet eýeçiligi



Государственный визит	Döwlet sapary
Гражданин	Raýat
- Д -	
Депозитарий	Saklaýjy
Дипломатическая должность	Diplomatik wezipe
Дипломатическая курьерская служба	Diplomatik çaparçylyk gullugy
Дипломатическое представительство	Diplomatik wekilhana
Дипломатические привилегии и иммунитеты	Diplomatik artykmaçlyklary we aýratyn hukuklary
Дипломатический персонал	Diplomatik işgärleriň düzümin-däki wezipeleri eýeleýän işgärler
Дипломатический ранг	Diplomatik dereje
- Е -	
Единая государственная система регистрации и хранения международных договоров	Halkara şertnamalaryny bellige almagyň we saklamagyň bitewi döwlet ulgamy
Единая система дипломатической службы	Diplomatik gullugyň bitewi ulgamy
- 3 -	
Заверенные копии международных договоров	Halkara şertnamasynyň güwä geçilen nusgalary
Заграничная командировка	Daşary ýurda iş sapary
Заграничная служебная командировка	Daşary ýurt gulluk iş sapary

Заклучение міжнароднага догавора	Halkara şertnamasyny baglaşmak
Законныя інтарэсы	Kanuny bähbitler
<b>- И -</b>	
Ісполненне міжнароднага догавора	Halkara şertnamasyny ýerine ýetirmek
Імунітэт	Aýratyn hukuklar
<b>- К -</b>	
Кадровы́й резерв дипломатической службы	Diplomatik gullugyň işgärler ätiýaçlygy
Кадровое обеспечение дипломатической службы	Diplomatik gullugyny işgärler bilen üpjün etmek
Компетенция государственных органов и общественных объединений	Döwlet edaralarynyň we jemgyýetçilik birleşikleriniň ygtyýarlyklary
Конвенция	Konwensiýa
Консул	Konsul
Консульский агент	Konsullyk agenti
Консульские привилегии и иммунитеты	Konsullyk artykmaçlyklary we aýratyn hukuklary
Консульское учреждение	Konsullyk edarasy
Консультации между министерствами иностранных дел	Daşary işler ministrlikleriniň arasynda geňeşmeler
<b>-Л-</b>	
Легализация	Kanunlaşdyrmak

<b>- М -</b>	
Министерство иностранных дел	Daşary işler ministrliği
Министр иностранных дел	Daşary işler ministri
<b>- Н -</b>	
Нормативные правовые акты	Kadalaşdyryjy hukuk namalary
Нормы дипломатической этики	Diplomatik etikanyň kadalary
Нормы международного права	Halkara hukugynyň kadalary
<b>-О-</b>	
Обслуживающий персонал	Hyzmat ediş işgärleriniň düzümindäki wezipeleri eýeleýän işgärler
Органы дипломатической службы	Diplomatik gullugyň edaralary
Особое служебное звание	Aýratyn gulluk derejesi
Отзыв сотрудников дипломатической службы	Diplomatik gullugyň işgärlerini yzyna çagyrmak
Официальный визит	Resmi sapar
<b>- П -</b>	
Протокольное обеспечение	Protokol taýdan üpjün etmek
Поверенный в делах	Işler ynanylan wekil
Подготовка кадров дипломатической службы	Diplomatik gullugyň işgärlerini taýýarlamak
Переподготовка кадров дипломатической службы	Diplomatik gullugyň işgärlerini gaýtadan taýýarlamak

Повышение квалификации кадров дипломатической службы	Diplomatik gullugyň işgärleriniň hünär derejesini ýokarlandyrmak
Подлинник международного договора	Halkara şertnamasynyň asyl nusgasy
Полномочный Советник	Doly ygtyýarly geňeşçi
Посланник	Wakil
Посол по особым поручениям Министерства иностранных дел	Daşary işler ministrliginiň aýratyn tabşyryklar boýunça Ilçisi;
Постоянный представитель при международной организации	Halkara guramasynyň ýanyndaky hemişelik wakil
Представительство международной организации	Halkara guramasynyň wekilhanasy
Представительство при международной организации	Halkara guramasynyň ýanyndaky wekilhana
Представительство Министерства иностранных дел	Daşary işler ministrliginiň wekilhanasy
Прекращение дипломатической службы	Diplomatik gullugyň bes edilmegi
Пресс-секретарь	Press-sekretar
Приказ	Buýruk
Профессиональный уровень и квалификация	Hünär derejesi we taýýarlygy
<b>- P -</b>	
Распоряжение	Görkezme
Рабочий визит	Iş sapary

Ратификация международного договора	Halkara şertnamasyny tassyklamak
Референтура	Referentura
Ротация сотрудников дипломатической службы	Diplomatik gullugyň işgärleriniň aýlanyşygy
<b>- С -</b>	
Система дипломатической службы	Diplomatik gullugyň ulgamy
Советник	Geňeşçi
Советник-посланник	Geňeşçi-wekil
Сотрудник дипломатической службы	Diplomatik gullugyň işgäri
<b>- Т -</b>	
Торговый представитель	Söwda wekili
<b>- У -</b>	
Утрата гражданства либо выход из гражданства	Raýatlygyň ýitirilmegi ýa-da raýatlykdan çykylmagy
<b>- Ч -</b>	
Чрезвычайный и Полномочный Посол	Adatdan daşary we Doly ygtyýarly Ilçi
Чрезвычайный и Полномочный Посланник	Adatdan daşary we Doly ygtyýarly Wekil
<b>- Ю -</b>	
Юридическое лицо	Ýuridik şahs

## BARLAG ÜÇIN TEST SORAGLARY

**1. Manu kanunlary haýsy häzirki döwletiň çäklerinde döredilipdir?**

- a. Hytaý
- b. Hindistan
- ç. Malaýziýa

**2. Amarna şertnamasy näçe bölümden ybarat?**

- a. Baş
- b. Iki
- ç. Üç

**3. 1815-nji ýylyň 19-njy martynda kabul edilen «Diplomatik wekilleriniň ranglary hakyndaky» resminamanyň ady:**

- a. Halkara kanuny
- b. Wena Reglamenti
- ç. Westfal şertnamasy

**4. Panamerikan bileleşiginiň VI maslahaty haçan we nirede bolup geçdi?**

- a. 1928-nji ýylda Gawanada
- b. 1945-nji ýylda Panamada
- ç. 1968-nji ýylda Meksikada

**5. Diplomatik aragatnaşyklar haýsy esasyda ýola goýulýar?**

- a. Haýsydyr bir tarapyň teklip etmegi boýunça
- b. Taraplaryň özara razylygy esasynda
- ç. BMG-niň ykrar etmegi bilen

**6. «BMG-niň ýöriteleşdirilen guramalarynyň artykmaçlyklary we aýratyn hukuklary» atly Konwensiýa haçan kabul edildi?**

- a. 1946-njy ýylyň 21-nji noýabrynda
- b. 1946-njy ýylyň 13-nji fewralynda
- ç. 1954-nji ýylyň 5-nji martynda

**7. «BMG-niň artykmaçlyklary we aýratyn hukuklary» atly Konwensiýa haçan kabul edildi?**

- a. 1946-njy ýylyň 21-nji noýabrynda
- b. 1946-njy ýylyň 13-nji fewralynda
- ç. 1954-nji ýylyň 5-nji martynda

**8. Diplomatik gatnaşyklar baradaky konwensiýa haçan we nirede kabul edildi?**

- a. 1963-nji ýylyň 21-nji martynda Brýussel şäherinde
- b. 1961-nji ýylyň 18-nji aprelinde Wena şäherinde
- ç. 1928-nji ýylyň 16-njy iýunynda Gawana şäherinde

**9. Ynanç hatlaryna kim tarapyndan gol çekilýär?**

- a. Daşary işler ministri
- b. Hökümet baştutany
- ç. Döwlet Baştutany
- d. Mejlisiň Başlygy

**10. Diplomatik hukugynyň esasy çeşmelerini görkeziň:**

- a. BMG-niň Tertipnamasy
- b. Diplomatiki däpler
- ç. Halkara maslahatlary
- d. Halkara konwensiýalary we şertnamalary
- e. Milli kanunçylyk ulgamy
- f. Parahatçylyk baradaky jarnama

**11. Duaýeniň şu hereketlere hukugy bardyr:**

- a. Ynanç hatlaryny kabul etmek
- b. Diplomatik korpusyň adyndan çykyş etmek
- ç. Döwlet çärelerini guramak we alyp barmak

**12. Diplomatiki wekilçiligiň iň ýokary derejesi:**

- a. Döwlet baştutanlarynyň duşuşygyny geçirmek
- b. Özara ilçihanalary alyşmak
- ç. Ýokary derejedäki sammite bilelikde gatnaşmak

**13. Artykmaçlyklar we aýratyn hukuklar haýsy maksatlar üçin berilýär?**

- a. Tabşyrylan işi gaýragoýulmasyz ýerine ýetirmekleri üçin

- b. Diplomatik işgärleriň hususy işjeňligini artdyrmak
- ç. Öz wezipe borçlaryny talabalaýyk ýerine ýetirmekleri üçin

**14. Agreman name?**

- a. Diplomatik wekilhananyň baştutanyny bellemek üçin berilýän häsiýetnama
- b. Daşary ýurt diplomatiki wekilhananyň baştutany hökmünde hödürlenýän adama ony kabul edýän döwlet tarapyndan berilýän razylyk
- ç. Ynanç hatynyň gol çekilip, möhür basylan görnüşi

**15. Haýsy ýagdaýda bolýan döwletiniň raýaty daşary ýurt diplomatiki wekilhananyň işgäri bolup biler?**

- a. Wekilhananyň baştutanynyň razylygy bolanda
- b. Wekilçiligi edilýän döwletiň razylygy bilen
- ç. Bolýan döwletiniň razylygy bilen
- d. Şahsy islegi bilen

**16. Bolýan döwleti daşary ýurt diplomaty babatynda şulary amala aşyryp biler:**

- a. Diplomaty jenaýat jogapkärçiligine çekmek
- b. Artykmaçlyklardan we aýratyn hukuklardan mahrum etmek
- ç. Diplomaty persona non grata hökmünde yglan etmek
- d. Diplomaty tussag astyna almak we sorag etmek

**17. Öz bellenilen döwletine gidýän Türkmenistanyň işleri ynanylanlara haýsy resminama berilýär?**

- a. Ynanç haty
- b. Türkmenistanyň daşary işler ministriniň degişli haty
- ç. Habarnama

**18. Türkmenistanda daşary ýurtlaryň ilçileriniň Ynanç hatlarynyň gowşurylyş tertibi Türkmenistanyň haýsy Kanunynda kesgitlenýär?**

- a. «Türkmenistanyň Diplomatik ranglar barada» Türkmenistanyň Kanunynda
- b. «Türkmenistanyň Döwlet protokoly barada» Türkmenistanyň Kanunynda



ç. «Türkmenistanyň Adatdan daşary we Doly ygtyýarly ilçisi barada» Türkmenistanyň Kanununda

**19. BMG-niň Baş Assambleýasynyň „Ýörite missiýalar hakyndaky“ Konwensiýasy haçan kabul edildi?**

- a. 1969-njy ýylyň 8-nji dekabrynda
- b. 1946-njy ýylyň 12-nji dekabrynda
- ç. 1957-nji ýylyň 18-nji maýynda

**20. BMG ýuridiki şahs bolup durýarmy?**

- a. Ýok, ol halkara guramasy
- b. BMG hiç hili şahs hökmünde garamak bolmaz
- ç. BMG ýuridiki şahs bolup durýar

**21. BMG-niň Baş sekretary Türkmenistanda haýsy derejede kabul edilýär?**

- a. Dünýäde in ýokary diplomatik wezipeli wekil hökmünde
- b. Türkmenistanyň Hökümetiniň myhmany hökmünde ýokary derejede kabul edilýär.
- ç. Özara ylalaşylan resmi tertipde

**22. „Konsullyk gatnaşyklary baradaky“ Wena konwensiýasynda gönüden-göni göz önünde tutulmadyk meseleler haýsy kadalar tarapyndan düzgünleşdirilýär?**

- a. Halkara adaty hukugynyň kadalary tarapyndan
- b. Milli ýörelgelere esaslanmak bilen
- c. BMG-niň Baş Sekretarynyň görkezmeleri bilen

**23. «Konsullyk wezipeli adam» kim?**

- a. Konsul hökmünde hereket etmäge ygtyýarnama berlen şahs
- b. Konsullyk hereketlerini amala aşyrýan şahs
- ç. Konsullyk edarasynyň işgäri

**24. Diplomatik gatnaşyklaryň bes edilmegi ipso facto konsullyk gatnaşyklarynyň bes edilmegine ýa-da kesilmegine getirýärmí?**

- a. Diplomatik gatnaşyklaryň bes edilmegi ýa-da kesilmegi onuň yz ýanyndan, ýagny ipso facto konsullyk gatnaşyklarynyň bes edilmegine ýa-da kesilmegine getirýär.

b. Döwletleriň özara ylalaşygyna bagly bolup durýar.

ç. Diplomantik gatnaşyklaryň bes edilmegi ýa-da kesilmegi onuň yz ýanyndan, ýagny ipso facto konsullyk gatnaşyklarynyň bes edilmegime ýa-da kesilmegine getirmeýär.

**25. «Konsullyk gatnaşyklary baradaky» Wena Konwensiýasynyň haýsy maddasynda konsullyk edaralarynyň baştutanlarynyň arasyndaky ululyk tertibi görkezilýär?**

a. 25-nji maddasynda

b. 16-njy maddasynda

ç. 32-nji maddasynda

**26. Diplomatik wekilhananyň işgärler düzüminiň mukdary kim tarapyndan kesgitlenýär?**

a. Daşary işler ministri

b. Bolýan döwletiniň baştutany

ç. Wekilhananyň baştutany

d. Döwlet Baştutany

**27. Konsul öz üstüne ýüklenen wezipeleri başga birine tabşyryp bilermi?**

a. Konsulyň üstüne ýüklenen wezipeleri onuň hut özi ýerine ýetirýär

b. Ynamly işgäre tabşyryp biler

ç. Konsul öz üstüne ýüklenen wezipeleri başga bir konsullyk wezipeli adama resmi görnüşde tabşyryp biler

**28. Konsullyk wezipelerini berjaý etmek üçin konsullyk edarasyna degişli edilen etrap (raýon) nähili atlandyrylýar?**

a. Bolýan döwletiniň welaýaty

b. Konsullyk okrugy

ç. Konsullygyň hereket ediş çäkleri

**29. BMG-niň Konwensiýasynyň ratifikasion hatlaryny saklamak üçin olar kime tabşyrylýar?**

a. BMG-niň Baş sekretaryna

b. Howpsuzlyk Geňeşiniň Başlygyna

ç. Baş Assambleýanyň Başlygyna

**30. Bir döwletiň beýleki döwlete onuň razylgyny almak bilen belli bir meselelere bilelikde seretmek üçin ýa-da olar babatynda kesgitli wezipäni bilelikde ýerine ýetirmek üçin iberýän wagtlaýyn missiýasy nähili atlandyrylýar?**

- a. Adatdan daşary missiýa
- b. Hökümetara topary
- ç. Ýörite missiýa

**Testleriň açarlary**

1-B	2-Ç	3-B	4-A	5-B
6-A	7-B	8-B	9-Ç	10-B,D,E
11- B	12-B	13- Ç	14- B	15- Ç
16- Ç	17-B	18- B	19- A	20- Ç
21- B	22-A	23- A	24- Ç	25- B
26-D	27-Ç	28- B	29- A	30- Ç

### I. Syýasy ebediýatlar, monografiýalar, okuw kitaplary we makalalar

1. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. I tom, Aşgabat, 2008 ý.
2. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. II tom, Aşgabat, 2009 ý.
3. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. III tom, Aşgabat, 2010 ý.
4. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. V tom, Aşgabat, 2012 ý.
5. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. VI tom, Aşgabat, 2013 ý.
6. *Gurbanguly Berdimuhamedow*. Ösüşiň täze belentliklerine tarap. Saýlanan eserler. VII tom, Aşgabat, 2014 ý.
7. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň ýurdy täzedan galkyndyrmak baradaky syýasaty. Aşgabat, 2007 ý.
8. Türkmenistanyň hemişelik Bitaraplygy. Resminamalar ýygındysy. Aşgabat, 2005 ý.
9. Bitarap Türkmenistanyň daşary syýasaty we diplomatiýasy. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň sözlän sözleri, çykyşlary we interwýulary. Türkmen döwlet neşirýat gullugy. Aşgabat, 2010 ý.
10. Türkmenistanyň Bitaraplygy: parahatçylygyň we ösüşiň syýasaty. Türkmenistanyň Prezidenti Gurbanguly Berdimuhamedowyň resmi çykyşlarynyň we ýüzlenmeleriniň ýygındysy. Türkmen döwlet neşirýat gullugy. Aşgabat, 2015 ý.
11. Rahmanow A.. Diplomatiýa gullugyň esaslary. Aşgabat, 2012 ý.
12. Rahmanow A.. BMG we onuň ulgamy. Aşgabat, 2014 ý.
13. Rahmanow A.. Milli bähbitleriň we bitaraplyk ýörelgeleriniň esasyndaky daşary syýasy strategiýa //Garaşsyzlygyň galkynyşly gadamlary. Aşgabat, 2011, ss.5-14
14. Rahmanow A.. Türkmenistanyň bitarap daşary syýasatyny durmuşa geçirmekde türkmen diplomatiýasynyň roly// Bitaraplyk – bagtyýarlyk binýady. Aşgabat, 2013 ý., ss.86-99
15. Комеков Т.. Туркменистан: Стратегия мира и развития. Баку, 2014 г.

16. Karaýew B., Joraýew G., Jumamyradowa J.. Diplomatik gepleşikler we hat alşygy. Aşgabat, 2014 ý.
17. Karaýew B., Hezretow A.. Türkmenistan-Hytaý: ikitaraplaýyn hyzmatdaşlygyň halkara-hukuk binýadynyň häzirki zaman ösüşi// Türkmenistanyň daşary syýasaty we diplomatiýasy. 2013 ý., №3, ss. 47-51
18. Taýlyýew A.. Halkara hukuk kadalaryny Türkmenistanyň milli kanunçylygyna ornaşdyrmak: toplumlaýyn çemeleşme //Demokratiýa we hukuk. 2011 ý., №4, ss. 51-60
19. Türkmenistanyň Raýat Kodeksine ylmy-tejribe düşündirişler.I-III tom. Aşgabat, 2013 ý.

## **II. Daşary ýurt dillerindäki edebiýatlar**

1. Нурыев Я., Реализация культурно-гуманитарных прав в Туркменистане//Внешняя политика и дипломатия Туркменистана. №2 2013г., сс.46-53
2. Сапаров Я., Конституционно-правовые основы внешней политики Туркменистана//Внешняя политика и дипломатия Туркменистана. №1 2014г., сс.60-65
3. Действующее международное право. Т.1-3, Москва, 1999 г.
4. Соловьев Э.Я. Основы дипломатического права.Москва, 2005 г.
5. Соловьев Э.Я. Основы консульского права. Москва, 2005 г.
6. Бобылев Г.И., Зубков Н.Г. Основы консульской службы. Москва,1986 г.
7. Бобылев Г.И. Консульское право. Москва,2010 г.
8. Лапин Г.Э. Консульская служба. Москва, 2012 г.
9. Плотникова О.В. Консульские отношения и консульское право. Москва, 1998 г.

## **III. Internet çeşmeler:**

[www.un.org](http://www.un.org)  
[www.osce.org](http://www.osce.org)  
[www.mfa.gov.tm](http://www.mfa.gov.tm)  
[www.migration.gov.tm](http://www.migration.gov.tm)  
[www.turkmenistan.gov.tm](http://www.turkmenistan.gov.tm)

**Begenç Karaýew, Goçmyrat Ataýew, Begenç Mätliýew**

## **DIPLOMATIK WE KONSULLYK HUKUGY**

Ýokary okuw mekdepleri üçin okuw kitaby

Redaktor

*N. Kakabayew*

Teh. redaktor

*O. Nurýagdyýewa*

Surat redactory

*G. Orazmyradow*

Kompyuter işleri

*G. Orazowa*

Neşir üçin jogapkär

*A. Rahmanow*

Çap etmäge rugsat edildi 11.12.2015. Ölçeği 60x90<sup>1</sup><sub>/16</sub>.

Şertli çap listi 9,0.

Hasap-neşir listi 6,93. Çap listi 9,0. Şertli reňkli ottiski 9,25.

Sargyt № 2481. Sany 620.

Türkmen döwlet neşirýat gullugy.  
744000. Aşgabat, Garaşsyzlyk şaýoly, 100.

Türkmen döwlet neşirýat gullugynyň Metbugat merkezi.  
744015. Aşgabat, 2127-nji (G. Gulyýew) köçe, 51/1.